

Choln. o. 216/53.

A MAGYAR
FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
KÖNYVTÁRA

SZERKESZTI
CHOLNOKY JENŐ

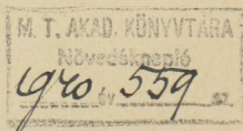
CHOLNOKY JENŐ.

A FÖLDKÖZI-TENGER

65 KÉPPEL ÉS 29 ÁBRÁVAL

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

102246

ELSŐ FEJEZET.

Taormina.

A görög színház romjai közül nézünk az Etna felé. Ennek a tűzhányó óriásnak rendkívül szabályos kúpja szép, enyhe vonalakkal hanyatlik le ködbevesző környezetébe. A 3300 méter magas csúcsot hó borítja, ez csak nyár végén olvad le egészen, sőt 2500 méteren felül körülbelül állandóan van rajta egy kevés hó. 1904-ben voltam fenn a hegy tetején, húsvét táján s akkor fenn, a kráter alatt, 3000 méter magasságban 8 méter vastag volt a hótakaró.

A kráterből állandóan könnyű felhő száll fel, mert a kráter repedésein vízgőz és még több más gáz tör elő, köztük nagyon rossz szagú sósavgáz, kénsavgáz és szénsavgáz. Emmiatt nem könnyű a kráterhez feljutni, ha a szellő a ritka levegőben amúgyis nehezen lélegző hegymászó felé lebbenti ezt a maró és hánytató szagú gázkeveréket, bizony meg kell állni s heves köhögéssel lökni ki a tüdőből az oda nem való anyagokat.

A hegy lejtője messze szétterpeszkedik a sziget dombvidéke fölé, egyik oldalon, keleten, a tengerre nyúlik ki. Alapja meglehetősen szabályos kör s a kör átmérője 35 km, tehát, ha ide állítanák Budapest mellé, egyik széle Budán, másik széle Esztergomban volna s a csúcs a kettő közt 3300 m magasan fehér lenék fölöttünk, tehát több mint három Mátrát kellene egymás fölé tornyosítanunk!

Ezt a nagyszerű tűzhányó óriást lehet látni a taorminai görög színház gyönyörű oszlopai mellől. A ragyogó napfényben jól esik szemünket a vakító kilátásról az árnyékos romok felé fordítani.

Mintegy száz méter hosszú, nagyszerű színház színpadának oldalán állunk. Nehány gyönyörűen faragott oszlop

2000 esztendeje áll már ezen a földrengéses vidéken is, milyen remekül lehet fölépítve! Micsoda gazdag népnek, milyen magas műveltségnek kellett itt lennie, hogy ilyen színház épülhetett! (1. és 2. kép)

Tudjuk, hogy Sicilia a Kr. e. évszázadokban Görögország része volt, ez volt Nagy-Görögország, Calabriával és a Tarentói-öböl környékével együtt, föl egészen Nápolyig, hisz Nápoly neve, Nea-polis = új város, görög szó. Nagy-Görögország lakószói túlnyomóan az Égei-tenger szigeteiről vándoroltak ide, mert ezek a kis szigetek túlnépesek voltak, itt meg még nagyon kevés, barbár, ősnép lakhatott, könnyű volt a helléneknek idetelepedniök. Nagyon fölvirágoztatták Siciliát, jólétet, műveltséget, művészetet hoztak ide, s csodálatos magas műveltségük lassankint átjárta a környezetet is. A rómaiak műveltségüket egyrészt északon az etruszkoktól, de másrészt délen a görögöktől szerezték.

A mai Taorminától délre alapították Naxosz-sziget kivándorlóinak Naxosz városát. Ez hatalmas, szép, nagy város lehetett, mert szembe mert szállni a zsarnok Dionüziusz tirannusszal (egyeduralkodóval), de a zsarnok leverte őket, a várost leromboltatta. A lakószók elmenekültek a szomszédos sziklahegység rejtekeibe s csak a veszedelem elmúltával szivárogtak elő s körülbelül éppen 400-ban Kr. e. a zsarnok halála után néhány évvel, újra várost építettek, de most már jobban védhető helyre, a tenger fölött magasan emelkedő hegyhát előugró fokán, ott, ahol a színház romjai is állnak. Tauromenion volt a görög neve az új városnak s úgy látszik, megint hamar felvirágozott s a művészeteknek kis középpontja lett. Ekkor már nem fenyegette Siciliát a karthágóiak beözönlése, az őslakosság fejedelmei is meghódoltak, úgy hogy egy ideig békeesség volt a sokat szenvedett szigeten, bár a görögök egymás közt folyton torzalkodtak. De miért kellett ennek a kis városnak ekkora színház? Ugyanezt a kérdést föltehetjük számtalan színház-rom láttán. Majd megismerkedünk az afrikai, sivatagi oázisokkal s azok közt is némelyiknek óriási színháza volt, pedig ma csak néhány reves kunyhó, néhány száz datolyapálma jelzi a helyet, ahol hajdan magas római műveltség volt.

A görög-római időkben azért kellett ilyen sok és nagy színház, mert nem voltak újságok és könyvek. A költészet és irodalom remekeit csak hallás útján ismerhették meg, nem voltak könyvek, hogy a drámákat, regényeket, történeteket olvasva lehessen megismerni. Nem voltak szép-irodalmi lapjaik, még a legszebb költemények is csak kevés példányban voltak leírva. Homérosz hatalmas eposzait, az Iliászt és az Odüsszeiát csak szavalók ajkáról ismerték. A szavalók kis lant pengetése mellett egyhangúan énekelgették a verssorokat, a hexamétereket és pentamétereket. Próbáljuk csak meg kissé énekelve elmondani, hogy :

Hős vértől pirosult gyásztér sóhajtva köszöntlek
Nemzeti nagylétünk nagy temetője Mohács!

Ezt egészen egyszerű lantpengetéssel kísérve, órákon át mondták, mert tudták kívülről a hőskölteményeket. Ha ügyesen, nem túlozva, kellemes hangon, lágyan mondják így el a vers-sorokat s csak a költemény tartalma szerint vizsik föl néha a hangot s mintegy kiemelik az események legfontosabbjait, akkor egész kellemes hallgatni s minden esetre sokkal kellemesebb, mint valami túlzó versszavalás. A mai «szavalás» szinte megkívánja, hogy a versmértéket a szavaló mintegy eltüntesse, hogy úgy hangozzék a szavalat, mintha prózát mondana el az illető. Sokszor nagyon nehéz ez és kellemetlen erőlködés lesz belőle s esetleg elveszi a versből azt, ami a legszebb benne, az ütemet, az időmértéket stb. Sok szavalatot kellett már életemben végig szenvednem s mondhatom mindig borzadtam attól, amint a szavaló torkaszakadtából ordítja a verset, minden ritmus nélkül. Ha prózát akarunk elmondani, mondjunk el prózát, de ha verset szavalunk, éreztessük benne a ritmust, az énekhez hasonló dallamot. Nálunk az a divat, hogy a verset vagy prózában mondják el, vagy pedig olyan ének szövegéül alkalmazzák, amely magában szép, sőt nagyszerű lehet, de a verset tökéletesen elnyomja.

Sokszor talán párbeszédesen szavalták, illetőleg énekeltek el a hőskölteményeket s valószínűleg ilyenformán fejlődött a dráma. A verses szöveg éneklése vallásos pár-

beszédekben fennmaradt, lett belőle opera, a prózává nyomás aztán a prózás szövegű drámákat és vígjátékokat szülte.

Éppen azért, mert nem voltak ezek olvasmányok, hanem szavalatoknak vagy színdaraboknak az anyaga, azért fejlődött a görög irodalomban a dráma olyan bámulatos magas fokra s ezért fejlődött az időmértékes verselés is olyan csodálatos gazdag változatossággá.

Ezért kellettek a nagy színházak, cirkuszok, arénák, mert másként a «szépirodalmat» nem lehetett élvezni. A szónoklás is azért fejlődött ki olyan nagyszerű magasságra, mert nem lehetett vezércikkeket írni, hanem azokat el kellett szónokolni s a vezércikk-szónok ki volt téve nyomban a legdrasztikusabb kritikának, azért nem lehetett mindent elmondani, nem úgy, mint ma, hogy mindent meg lehet írni, ami nem ütközik a törvényekbe, de egyébként lehet a legkezdetlegesebb ostobaság is!

A taorminai görög színház is sokat szenvedett. 278-ban Kr. e. jutott római kézre s attól kezdve békesség volt egészen a Római Birodalom lehanyatlásáig. Ezeréves béke! Pax romana! A nagyszerű birodalom meg tudta védelmezni alattvalói nyugalmaát, nem háborgatta senkinek a vallását és nyelvét, de a törvényes rendet és civilizációt mindenütt meghonosította. Újra építtette az időközben nagyon elpusztult görög színházat, kibővítette s a művészet legmagasabb fokára fejlesztette. Micsoda műveltségről, micsoda rendről, jólétről beszélnek a hatalmas falak, a pompásan berendezett nézőtér! A falakat köröskörül úgy építtették, hogy a színház akusztikája kitűnő lehetett. A színpadon elmondott, rendes hangú beszédet ma is lehet hallani az egész nézőtéren.

Sajnos, a várost is, meg a színházat is, a Római Birodalom lehanyatlásakor az arabok elpusztították. Kr. u. 869-ben az első arab (szaracén = szercesen) támadást sikerült fényesen visszaverni, de 902. augusztus 1.-én a kegyetlen Ibrahim-ibn-Ahmed bevette a várost, a lakosság legnagyobb részét, férfiakat, asszonyokat, gyerekeket, legyilkoltatta, a szomszédos Mola helység lakosságával együtt. De úgy látszik, a lakosok nagy része mégis megmenekült,

1. kép. Az ókori színház Taorminában, Sicília szigetén. Görög és római épület. Hátul, jobbra, fenn a normann vár és Mola falu látszik.

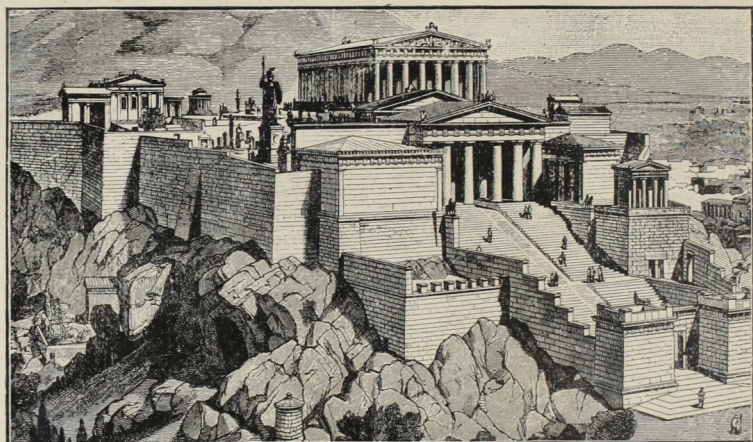
2. kép. Kilátás a taorminai ókori színháztól az Etna felé.

3. kép. A mai Athén az Akropoliszról tekintve. Balra a Thezeusz-templom, hátul a Lükabettosz sashegye látszik.

4. kép. Az athéni Akropolisz mai képe. Szörnyű fanatizmus és barbarizmus pusztította el ennyire.

5. kép. Az athéni Akropolisz restaurált képe. A világ legszebb épületesoportja lehetett.

6. kép. Pusztuló partok Taormina alatt. A közép térben levő kis sziklaszigetet már csak homokturzás (olaszul tombolo) köti a parthoz.

mert hamar fölépült újra a város és megint ellenszegült az araboknak. Ezért 902-ben újra ostrommal kellett az araboknak a várost bevenniök. Az arab uralom azonban nem sokáig tartott, mert 1078-ban a normannok elfoglalták Siciliát, kiűzték az arabokat s rendet teremtettek. Ettől kezdve megint felvirágzott a városka, de a színházat már nem építették föl, az áldozatul esett az arabok fanatizmusának. A fanatizmus rendesen az emberiség legnagyobb ellensége. A mohamedánus fanatizmus pusztította el az alexandriai könyvtárt, végetvetett az antik műveltségnek, barbarizmus terjedt el ott, ahol hajdan igen magas műveltségben, boldogan éltek az emberek. A mesés szép görög-római élet helyébe rongy, piszok, férgek és aljasság telepedett . . .

De nem elég ez a pusztulás! S. Stefano herceg elhordatta a színház faragott köveinek nagy részét, hogy nyaralóját díszítse föl velük . . .

Jobb elfordítani lelki szemünket ezekről az eseményekről arra nyugat felé, az ott emelkedő két, hatalmas mészkőpiramis felé. A városka főutcája majdnem vízszintesen körív alakban kerüli meg a Monte Tauro-hegy lábát. A nagy házak majdnem mind emellett a főút mellett állnak. A belső házsor mögött kezd emelkedni a hegylejtő. Alsó része ellankásodó, homorú lejtő, ezen lépcsős kertek vannak egymás fölött, némely helyen magasabbra, más helyen csak kis darabra fölterjeszkedve, asszerint, hogy a sziklafalak hol kezdődnek. Mert a kertek fölött szédítően meredek sziklák tornyosulnak, szeszélyesen csoportosulva. A Monte Tauro tetején 398 m magasságban van a fellegvár. Eleinte a városka lakóinak menetsvára, később a normann hódítók vára s a békeesség és nyugalom fenntartója.

A piramis mögött hosszú mészkőgerinc húzódik el észak-déli irányban, legmagasabb pontja, a M. Venere 884. m magas. Déli vége kissé kiszélesedik, éppen alkalmas kis fennsík alakult ki, hogy rajta község települjön le. Ott van 450 m. magasságban a tenger szintje fölött Mola falu. Gondoljuk el, hogy aki a tengerpartról ide fel akar jutni, annak először 200 métert kell mászni, hogy feljusson Taormina városba. Tehát kétszer akkorát, mint a Gellért-

hegy. Aztán a városból megint 250 métert kell másznia, hogy fölrjen Molába, tehát megint többet, mint két Gellért-hegyet kell megmásznia.

És mégis odaépült a falu. Alig egy-két gyalogösvény vezet föl hozzá. A képünkön látható gyalogösvény is annyit kanyarog, hogy ugyancsak jókor délután kell indulnunk a városból föl a faluba, hogy még napnyugta előtt élvezhesük felülről a nagyszerű kilátást. Miért kellett ide fölhúzódní, ebbe a veszedelmes magasságba, helyenkint függőleges sziklafalakkal megmászhatatlanul körülvelt sziklatetőre! Egész Itáliában csodálni fogjuk ezt a jelenséget!

A Római Birodalom idejében erre nem volt szükség, de a görög világban még igen. A görögök akropoliszokat, mentsvárákat építettek a nehezen hozzáférhető sziklatetőkre, de a középkorban a falvak Itáliában mindenestől felhúzódtak a sziklatetőkre, mert annyi veszedelemnek, annyi zsarolásnak, rablásnak voltak kitéve, hogy okvetlenül védekezniök kellett. Hazánkban más módja volt a folytonos védekezésnek, mert csak a Felvidéken vannak ilyen, várépítésre, illetőleg hegytető-falvak építésére alkalmas sziklahegyek. Nálunk a templomot valóságos erőddé építették, a templomtorony védhető «kula» volt, s ennek a stílusa jellemzi a mi középkori és kora újkori templomainkat. A templom körül is bástyákat építettek.

Itáliában már csak azért is a sziklatetőkre vonult a falu, hogy a művelhető földekből semmit se foglaljon el. Oda kellett a házakat építeni, ahol semmit sem lehet termesztetni. Hisz a termőföld igen nagy részét úgy szerezték meg, hogy a meredekebb lejtőket falakkal lépcsőzetessé tették. Helytelenül függő-kerteknek nevezik ezeket a régi magyar irodalomban, de ezek a kertek nem függenek. Gyerekkoromban olvastam Szemiramisz függőkertjeiről s úgy képzeltem, hogy valami szikláról köteleken lebecsátott óriási teknőkben termesztették a virágokat, mint ahogy akkor láttam némely ismerősünk lakásán az ablak elé lefüggesztett kosarakban a Tradescantiát szépen elbokrosodni. Szemiramisz «függőkertjei» nem ilyen «függők» voltak, hanem lépcsős kertek. Képünkön is látni ilyeneket a Vár-

hegy lejtőjén. Ezek a falak lépcsőssé teszik a térszínt s a feltámogatott kis darab föld vagy egészen vízszintes, vagy kicsit lejtős talajú lesz, asszerint, hogy mit lehet természeteni és milyen meredek az eredeti lejtő. Mert nagyon meredek lejtőn óriási magas falakat kellene építeni, hogy egészen vízszintes legyen a föld. Nagyon költséges a dolog. Csak ha generációkon keresztül, szorgalmas munkával mindig fejlesztik, akkor gazdaságos a dolog. Egyszerre berendezkedni így olyan sokba kerül, hogy a természet még a befektetett tőke kamatait sem biztosítja. Azért, nagy hála kötelezte alattvalóit az olyan uralkodó, aki saját költségén lépcsős kerteket építtetett, mert hisz ezeknek beruházó költsége az uralkodóra nézve elveszett tőkének volt mondható, mert hasznát csak az alattvalók s ezeknek adózása következtében az uralkodó utódai fogják élvezni. Szemiramisz valószínűleg igen sok ilyen lépcsős kertet építtetett s ezzel művelhetővé tett olyan területeket is, amelyeket eddig nem lehetett semmire se használni. Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában és a Balkán-félszigeten megszámlálhatatlan sok lépcsős kertet látunk, még majd bőven kell ezekről beszélnünk, mert az emberi művelődés történetében nagy szerepük volt.

Micsoda csodálatos településformák! Lenn, a tengerparton most néhány ház áll, arra délebbre látni az előugró Schiso- (mondj: szkizó) fokot, mögötte az Alcantara-patak kis deltasíkságát. A fok táján volt a görög Naxosz, Taoromenion őse. Csak hitvány romok vannak a helyén. Taormina városka már védhető helyen, a part fölött 200 méter magasán van, félszigetszerűen előreugró hegyháton. Fölötte még 250 méterrel magasabban a nagy Mola falu, vad sziklavilág koronájaként. A falusiaknak ugyancsak jó hegy-mászóknak kellett lenniök, ha földjüket rendesen munkálni akarták. A munka befejezése után azonnal nagy hegy-mászáshoz kellett fogniök, hogy fáradt testüket odahaza kipihentessék.

Ahol nincsenek lépcsős kertek, ott vad, bozótos növényzet hatalmasodik el, minden kis sziklapárkányon, minden enyhébb lejtőn. Sicilia éghajlata ugyanis nagyon száraz,

nyáron egyáltalában nincs eső, télen sem nagyon sok, ezért nem igen lehet ott földet művelni, ahol a földet nem tudjuk megöntözni. Hiába építjük föl a költséges falakat, ha a földet nem lehet megöntözni, akkor nem tudunk rajta eleget termesztetni. Mert ezeket a parányi kerteket csak akkor érdemes művelni, ha egy esztendőben többször tudunk róluk termést betakarítani.

Ezért bizony maradnak műveletlenül hagyott, üres területek s ezeken felburjánzik a Földközi-tenger éghajlatát annyira jellemző bozót. A Földközi-tenger környékén csak ott van erdő, ahol a csapadék évi összege a 800—1000 mm-t eléri. 800 mm csapadékon alul erdő itt nem képződik, csak bozót, a mérsékelt égövi szavannák egyik változata. A mi Alföldünket sem lepné be erdő, ha az ember magára hagyná, hanem csak magas fű, dudva és bozót s csak a folyók partján volna elég nedves hozzá a talaj, hogy erdő cseperedjen föl. Ezeket a tudományban galéria-erdőknek nevezzük. Nálunk füzesek, tölgyesek, égerfa-pagonyok, nyárfák stb. Itáliában, különösen Sicilián erdő csak magas hegyek oldalán nő, fák csak az állandó patakok mellett. Egyébként mindenütt csak bozót. Az olaszok macchia néven nevezik (mondd: makkia). Ez a fás, néha örökzöld bokrokból, tüskés kórókból álló növényzet sok ismerős növényünket tartalmazza. Ide tartozik a puszpáng, a mirtus, a levendula, a rozmaring, az érika, az oleander, sőt az olajfa is, de nem a nemesített fajtája. Csodálatos illat árad szét ezen a bozóton tavaszi virágnylás idején! Növényei mind kiállják a rettenetes nyári szárazságot és forróságot, azért tudnak nálunk is megélni.

A villák kertjében mesés szép virágok díszlenek. Piros rhododendron, kék hortensia, lobéliák, rózsák, kaméliák özönével! A mindenfelé kerítésvédőül használt Opuntia-kaktusz nem idevaló, azt Amerikából hozták át az agaveval együtt.

Ez a nagyszerű kilátás, innen a taorminai görög színház színpada felől tartalmazza a Földközi-tenger vidékének minden érdekes jellemvonását. A mély, kékszínű tengertől, a zöldelő lépcsős kerteken, a szürkészöld macchia-

bozóton, a kertek tarka virágpompáján, a sziklák vakító fehérségén és az Etna hótakaróján át egészen a bővülően szép, sötétkék éjig, minden megvan benne, amit a természet összehalmozott ezen a változatos földön.

De a görög és római emlékek szomorú maradványai a legszebb ókori történelemről, a középkori várromok az irtóztató műveltség- és civilizáció-süllyedésről, az újkor legújabb építményei, a szorgalmas, de nagy alkotásra nem képes, polgári életről s végül a vendéglők sokasága, meg a körülöttünk alkalmatlankodó ciceronék a hatalmasan kifejlődött turista-életről, idegenforgalomról beszélnek. Ennek a kornak legnagyobb jelentőségű kulturális mozgalma, a népek egymáshoz való közeledésének és megbékélésének egyik legfontosabb eszköze a turistaság és idegenforgalom. Az európai és amerikai népek gazdagságának és a közlekedő eszközök roppant fejlettségének lehet ezt köszönni.

Csak még egy kis kirándulást kell tennünk, hogy olyan valami újat is lássunk, amit a görög színháztól nem láthatunk. Le kell mennünk a tengerpartra, a San Andreo-fokhoz. Bámulatos szép tengerpartot látunk itt! A Taormina vidékén emelkedő, meredek hegység itt sziklafokokra, apró sziklaszigetekre bomolva hanyatlik le a 4000 méter mély Ioni-tengerre. Keleti szél idején hatalmas hullámverés mennydörög ezeken a sziklákon, de ez ritkaság. Rendszeren a déli szél hullámai fordulnak itt partnak s kedves hullámmorajlás tajtékzik a festőies sziklák közt. Ez az előreugró hegyfok, amelyik Taorminát hordja a vállán, pusztuló partokkal van körülvéve. De tőle északra és délre a tengerpart az egyhangúságig ki van egyenesítve. A hullámok a kiugró, kisebb fokokat már lemarták s a part elé széles turzást építettek, ez aztán minden egyenetlenséget eltüntetett. Két part-típust látunk tehát itt egymás mellett. Egyik a pusztuló partok változatos, festőies sziklavilága, a másik a turzásokkal kiegyenesített partok egyhangúsága. A Földközi-tenger partjain minduntalan találkozunk ezzel a két típussal. Nagy-Britanniában például a turzásokkal kiegyenlített part-típus teljesen hiányzik. Nincsen meg Skandináviában sem. Máshol meg igen nagy darabon az egyik,

aztán megint nagy darabon a másik típus kizárólagos. Például Franciaországban az Adour torkolatától Bayonne vidékétől föl egészen, majdnem a Loire torkolatáig kiegyenlített part húzódik végig, azon túl pedig egészen Belgium határáig csak pusztuló partokat látunk. A Földközi-tengeren ez a két típus sűrűn váltakozik s hozzájárul ahhoz, hogy ez a csodálatos beltenger Földünknek legszebb, legváltozatosabb, emberi letelepülésre legalkalmasabb vidéke legyen (6. kép).

Megkerülve a Taormina-fokot, belejutunk a tácsértos Giardini-öbölbe, megszűnik a pusztuló part és kezdődik a kiegyenlített part. Ezen az egyhangú, kavicsos, homokos lapályon halad a vasút is, meg a kocsit is. A vasút alagúttal furta át a Taormina-fok előugró szikláját.

A turzás homokjában, kavicsában megtaláljuk ugyanazokat a csigákat, kagylókat és túskebőrűeket, amelyeket mindenfelé lehet találni a Földközi-tenger partján.

Egyszerre azonban valami különös dolog lep meg bennünket az egyhangúságban! Messze a mai partszegélytől, mintegy 2 méter magasán a víz szintje fölött összekeménykedett kavicsból álló, nagy darabokat találunk. Ezek a kemény kavics-konglomerátumok sokkal magasabban fekszenek, hogysem a hullámok ma elérhetnék. Dagály a Földközi-tengeren csak néhány centiméternyi van, ez nem jöhet figyelembe. Megvizsgáljuk közelebről ezeket a sok tonnás, nagy darabokat s az apró kavics közt ugyanazoknak a csigáknak és kagylóknak töredékeit találjuk, mint amelyek ma is élnek a tenger partján

Kétségtelen, hogy ezek valami régi turzásnak összekeménykedett darabjai. Kétségkívül a tenger hullámai hordták össze így a kavicsot, de olyan időben, amikor a tenger szintje magasabb volt a partokhoz képest, mint ma. Aztán a tenger leapadt s a turzás magasán maradt a szárazföldön. A mészkőhegységből lefutó esővíz mindig sok mészdátot tartalmaz, ez aztán összecementezte a kavics-turzás kavicszemeit s lett belőle ez a kemény konglomerátum . . .

De aztán megint föl kellett áradnia a tengernek, mert

a már évszázadok óta összekeménykedett turzást megint megtámadták a hullámok s így darabokra szedték szét. Végül ismét leapadt a tenger s ma a legnagyobb vihar hullámai érhetik csak el a nagy szikladarabokat.

Szemünk előtt látjuk annak a bizonyítékát, hogy itt a tenger szintje folytonos magasságváltozásokat szenved a szárazfölddel szemben.

Csakhogy a tenger felszíne csak az árapály és a szél-duzzasztás következtében emelkedhet vagy süllyedhet rövid időre. Mert egyébként a tengerszint hozzátartozik a Föld ideális felszínéhez, ahhoz a «csillagászati» felülethez, amely a Föld igazi alakját határoolja. Ennek szintje nem változhat, mert akkor a Föld nem maradhatna gömb, vagy szferoida, tehát lapult gömb! A tenger felszínét mozgalmasnak látjuk, tehát könnyen elképzelhetjük, hogy ez emelkedett, ez áradt meg s ez apadt le. Pedig ez sarkalatos tévedés! A tengerszint állandó változást nem szenved, hanem igenis, a szárazföldek emelkednek vagy süllyednek. Majd később látunk még bizonyítékot arra, hogy a Földközi-tenger környékén egyes helyeken igen gyorsan kiemelkednek, majd megint visszasüllyednek a partvidékek. Itália alatt, meg Görögország alatt stb. még nagyon mozog a Föld kérge, folytonos zavargásokat látunk. Messina Földünk egyik legföldrengésesebb vidékén van, az Etna és a Vesuvio, meg a Lipari-szigetek közül a Vulcano meg a Stromboli működő vulkánok, az Egei-tengerben is vannak ilyenek.

Tehát nagyon mozog itt még a Föld kérge, azért van annyi meredek, magas hegység, azért van annyi változatosság. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy a Földközi-tenger vidéke az ember legbájosabb, legszebb lakóhelye legyen a Földön.

Megérdemli-e a Földközi-tenger vidékének embere, hogy ilyen gyönyörű helyet juttatott neki a sors?

Majd meglátjuk!

MÁSODIK FEJEZET.

Az athéni Akropoliszon.

Mi volt az a szörnyű katasztrófa, amely ilyen siralmasan elpusztította az ember legszebb építményét ezen a Földön? Földrengés? Vulkáni kitörés? Hegyomlás? Árvíz? Tornado?

Nem! Az ember maga volt az, aki az isteni adomány, a lángelme legszebb alkotásával ilyen gonoszul bánt! Ilyen rossz, ilyen gonosz csak ember lehetett! A fanatizált ember! Mert nincs szörnyűbb isten ostroma, mint a fanatizmus! Ha az emberek elvesztik józan ítéletüket, vakok lesznek minden más iránt, csak a saját fanatikus eszméjüket látják s azért mindenre képesek. A fanatizmus egy neme az örületnek s a tömeg-örület a legborzalmasabb katasztrófa.

A Római-Birodalom idejében Athén elvesztette ugyan politikai jelentőségét, de a rómaiak tisztelték s mint a tudomány és művészet egyik szent helyét, őrizték, ápolták. A Római-Birodalom hanyatlása és kettészakadása idején az ókeresztények idejében erről a rangjáról is le kellett mondania. Fokozatosan elhanyagolták. Az Akropolisz legnagyobb épületét, a Parthenont Mária-templommá szentelték föl s valószínűleg ekkor már sokat romboltak. Azután a velenceiek és a görögök közt kitört versengés pusztította a várost, végül 1458-ban a törökök elfoglalták. Gondolhatjuk, hogy hogyan bántak a csodálatos építményekkel, hisz mi magyarok tudunk erről szomorú dolgokat elmondani. A legnagyobb pusztulás azonban akkor érte a várost, amikor a velencei Morosini visszafoglalta a törököktől, 1687-ben. A törökök a Parthenonban tartották puskaporukat. Ide esett a velenceiek egyik bombája, a puskapor felrobbant és szétvetette a világ egyik legszebb épületét. De a velenceiek még tovább mentek a pusztításban. Elhordták a szépen faragott köveket, szobrokat, domborműveket. De még nyugalomról szó sem lehetett. A törökök egy év múlva visszafoglalták a romokban heverő várost, falakat építettek körüle a régi épületek köveiből. Majd jött a görög szabad-

ságharc. 1822-ben elfoglalták a görögök, 1827-ben visszavették a törökök s csak 1834 óta van nyugalom, mert a felzabadult és némileg konszolidált Görögországnak ismét Athén lett a fővárosa.

Az európai művelt nemzetek tudósai, művészei szent lelkesedéssel láttak hozzá, hogy Athén ókori nagyságát legalább képzeletben visszaállítsák. Dúsgazdag művészet- és tudománypártolók akadtak, akiknek költségén múzeumokat, tudományos intézeteket, iskolákat állítottak föl s a romokból igyekeztek megmenteni, ami még megmenthető volt. Ahol egészen biztosan lehetett tudni a faragott kövek elhelyezését, ott visszaállították őket a helyükre. Egész sereg ledölt oszlopot állítottak helyre, párkányokat raktak föl s lépcsőket toltak helyre. De mi ez a pusztuláshoz képest!

Athén fénykorában az Akropolisz valóban felülmulhatatlanul nagyszerű látvány lehetett. Kis fennsík a mészkőszikla tetején, részben mesterséges, mert a sziklafalakat bástyák emelik még magasabbra s valószínűleg mesterségesen egyengették el a bástyák közt levő sziklatetőt (5. kép). A szabálytalan, nagyjából tojásdad alakú fennsík közepén állt Pallas Athéna temploma, a Parthenon, közelebb a tér déli széléhez. Vele szemben, a tér északi széléhez közelebb állt az Erechtheion, eredetileg Pallasz Poliasz, Athén védő istennőjének temploma, de hozzá építették még Erechtheusz és még más attikai hérosz szentélyét is. A fennsík nyugati szélén volt a feljáró, hatalmas lépcsőzet, oszlopos építményekkel szegélyezve, s a pompás oszlopos főkapu, kocsik és gyalogjárók részére. Ezt a kapucsarnokot nevezték Propylaion-nak, azaz oszlopos előtérnek. A feljáró déli oldalán, a bástyák elougró fokain állt a kis Niké-templom (a győzelem istennőjének temploma). Aki a főkapun fölmenve, fölért a fennsíkra, az balra megpillanthatta Pallas Athéné óriási szobrát. Balkezeiben pajzsot, jobbkezeiben hatalmas lándzsát tartott, a lándzsa hegyes, levélalakú, aranyozott hegyén ragyogott a fölkelő Nap első sugara s messze ellátzott a ragyogó fényes csúcs, fényét a Nap haladása szerint máshova és máshova vetve. A lándzsa levele úgy volt

állítva, hogy reggel, napkeltekor Pireusz (betűszerint Peiraieusz) kikötő felé vetette fényét, onnan látni lehetett.

A szobornak ma nyoma sincs, a Propülaiont és a Parthenont, meg az Erechtheiont, amennyire hamisítás nélkül lehetett, helyreállították, de sajnos, a Parthenon homlokzatainak díszes domborművei, az úgynevezett metópák mind a British Museumban vannak, mert Elgin lord erőszakkal leszedette őket az épületről s beszállíttatta a brit múzeumba! Ez is a fanatizmus barbárságai közé tartozik! A Niké-templomot a törökök bontották le s ágyúüteget falaztak körül az anyagával, de a múlt században megint helyreállították.

A restaurálás annyit legalább használt, hogy könnyebben el tudja képzelni az ember az épüle csoport nagyszerűségét. A bástyák szeszélyes szögleiteit, sarkait a fény és árnyék vetődése szépen kiemeli s a bástyák egyszerű, faragottkő falsíkjai nyugodt, nagyméretű tömeget alakítanak, hogy annál jobban kiemelkedjék a fölöttük lévő épüle csoport felülmúlhatatlan arányossága és fínomsága. Pedig az épületek is egyszerűeknek mondhatók. A Parthenon egyszerű, kanellúrák oszlopai, az oszlopok tetején a teljesen egyszerű oszlopfők, az ehinusok hordják a gerendázatnak nevezett tetőpárkányzatot s ezen van rajta a lapos, háromszög alakú tünpanon. Milyen egyszerű az egész, de milyen arányos! Milyen megnyugtató! Nem találunk rajta semmit, amin módosítani kellene, hogy még szebb legyen. Nem lehet még szebb! Az oszlopok méretei, egymástól való távolságuk, a tünpanon magassága a szélességéhez képest stb., stb. mind olyan tökéletesen szép, hogy ezt módosítani egyszerűen nem lehet. Még szebbet építeni lehetetlen, ahhoz az kellene, hogy vagy megváltozzanak a mechanika és a szilárdságtan törvényei, vagy szülessen ismét olyan csodálatosan tehetséges nép, mint a hellén volt!

Az Erechtheion kariatidái előtt is megbűvölten állunk meg. Kariatida a neve az oszlop helyett alkalmazott szobroknak. Úgy állnak ott a szép athéni szüzek, mintha nehéz kosarat hordanának a fejükön, kissé meghajlott csípőjük tanúsítja, hogy nehéz terhet hordanak, de nem görnyednek meg alatta szenvedően, sajnálatraméltóan,

hanem szép, egyenes, erőteljes testtartásuk, nyugodtan, derülten tekintő arcuk, karjuk finom, szinte tündéri szép vonala mind azt mondják, hogy ezek nem rabok, nem szenvedők, hanem büszke lányok, akik az istentiszteletre hozták megtömött virágkosarukat, hogy a százszínű, illatos áldozatot odaöntsék rajongással imádott védistenük, a gyönyörű Pallasz Athéna arany és elefántcsont szobra elé, benn a Parthenon ünnepélyesen homályos, de felülmúlhatatlanul nagyszerű csarnokában.

Milyen magas lelki műveltség, milyen költészettel átszőtt, emelkedett bölcelet töltötte itt be az emberek életét! Athénnek minden középülete, minden jobb magán-épülete csak műveltségről, művészetről, dallamos költészetről beszélt, még az emberek ruhája is olyan volt, hogy szebbet sehol sem hordtak s ez a ruha az egészséges emberi test gyönyörű formáit nem takarta el otrombán és nem hamisította meg ízléstelenül, mert amit szépnek alkotott a Mindenható, miért kell azt rejtegetni és meghamisítani!

Az athéni Akropolisz nagyszerű, tökéletes alkotásain kívül Görögország kicsiny kis országrészeiben mindenfelé megtaláljuk ugyanezt a művészetet. Nézzük meg az olümpiai Zeusz-templom restaurált képét (7. kép). Ugyanaz a fenséges egyszerűség, de ugyanaz a művészi alkotás, ami annyira elbűvölően hat a szemlélőre. Ez a templom olyan forma rangú építmény volt Görögországban, mint nálunk valami kisvárosi templom. De hasonlítsuk össze ezt a műremeket a mi idéetlen, kisvárosi, művészettelen templomainkkal. Ez itt beleilleszkedik a gyönyörű természet álomszerű szépségbe, nem rikolt ki belőle, hanem szinte beletartozik. Az erdők fájának törzsei, a lombok egyszerű vonalai teljesen összeillenek az építménnyel. Miért? Mert ez a stílus a keményfa-épületek stílusa. Az eredeti görög templomok mind fából voltak, különben hogyan gyujthatta volna föl Herosztratosz az efezosi Artemisz-templomot? Csakhogy a fatemplomok mind elpusztultak, csak kőutánzataik maradtak meg, megnemesedett, kőhöz illő formában.

Az épület körül rendkívül ízléses kis emlékek, kápolnák, szobrok díszítették a kertet s azt hiszem, aki ide jutott,

nem szívesen ment el innen, mert lelkét betöltötte valami túlvilági emelkedettség, lelki összhang, valami olyan égi nyugalom, amely ki szokta fejleszteni a legszebb emberi gondolatokat, a legnemesebb erkölcsi érzelmeket és a földi sárból kiemelő, egekbe vágyó imádságot! Ilyen alkotások közt megnemesedhet az ember lelke s az ilyen emberek között születhetnek az olyan szellemóriások, mint Platon, Arisztotelész, Szókratész, Feidiász, Praxitelész, Aiszchülosz, Szofoklész, Euripidész és Arisztofanész, a természet-tudósok közül Archimédész, Arisztarchosz, Hipparchosz, Eratoszthenész stb. stb. A művészetekben éppen olyan magasan álltak, mint a tudományban. Hisz a görög csillagászok tudták már, hogy a Föld gömbölyű, meg is mérték a nagyságát, csodálatos jó eredménnyel. Tudták, hogy a Nap van a bolygórendszer középpontjában s a Föld a Nap körül kering és tengelye körül forog. Tudták, hogy milyen messze van tőlünk a Hold s próbálgatták megmérni a Nap távolságát is! Az újkor tudományos eredményeire büszkén szoktunk hivatkozni, pedig Kopernikust és Galileit 2000 esztendővel megelőzték ezek a csodálatos lángelmék!

A görög építészet olyan nagyszerű, olyan tökéletes, hogy ennek csak fejlődésfokozata a római, a római viszont alapja a reneszánsznak s még ma sem tudunk szebbet a klasszikus formánál. Nézzük meg a Nemzeti Múzeum vagy a Szépművészeti Múzeum, a királyi palota vagy az igazságügyi palota gyönyörű épületeit s bámuljuk meg rajta a hellén építőművészet örök értékű, tökéletes nagyszerűségét!

Tudunk-e szabadulni a görög dráma jellemvonásaitól, tudunk-e szabadulni az időmértékes versformától, a hősköltemények szerkezetétől, leíró módszereitől? Minden edényformán, minden párkányon, minden bútordarabon ott van a hellén művészet világot betöltő nagyszerűsége. Még Kelet-Ázsiába is elhatolt, még a buddhista építményeken is felismerjük ennek a lelki nagyságnak dallamát! Nem született meg még az a lángelme, amelyik szakítani tudna vele úgy, hogy nélküle is örökbecsű szepet alkosson. Mert a ma épülő hodályok, amelyek állítólag szakítottak a

klasszikusokkal, nem művészi alkotások, hanem csak divathóbortok, elmúlnak, mint a boszorkányégetés vagy az emberáldozat örültsége.

Az Akropoliszból körültekintve ma ott látjuk a felvirágzott, milliós várost. Modern épületek közt nyüzsgő a nép, túlkölnék az autók, amott bűg fel a repülőgép. Ez az egyik oldal, arra észak felé. Dél felé tekintve a romoknak egész sokasága mutatja az ősi Athén helyét, a legelső települését. Sziklaodukban laktak az emberek s onnan ereszkedtek ki lassankint az attikai síkságra. A síkságot keleten a Hümettosz 1000 méternél magasabb mészkőbércei, nyugaton az Aygaleosz magaslatai határolják. Észak felé a Kefisszosz-patak völgyén fölfelé nézve messze fehérленek a Párnész mészkőormai. A síkságból sziget-szerűen emelkedik ki az Akropolisz sziklája, meg a Lükabettosz merész Sashegye.

Délnyugat felé nyitva van a medence, rálátni a tengerre, a Száronikosz-öbölre. Ott van Faleron és Peiraieusz kikötője, a hozzájuk vezető utakat falak védelmezték.

Ez a kis Attikai-medence az ókorban rendkívül alkalmas volt arra, hogy benne külön kis állam alakuljon, mert a szomszédos medencéktől nehezen járható hegyek választották el. Azokban a karsztos mészkőhegyekben nagyon kevés ember lakott, leginkább csak pásztorok legeltették juhaikat és kecskéiket. Lenn a Kefisszosz széles völgyésékjén szép földművelés díszlett, temérdek olajfáról szedték a drága termést, a duzzadt olajbogyókat. A hegyek homorú lejtőin gyümölcsöt, szőlőt termesztettek s a magános tanyákon temérdek virág illatozott.

Ugyanilyen kis medence sok van Görögországban. Mindegyik külön kis ország volt. Boiotia, Fokisz, Lokrisz; Peloponnesosz félszigeten pedig Argosz, Lakonia (Sparta), Arkádia, Elisz, Achaja stb. Elisz fővárosa volt az a kis vidéki város, Olümpia, amelynek szép templomát láttuk a 8. képen. Mind külön ország, mind egyéni életet él, kereskedik, közlekedik szomszédaival, de függetlenül kormányozza kis hazáját. Sokat civakodnak egymás közt, de amikor veszedelem fenyegeti az államesoportot, akkor

egyesülnek s egyesült erővel védelmezik a hellén világot a barbarizmus ellen.

Abban az időben a technikai eszközök korántsem voltak elégségesek ahhoz, hogy valamely kormány vagy uralkodó fenn tudja tartani uralmát, szuverenitását nagyobb terület fölött. Gyalog futárok, marathoni futók vitték a rendeleteket, tudósításokat, híreket. Lassan mozgó gyalogos vitézek harcoltak, még a lovat sem használták. Útjaik gyalogösvények, csak néhány kocsival járható ösvényük volt, a kocsikat lovak, öszvérek, szamarak vontatták.

Lovas katonákról hallottak, talán ebből a hallomásból származik a Kentauroszt képzelte szörnyeteg alakja. Az ázsiai szküthákról, a szittyákról hallottak, a gyarmatokon bizonyosan összeütközésbe is kerültek velük, különösen a Fekete-tenger északi partján. Homályos híradások érkeztek róluk Hellaszba, természetesen túlozva. A jó lovaglóról azt mondjuk, hogy «szinte hozzá van nőve a lovához». Ha ilyen kifejezést félreértettek, könnyen felgyujtották a helléneknek amúgy is gyűlékony fantáziáját s megszületett a kentaurosztok alakja.

Az egymással vetélykedő, sokszor civakodó, kis medencékben gyorsan emelkedik az a műveltség, amely Kis-Ázsián át valójában Mezopotámiában, a mesterségesen öntözött oázisterületeken született. Oly magasra fejlődött ez a műveltség, hogy bár civilizációban lényegesen túlhaladtuk, de a lelkek műveltségében még aligha értük utól. Kiszűgázott ez a műveltség a Földközi-tenger partvidékeire mindenfelé. Dél-Itália és Sicilia volt Graecia Magna, a Nagy-Görögország s fénye áthatotta a római Campagnán hatalmaskodó, erőszakoskodó latin pásztornépet is, ennek a műveltségnek majd későbbben továbbfejlesztőjét és ápolóját. Görög gyarmat volt a mai Marseille helyén is, Masszilia, s a görögök itt vették át a messze, ismeretlen Észak-Európából jövő karavánok áruit is. Ők hozták az ónt Britanniából és a borostyánkővet a Balti-tenger partjáról.

Görög gyarmatok voltak a Fekete-tenger partjain is. Legfontosabbak voltak: 1. Buzantion, a mai Isztambul, a Boszporosz nyílásában, tehát még nem egészen a Fekete-

tenger partján, de ez is ebbe a gyarmatcsoportba tartozott, kereskedelmének irányulása folytán. 2. Heraklea Pontika, a mai Eregli helyén, a Boszporosz északi nyílásától keletre. 3. Szinope, a mai Szinob. 4. Trapezosz, a későbbi Trapezunt, ma Trabzon. 5. Fazisz, a mai Poti, a tenger legkeletibb zugában, a Rion-folyó torkolatánál. Erről az aranygyapjú mondája is megemlékezik. A fácán neve állítólag innen származik, mert innen hozták át a Balkán-félszigetre. 6. Dioszkuriosz, körülbelül a mai Szucsun-Kale helyén. Ez kereskedett a Kaukázus termékeivel. 7. Pantikapeion, a mai Kercs az Azóvi-tenger bejáratának nyílásában. 8. Kerzonézosz, Krim-félsziget legdélibb fokán, de semmiesetre sem ott, ahol ma az orosz Kherzon-város áll, a mai Dnyeper torkolatánál. A Dnyeper görög neve Borüsztthenész volt s torkolata közelében volt Olbia görög gyarmat. Sőt még a Don torkolatánál, az Azóvi-tenger zugában is volt gyarmatuk, a veszedelmes helyzetben levő Tanaisz, körülbelül a mai Rosztov táján. Ezek már sok lovas néppel, sátoros pásztorokkal érintkeztek s bizonyosan innen kaptak elrettentő leírásokat a szittyák vadságáról és pompás lovaglásáról.

A Fekete-tenger nyugati partja, a mai Bulgária partja tele volt gyarmatokkal, ezek közül legfontosabb volt Meszembria, a mai Burgasztól keletre. Neszeber néven még ma is megvan.

Az Adriai-tengerbe sűrűn jártak a görög kereskedők. Főállomásuk volt Korküra, a mai Korfu, de voltak gyarmataik messzebb északra is. Igen élénk kereskedést űztek Adria városával. Ez a város a Po-folyó deltájának egyik lagunájában volt, úgy, mint ma Velence, cölöpökre építve, hogy a szárazföldről ellenség meg ne támadhassa. Az etruszoké volt ez a nevezetes nagy kikötőváros. Hajdani fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy róla nevezték el a tengert Adriai-tengernek. Ma már messze van a tengertől, mert a Po előrenyujtotta deltáját s a város ma valami 15—20 kilométerre van a víztől s hajdani kikötője, a tengertől homokturzással elválasztott laguna, szárazfölddé lett. Majd beszélünk még erről az érdekes tüneményről.

Annai bizonyos, hogy a görög műveltség az egész

Földközi-tenger vidékét áthatotta, sőt a hellénekkal közvetlenül érintkező népeket is művelt, civilizált népekké tette. Legközelebb és legszorosabban csatlakozott a hellén medencékhez Makedónia. Lényegében ez is medencecsoport, de sokkal nagyobb földrajzi egység, mint a kis görög medencék bármelyike is. Főhelye Tesszaloniké, a mai Szaloniki, illetőleg legújabb görög elnevezése szerint megint Thesszaloniki, lehetett. A makedoniai fejedelmek lassankint kiterjesztették hatalmukat a szomszédos medencékre is, teljesen elgörögösödtek, s most aztán Filipposz megindult egyesíteni a kis hellén medencéket egyetlen nagy monarchiává. Hiába szónokolt Demoszthenész Filipposz ellen, hiába mondta el «filippikáit», nem tudta a görög medencéket összetartásra bírni, Filipposz, magyarul Fülöp, elfoglalta egész Görögországot s fia Alexandrosz, a Nagy Sándor ura lett az egész hellén földnek, sőt meghódította Egyiptomot, Kis-Ázsiát, Szíriát, Mezopotámiát, Perzsiát, a Turáni-Alföld déli részét (Baktriát) és Indiának a nyugati felét. Birodalma túlterjeszkedett a természetes földrajzi határon, tehát össze kellett omlania s ismét részekre bomlott.

Mindig ilyenformán történik a dolog. A kis medencékben fejlődésnek indul a műveltség, magas fokra emelkedik, műveltté teszi a környezetét is és most sokkal nagyobb földrajzi egységek, sokkal nagyobb számú népessége egyesíti a kis medencék népeit s hatalmas birodalom keletkezik. De ha az oktanul túlterjeszkedik a természetes határokon, akkor bekövetkezik a katasztrófa. A Római-Birodalomnak is, meg Napoleon birodalmának, Dzsingiz-kán birodalomszörnyetegének, Timur-Lenk óriási országának mind ez lett a vége. Sőt egész bátran ugyanezt mondhatjuk Csehszlovákia történetéről is. A kis cseh nép felhasználva a szomszédok aléltóságát, messze túlterjesztette hatalmát a természetes határokon s lett belőle az a példátlan katasztrófa, amelynek utolsó akkordjai még mindig zengenek a történelem hárfájának húrjain.

Az athéni Akropolisz csodaszép épülettromjai közül körültekintve, végigszaladt képzeletünk a hellén világ dicsőségén, nagyságán, történelmi tragédiáján. Amióta a tech-

nikai eszközök olyan óriási módon kifejlődtek, azóta az államhatalom óriási területek fölött fenn tudja tartani szuverenitását. A klasszikus időkben a rómaiak nagyszerű úthálózattal próbálták fegyveres hatalmukat messze területekre is úgy kiterjeszteni, hogy szükség esetén könnyen lehessen a veszélyeztetett helyekre katonaságot küldeni, élelmiszert szállítani stb. De a katonaság gyalog járt s nehezen mozgott, nehéz vaspáncéljával, paizsával, sisakjával. Ha a rómaiaknak huszárságuk, tehát könnyű lovaságuk lett volna, bizony, talán még ma is fennállana, mert egyébként mintaszerűen fölépített jogállam volt!

A könnyűlovasságot mi magyarok hoztuk be Európába s ezzel egyszerre rendkívül meggyorsult a hírszolgálat, a rendeletek és utasítások «kikézbésítése» (!), de rendkívül meggyorsult a hadsereg mozgása is és egész váratlanul jelenhettünk meg ott, ahol sejtelmük sem volt az ellenséges támadásról. A vágató huszár, meg a görög futó! Micsoda különbség! A futó ember rövid darabon elérhet 10 métert is másodpercenként, de ha hosszú úton kell futnia, egy másodpercre legfeljebb 2·6 métert lehet számítani. Ugyanakkor a vágató paripa 12·4 métert tesz meg másodpercenként, tehát több, mint négyszer akkora utat. Körülbelül ugyanez az arány a gyalogos katona menetelése és a csendesen ügető huszárság sebessége közt is. A rendszeren járó gyalogos másodpercenként körülbelül 1·1 méter utat tesz meg, a csendesen ügető ló pedig 4·6 métert.

Így alakult át a magyar könnyűlovasság átvételével az európai haremodor, az államfenntartás, így alakulhattak ki sokkal nagyobb államok, mint amilyenek az ókorban lehetségesek voltak.

Az azonban kétségtelen, hogy amikor valamely terület apró, de természetes részekre szétbomolva, egymással vetélykedő kis államokra bomlik, akkor a műveltség és a civilizáció gyorsan szokott fejlődni. Ezt láttuk a görög államok fénykorában, aztán az olasz reneszánsz születésekor, láttuk a közép-német államok csodálatos szellemi fejlődését akkor, amikor apró kis államokra bomolva, egymással ugyan néha hajbakapva, de rendszeren csak vetélykedve

élték szép, emelkedett lelkületű életüket, minden hatalmi hóbort, imperialista törekvések nélkül.

Az athéni Akropolisz tüneményesen szép oszlopai, romokban heverő kövei, a nagymultú városra való kilátás mennyi minden gondolatot sugal annak, aki olvasni akar a kövekből! Kissé messze szárnyaltak el gondolataink, de szükséges volt ez a kis történelmi visszapillantás és elmélkedés, hogy a Földközi-tenger multját és jelenét megértsük, hogy étellel ruházzuk föl azt a holt képet, amit a térkép tár elénk. Magas műveltség ideáramlását láttuk, ennek a műveltségnek aztán óriási fejlődését, amíg létre tudta hozni a miloi Venusz szobrát, a Parthenont, a görög drámákat, eposzokat, meg azt a csodálatos magas természet-tudományt, amelyet ott látunk fénypontján ragyogni, amikor a Hold távolságát 10% hibával meg tudták határozni.

Oh, miért kellett ennek elpusztulnia, miért kellett a Parthenonban puskaport raktározni, fanatizmusból, hatalmi túltengésből. A török is túlterjesztette hatalmát a természetes határokon, pusztulást, gyalázatot, nyomort teremtett mindenhol, ahova odatette lábát. Összeomlás lett a vége, de ez az összeomlás temérdek javat temetett maga alá. A szultánok rettegett birodalmából lett Európa «Beteg embere» s ma már úgyszólván egészen kiszorult a geografia-ellenesen meghódított, európai területekről. Most jó földrajzi egységen épült föl az új, modern Törökország, talán majd ismét az ókor magaslatára tudja emelni Kis-Ázsia kultúráját és civilizációját.

HARMADIK FEJEZET.

A piramisok lábánál.

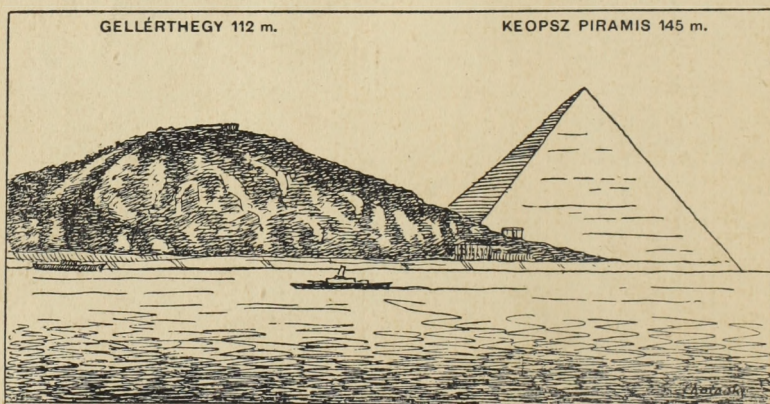
Kairótól északnyugatra, Gizeh falu mellett emelkedik az egyiptomi piramisok leghatalmasabb csoportozata. Gizeh kis arab falu. Hajdan Egyiptom legrégebb fővárosa, Memfis állt ezen a helyen, romjaiból még egy kevés meg is van. A város lenn feküdt a Nílus előntható, alluviális síkságán. Ebből a síkságból meredek lejtővel emelkedik ki a Szahara-

	MEZO- POTÁMIA	EGYIPTOM	GÖRÖG- ORSZÁG (H)	RÓMAI BIRODALOM
2000	Világháború			Renesszánsz
1000		Magyarok bejövele Arab uralom		Ókor vége (476)
0	Krisztus	Nagy Sándor	Marathon 490	Julius Caesar (59)
	Salamon 962-932		Dórvándorlás 750	Köztársaság 509
1000			Trójai háború (?)	Róma alapítása (753)
	Hammu-Rábi	II. Ramzesz	Mükénei korsz. (1400-1100)	
2000	1923-1868			
3000		III. Dinasztia 2917		
	Szárgon 3800	Keopsz piramis (3100) II. Dinasztia 3036		
4000	Ur-Nina uralma			
	4500	I. Dinasztia (Sumir ?)		
5000	Sumir naptár kezdete			
6000				
7000				

1. ábra. A Földközi-tenger körül lakó népek történelmének összehasonlító táblázata.

fennsík s ennek szögletesen kiugró részén állnak a legnagyobb emberi építmények, ha a kínai nagyfalat nem tekintjük egyetlen építménynek.

Három piramis-óriás emelkedik itt, Keopsz, Kefren és Mikerinosz fárások síremlékei (10. kép). Legnagyobb köztük Keopsz piramisa. Körülbelül Kr. e. 3100-ban épült. Fölépülése után 2500 évvel látogatta meg a görög történetíró, Herodotosz s élénk színű leírást adott róluk s ő még talán hiteles adatok alapján mondhatta, hogy a két egészen kicsiny kis piramis Keopsz (egyiptomi nyelven Kufu) leá-

2. ábra. A Szent Gellért-hegy és a Keopsz-piramis összehasonlítása.

nyainak sírja volna. Nem lényeges. A fontos azt tudnunk, hogy ez a brutális kőhalom 5000 évvel ezelőtt épült, állítólag harminc éven át 100,000 ember dolgozott rajta. Alapja szabályos négyzet, a négyzet minden oldala 230 méter s magassága eredetileg 145 méter volt. Ha Budapestre helyeznénk, elfoglalna akkora helyet, mint a Tisza Kálmán-tér s 33 méterrel magasabb volna, mint a Gellért-hegy (2. ábra). Köbtartalma eredetileg 2.540,000 m³ volt, tehát annyi anyag volt benne, hogy ebből az egész történelmi Magyarországot fallal vehettük volna körül.*

* A történelmi Magyarország határa körülbelül, kerekén 5000 km, vagyis 5.000,000 méter. Egy 2 m magas és 25 centiméter vastag fal kereszt-

A piramis négyzet alakú alaprajza úgy fekszik, hogy a négyzet oldalai pontosan észak-dél, illetőleg kelet-nyugati irányúak. A piramis belsejében, mélyen elrejtve, három kamra van. Mindhárom a gúla csúcsából lebocsátott függőleges vonalban, tehát lehetőleg a kőhalom legmélyén van. A legalsó még a föld alatt, a fáráo múmiájának rejtkehelye. A két felső, már magában a piramisban az áldozati kamrák. A hozzájuk vezető, alacsony folyosók nyílását ügyesen elrejtették a piramis kőburkolata alatt. A legalsó kamrához egyenesen levezető folyosó olyan irányú, hogy azon át a sírkamrából látni lehetett az akkori Sarkcsillagot, a Sárkány csillagkép α csillagát.

Mirevaló volt ez a monstruózus építmény? Csak arra, hogy a nagy fáráo múmiáját megóvja a pusztulástól. Mert az volt akkor a hit, hogy a feltámadás gyönyöreiben csak az részesül, akinek múmiája, vagy akinek szobra megmarad, mert különben a lelke nem tud hüvelyt találni, amiben újra életet keltsen. Ez a bolond gondolat adta kezébe a fáráoának a korbácsot, hogy dolgozzanak «milliók egy miatt». De ne nevéssük ki őket, ne is bosszankodjunk rajta, mert ma is vannak ilyen bolond ideák, gondoljunk csak arra, hogy mennyi vér folyt már ammiatt, hogy az egyik embercsoport németül, a másik meg franciául beszél. Pedig eredetileg egy nép volt a kettő! Csakhogy az egyik fölvette a latin nyelvnek csúnya, orrhangú tájshólását és ezért magát sokkal különbnek tartotta, mint a másik csoportot, mert ez maradt «közönséges» (teucs) és beszél a csúnyán hangzó, hurutos torokhangokkal éktelenkedő, elváltozott germán nyelvet.

A piramis szépen csiszolt burkoló köveit különösen az arab kalifák idejében, elhordták építőkőnek. Emmiatt ma a piramis valamivel alacsonyabb, mint eredetileg volt s hiányzik róla mintegy 200,000 m³ anyag. Ezért a piramis oldalai most óriási lépcsőzethez hasonlítanak, de nagyon nehéz ezen felkapaszkodni. Csak addig másszunk föl, amíg jó kilátást nem élvezhetünk.

metszete 0.5 m², tehát az ilyen fal az ország körül 5.000,000 \times 0.5 = 2.500,000 m³ térfogatú volna.

Az első pillantás meggyőz bennünket arról, hogy itt a piramis körül hajdan sokkal nagyobb rend és talán élet is volt. Mindenfelé lépcsők, kerítések, kis sírkamrák, úgynevezett masztabák láthatók, délkeleten ott bámul a végtelenségbe az óriási szfinx-szobor. A pusztulás azonban mindenfelé szörnyűnek látszik! Burkolóköveket elhordtak, épületeket szétszedtek, a szfinxnek az arca le van verve, s a romokra mindenfelé ráfutott a futóhomok, jótékonyan eltakarva a pusztulást.

Ember végezte ezt a barbár rombolást? Ez esetben fel kell mentenem az embert. A pusztulás legnagyobb részét nem az ember okozta, hanem a *sivatag*.

Arra kelet felé, túl Kefren piramisán, látjuk a Nílus pálmaligetekkel, zöldelő mezőkkel fedett síkságát, meglátjuk magát a Nílust, sőt Kairo fehérlő háztengerét is. A szép, változatos tájképen túl valami olyan rózsaszínes, fehéres egyhangúság látszik: az a sivatag a Níluson túl, a Nílus és a Vörös-tenger közt. Messze van, nem lehet a részleteit látni. De forduljunk nyugatra. Ott látjuk a sivatagot előttünk teljes pompájában.

Miért sivatag a Szahara? Mert gyakorlati értelemben véve sohasem esik rajta eső. Mert hogy valahol százévből egyszer vagy kétszer elhúzódik egy heves, futó zápor, ez annyi, mintha semmi sem esnék, mert így nem keletkezhet termőtalaj s nem élhet meg növényzet. Annak a néha lezuhanó, futó zápornak ugyan nagy jelentősége van a sivatag felszíni formáinak kialakításában, de a növényéletre nézve jelentéktelen.

A Szahara tehát azért sivatag, mert nem esik rajta az eső. Hogy miért nem esik, azt majd csak később tudjuk meg, most csak magával a sivataggal ismerkedjünk meg.

Rendkívül száraz itt nappal a levegő. Emmiatt nincs felhő, tehát a talaj igen könnyen kisugározza a melegét. Nappal tüzes forróságra hevül a szikla, éjjel pedig esetleg fagypontra alá süllyed a hőmérséklete. Valóban, a szikla felületének hőmérséklete egy nap alatt 70—80°-ot is ingadozhat. Nincs kőzet, amely ennek a durva hőmérséklet-ingadozásnak ellen tudna állni. Összerepedezik, elporlik,

nagy darabok hullanak le róla. Látjuk fényképünkön is, hogy nemcsak homok, hanem temérdek kőtörmelék is fel van itt halmozódva. A Szfinx arcát a napsugár gyilkos csókja tette tönkre, úgy, ahogy a híres Memnon-szobrok is ma már csak idétlen kőkolosszusok, minden részlet hiányzik róluk. Az óriási szfinx talapzatának hossza 45 méter, teljes magassága 23 méter. Annyira betemette a homok és a kőtörmelék, hogy csak a legfelső része látszott ki belőle. Ma már kiásták, a homokot, törmeléket eltakarították közeléből s most szemléljük csak igazán bámulattal az óriási arányokat. Eltérőleg a szomszédos építményektől, ez nem építmény, hanem a sziklarétegekből kifaragott szobormű, az eredeti rétegezés jól látszik rajta.

A napsugár tehát az a hatalmas pusztító erő, amely a kőzetek összetartását megrontja. Temérdek, alig látható repedés hatja át a köveket, ezek a repedések aztán tágulnak. Mert minden repedésnek az a sorsa, hogy idővel tágul. Mert minden mozgásban van, minden rázkódik, rezeg s rezgés közben a repedések parányit kitágulnak és megint összezáródnak. Igen ám, de a kitágulás pillanatában valami kis töredék, porszem okvetlenül behull a repedésbe, s amikor az a következő pillanatban újra összezáródnék, már akadályra talál. A mennydörgés vagy a szélzúgás, az emberi hang mind megrázza a tárgyakat s a rázkódás következtében minden repedés tágul. Végre annyira kitágul, hogy a szél is bele tud kapaszkodni s nagyot feszít az elvált darabon. Az aztán lehull, darabokra törik, magával rántja a meglazult darabkáknak egész kis lavináját. Akinek türelme van, az a sivatagon ezt a tüneményt számtalanszor észlelheti.

Ötezer esztendeje bámul már az óriási szfinx a Nilus gazdag völgye felé. Azóta egymillió-nyolcszázhuszonötezszer látta felkelni a Napot, ugyanennyiszor érezte az erős lehülést napnyugta után. Hány homokvihart, hány számmot állt már ki, nem csoda, hogy ennyire elpusztult. Különösen a szél nagy hatalom a sivatagon. Ahol a talajt növényzet borítja, ott a szél nem tudja a talajt megtámadni. Mert a növényzet már alkalmazkodott a szél erőszakosságaihoz

s szépen lehajol előtte s a vihar ártalom nélkül száguld el a fű meg a bozót fölött. A dacos fát esetleg kicsavarja, de amelyik szépen meghajol előtte és a földre fekszik, az a vihar elmúltával diadalmasan emeli föl ismét a fejét.

Azért, ahol növényzet takarja a talajt, ott a szél nem tud támadni. De a kopár talajt, még ha az a legkeményebb kőszikla, akkor is meg tudja támadni. Egyrészt letördeli a meglazult darabokat, de másrészt a felkapott homokkal és apró kavicssal valóságos pergőtüzet indít a kőkemény szikla ellen is. Hogy a homok pergőtüze milyen komoly pusztítást vihet véghez, azt tanúsíthatja minden üvegcsiszoló, hisz az üvegedényeket díszítő rajzokat homokfúvással maratják bele az üveg síma felszínébe.

A Keopsz-piramis olyan régi, hogy már a geológiai idők rengeteg évmillióinak sokaságában is valami kis számot kitesz. Legalább annyit, hogy a sivatagi pusztulás mértéke már megítélhető. Itt legalább annyit láthatunk, hogy 5000 év alatt a sivatagi erők mennyit tudtak rombolni. Elgondolhatjuk most a rombolás mennyiségét, ha tudjuk, hogy a Szahara már sokmillió éve sivatag, éppen olyan, mint ma, nagyon kicsiny időjárás-ingadozásokkal. Talán a jégkorszakban kissé hűvösebb volt, talán a párolgás csökkenése miatt valamivel több víz is volt rajta, de lényegében nem változott az arculata.

A piramis lépcsőiről látni lehet a Szahara fennsíkjának meredek lejtőjét a Nílus völgye felé. Ezt a lejtőt mély vízmosások barázdálják a völgy mindkét oldalán. Ahol a lejtő igen meredek, majdnem függőleges sziklafal, ott az ó-egyiptomiak felhasználták, hogy sziklasírokat véssenek belé. Mert ezekben a sziklasírokból *örökre* biztosítottak vélték a múmia épségét. Örökre? — Különös! — Örökre . . . Majd még gondolkozunk róla.

A Nílus völgyének nyugati oldalán, az I. és II. vízésés közt hatalmas ilyen sziklafalakat lehet látni. Ezek közt Abu-Szimbél (helytelenül: Ipszambul) sziklafala valami 100 méter magas, tehát olyanforma, mint a Gellérthegy a Duna fölött. Ebbe két nagyszerű templomot vésetett bele II. Ramzesz fáráó (Kr. e. 1347—1280.), csak azért, hogy

saját szobrait oldaültethesse a templom bejárata elé. Ha a múmia el is pusztul valahol, ezek a 20 méter magas kolosszusok bizonyosan megmaradnak... örökre! Legalább is a feltámadásig. II. Ramzesz fáraó Kr. e. 1300 esztendővel építtethette ezt a csodát. Tehát 3200 esztendő múlt el, amióta ezek a kolosszusok kelet felé nézve, állandóan lesik a Nap keltét. Nyugodtan bámulják a Níluson föl- és lesurranó hajók fehér vitorláit, a parton robogó vonatot, a kőszénfüstöt. Hallottak már puskaropogást és ágyúdörgést is eleget.

De nem az ember, hanem megint a sivatag pusztítja a kolosszusokat. Mozdulatlanul, minden ellenállás nélkül kell túrniök a hatalmas uralkodó másainak, hogy minden nap lepusztul róluk néhány morzsa, néha nagy darabok törnek le s zuhannak a templom előterébe. Ők csak nézik, nézik a világot és várják az örökkévalóságot, várják a hívó szót, hogy közülük a legépebb, a 7 méter vállszélességű óriás fölkeljen székéből s fölállva, mint 25 méter magas óriás haladjon Ramzesz lelkével belsejében az örök élet kapuja felé. Vajjon kitartanak-e addig a kolosszusok? Már most is nagyon megviseltek, különösen az egyiknek a feje egészen lehullott. Még néhány ezer esztendő, s hacsak a tudomány nem veszi védelmébe a sivataggal szemben, teljesen megfognak semmisülni.

Hát az a temérdek kis szobor, amit a templom mélyén a sziklába vájt kamrákba helyeztek el, vajjon azok megmaradnak-e? Valószínű ugyan, hogy elhordja őket az üzleti szellem s a ritkasággyűjtőknek eladogatják őket, vagy éppen múzeumokba kerülnek. Ott soká épen megmaradhatnak, de örökre? Ez nagy kérdés.

Ha azonban ottfelejtí őket a modern ember, nem találják meg a régészek s csakugyan kiszámíthatatlan időnkig ottmaradnak. Ámde a sivatagon folyik állandóan a lepusztulás. A sziklafalak lábánál óriási törmelékhalmozatok mutatják a legkeményebb kőből álló sziklák állandó pusztulását. A sivatagon a szél különösen roppant nagy munkát végez, de csak a hőmérséklet rettenetes ingadozásának segítségével tudja a sziklát hathatósan megtámadni. De dolgozni soha

meg nem szűnik! Majd később látni fogjuk, milyen hihetetlennek látszó, de kétségtelenül bebizonyított óriási munkát képes végezni a szél. Ehhez járul még az időnkint lehulló felhőszakadások munkája. A Ramzesz-kolosszusok pusztulásán látni, hogy pár ezer év mit végzett. Ugyanígy pusztulnak a sziklafalak is. Nehány százezer esztendő múlva a kolosszusok már mind ott hevernek romjaikban a Nílus kiszélesedett völgyének fenekén, már amennyi megmaradt belőlük. A templomnak legbelső fülkéi még látszanak a falon, a többi már mind odavan, a kis szobrok százaival együtt. A Nílus deltájába rakódott le a poruk s ott néhány millió évre pihenőt találtak.

Ramzesz fáraó 3200 évvel ezelőtt már olyannak látta a Nílus völgyét, mint amilyen ma. Azóta, úgy látszik, rendkívül kevés változás történt a völgy alakjában, a környező hegyek formájában. Mennyi idő kellett tehát ahhoz, hogy a Nílus völgye kialakuljon!

Mert a Nílusnak határozott, éles peremű, jól látható völgye van a Szahara-fennsíkba belevágódva. A Szahara az Atlanti-óceántól a Vörös-tengerig elterjedő, mintegy ötmillió négyszögkilométer területű fennsík. Átlagos magassága mintegy 300 méter. Ennél azonban sokkal magasabb hegyek is emelkednek ki belőle. Az Atlasz-hegységnek csak a déli lejtősége tartozik a Szahara éghajlatához, de nem a Szahara fennsíkjához. Mert az Atlasz-hegységben a rétegek össze vannak gyűrve, úgy, mint az Alpokban, Kárpátokban, Pireneusokban, azért az Atlasz-hegységet is az Eurázsiai lánchegységek közé soroljuk. Külön fejezetben mutatjuk be rendkívül érdekes tájképeit.

A Szahara fennsíkján a rétegek igen-igen régi geológiai idők óta nincsenek összegyűrve. A Szahara nyugati felének legnagyobb részét a geológiai ókorból, a szilur-korszakból származó homokkötő tábla borítja be. Azóta ezen a részen nem járt tenger. A keleti felének egyik nagy darabján, körülbelül Barka-félsziget nyugati végétől az Abisszíniai-felvidékhez húzható vonallal elválasztva, a vonaltól északkeletre a kréta-korszakból származó homokkötő tábla fekszik, ezen pedig Afrika legészakkeletibb kis sarkában, de éppen

Egyiptom legsűrűbben lakott vidékei mellett eocénkori mészkő van.

Az eocén-korban volt utoljára tenger a Szaharán, ez pedig nagyon régen volt! Hisz az eocén-korszakban jelentek meg az emlős állatok a Földön! Addig csak hüllőóriások marakodtak egymással.

És a Szahara, a részleges tengerrel való elöntés ellenére is, a szilur-korszak óta sivatag! Voltak időközben Földünkön a mainál melegebb és a mainál hidegebb időszakok. Volt olyan meleg is, hogy a Sarkvidékeken is fák nőttek. De voltak jégkorszakok is. Ez mind nem változtatta meg a szelek járását, a Föld tengelyének állását. Az Egyenlítő akkor is csak Egyenlítő maradt s a földi szélrendszerek nem változtatták helyüket. Akkor is csak az Egyenlítő mentén emelkedett föl a túlmelegített levegő s fenn a magasban szétáramlott, mint antipasszát-szél s a tértők vidékén visszasüllyedt a földfelszínre, hogy mint passzát-szél siessen vissza az Egyenlítőhöz.

Ahol pedig a levegő lefelé száll, ott eső nem keletkezhet. Minden esőnek az az oka, hogy a levegő fölemelkedik. Ha ugyanis emelkedik, akkor mindig kisebb és kisebb nyomás alá kerül, tehát kiterjed s kiterjedésével arányosan lehül. A lehülő levegő lassankint nem bírja magában tartani a vízgőzt s az kicsapódik belőle s megered az eső.

Ha azonban a levegő lefelé száll, akkor fölmelegszik, mert mindig nagyobb és nagyobb nyomás hat reá, tehát mindig kisebb és kisebb térfogatra szorul, ennek következtében fölmelegszik. Tapasztalás szerint minden 100 méternyi süllyedésével egy-egy fokkal emelkedik a hőmérséklete. Ennek következtében a lefelé süllyedő levegő mindig szárazabb és szárazabb lesz, mert a benne foglalt páramennyiség ugyan nem változik meg, de megnövekedik a levegő párafogadó képessége. Márpedig a *nedvesség* viszonylagos fogalom. Egy csepp víz a télikabátot még nem teszi nedvessé, de a cigarettapapirost igen. A levegő nedvességét azzal a viszonytal mérjük, ami a levegőben valóban bennelevő és a beleférő páratartalom közt van. A $+20^{\circ}$ -os levegőbe kerekén köbméterenkint 20 gr. pára fér bele. De ha csak

10 gr. van benne, akkor azt mondjuk, hogy a levegő nedvessége 50%. Ha csak 5 gr. van benne, akkor nedvessége 25%. A Szahara levegőjének nedvessége nappal 20% alatt szokott lenni. Ilyen száraz levegő nálunk nem szokott előfordulni, csak a fűtött téli szobákban. Azért mennek benne tönkre a szobai növények; rendszeren csak a nagyon száraz éghajlathoz szokott pálmák stb. állják ki.

Éjjel azonban lehül a Szahara levegője, néha 0° alá is. Ilyenkor páratelt lesz és némi nagyon kevés harmat csapódik ki a sziklákra. Ezt a csekély vizet mohón issza be a kő és benne kémiai elváltozásokat okoz. Rendkívül csekély ez, de évmilliók alatt mégis igen nagy eredményekre vezet.

A Szahara tehát sivatag, azt mondhatnám, azóta, amióta állati élet van a Földön. Ez pedig több százmillió évre nyúlik vissza. Ha részleteit tenger borította is egyidőre, azért sivatag-jellegét a többi megtartotta, sőt a sivatag a tengeren is kimutatható, mert ott, a sivatag-övezetben a tenger vize sokkal sósabb, mint egyebütt. Igen erős ott a párolgás és nem esik az eső, tehát az elpárolgott édesvizet semmi sem pótolja.

A Szahara tehát sivatag, amióta csak élet van a Földön.

Igen régi idők óta folyik tehát a Nílus is, keresztül a sivatagon. Két nagy ágból ered. Az egyik a Fehér-Nílus (Bar-el-Abiád), a másik a Kék-Nílus (Bar-el-Azrak). Az előbbi Kelet-Afrika nagy tavaiból jön, a Victoria-Nyanza, az Edward- és az Albert-tavakból, a másik Abisszíniából, a Tana-tóból. Kartumnál egyesülnek s onnan kezdve hosszú hosszú úton, hat vízesésen át, nagy S-alakú kanyarulatot téve, érkezik a hatalmas folyam a Földközi-tengerbe. Hosszú útján az S-alakú kanyarulatot azért kellett megtennie, mert az a vízszintes homokkötő, ami itt fedti a Szaharát, összetöredezett s némi süllyedések és emelkedések zavarták ki nyugalmas helyzetéből. Az ilyen töréseket volt kénytelen a folyó követni. De aztán a folyó belevágta magát a Szahara-fennsíkba, mégpedig olyan mélyen, hogy helyenkint már elérte a vízszintes homokkötő-tábla alatt rejtőző gránitot és kristályos kőzeteket. Éppen az ilyen helyeken, ahol a völgybevágódás eljutott az őskőzetekig, ott vannak

a vízések. A szögletes S betű minden keletnyugati és észak-déli darabján van egy-egy vízés, az utolsó, a legalsó az S betű felső taréja fölött.

A folyó nem sok vizet hoz hosszához képest. A Fehér-Nílusnak meglehetősen egyenletes vízmennyisége van egész éven át, másodpercenként körülbelül 1000—1500 m³, tehát annyi, mint a Dunának közepes vízállása, vagy kis víz-állása idején, Budapestnél. A legtöbbet mégis ősszel hozza. Az igazi árvíz a Kék-Níusból ered. Ennek tavasszal és nyáron nagyon kevés vize van, áprilisban csak 120 m³ szokott lenni, tehát kevesebb, mint a Tiszának kisvíz idején. Ámde júliusban megérkezik az árvize s szeptemberben már 5—6000 m³-t hoz másodpercenként, tehát annyit, mint a Duna rendes nagy árvize, de nem a legnagyobb árvize alkalmával. Az egyesült folyó árvize Vadi-Halfa vízmérce-állomásnál szeptemberben hozza a legtöbb vizet, mintegy 8500 m³-t másodpercenként, tehát még mindig nem annyit, mint a Duna legnagyobb, 10,000 köbméteres árvizei. Csak-hogy a Nílusnak ez a nagy vize elnyúlik júniustól decemberig s csak januáriusban száll 1500 m³ alá. Ez az a jótékony árvíz, amely a Nílus völgyét ellátja öntöző-vízzel, mert nagy területeket el lehet vele árasztani, különösen a folyó deltáján.

A folyó deltája nagy, háromszög-alakú terület, déli sarkán van Kairó, északnyugati sarkán Alexandria, északkeleti sarkán pedig Port-Said, a Szezei-csatorna bejárata. Hajdan a Vörös-tenger összeköttetésben állt a Földközi-tengerrel, de ezt az összeköttetést a delta eltorlaszolta s csak mesterségesen lehetett rajta keresztül utat nyitni a Szezei-csatornával.

A deltán a folyót valósággal szétszedik apró ágakra s ezek szállítják a vizet oda, a termőföldek mellé. Régibb könyvekben azt olvassuk, hogy a Nílus áldott iszapja teszi termékennyé a földeket. Dehogy is «áldott» az az iszap! Éppen ellenkezőleg! Feltölti, vagy ahogy a mérnökök mondják, fölsankolja a földeket, mind nehezebben éri el őket az árvíz, mind jobban és jobban emelni kell a vízszintet keresztgátakkal.

Ez alatt a meleg égöv alatt minden föld termékeny lesz, ha kellő mennyiségű édes vizet vezetünk rája.

Onnan a Keopsz-piramisról el lehet látni messze erre a dúsán öntözött, sűrűnlakott lapályra. Ott az ember sike-
resen küzd a sivatag ellen a folyó segítségével. A folyó völgyében is, az alluviális síkságon, meg az alacsony terraszonon is lehet öntözni, mert a vizet nemcsak meg lehet duzzasztani, hanem ki is lehet emelni vízemelő szerkezetekkel. Ilyen a *szakije* meg a *sáduz*.

A szakije nagy kerekekre erősített, végtelen lánc (12. kép). A láncot kútba eresztik le, a kút alul összeköttetésben van a Nílussal. A nagy kereket járgánnyal forgatják, a járgányt pedig nyugalmas, türelmes egyiptomi szarvasmarha hajtja. A végtelen láncra vödörök vannak fölérősítve s ezek állandóan hozzák föl a vizet s beleöntik a favályúba, az meg a földekre vezeti.

A sáduz kicsiny kis gémeskút (11. kép). Segítségével a Nílusból a vizet kis medencébe emelik. Ez a medence legfeljebb egy méterrel van magasabban a Nílusnál. Ebből egy második kis gémeskúttal megint egy méterrel följebb emelik a vizet. Így megy ez lépcsőről lépcsőre, amíg végre a művelt föld szintjére jutunk s ott a csatornába döntik a vödör vizet. Roppant lassú, fáradságos munka, valami kis benzinmotoros szivattyúval néhány perc alatt fölzippanthatnának annyi vizet, mint amennyit itt egy nap alatt nagy kínnal fölemelgetnek, dehát az ilyen nép minden újításnak ellensége s nem lehet rávenni a szövetkezésre és a gépek bevásárlására. Különösen a mohamedánus fanatizmus ellensége minden ördögi gépezetnek.

Ilyen módon dolgozik itt a fellah (földművelő) már vagy 10,000 esztendeje, s szép kertészetet, sűrű népesség befogadására alkalmas termőterületet alakított a sivatagból. Ott látjuk a kis vályogfalvakat datolyapálmák árnyékában. Minden faluban hatalmas galambdúc van, mert a galambok guanója igen értékes trágya, a galambok meg megélnék olyan vad növények magvaiból is, amiket az ember nem tud mire használni.

Ott látjuk dolgozni a majdnem egészen meztelen föld-

művest az öntözött iszapban, vagy az árvíz után a termés betakarításával elfoglalva. A munkások közt a nők osztanak ki ivóvizet, ősi alakú cserépkorsókból, mert bizony itt a tiszta ivóvíz drága, messziről kell hozni s az a nők egyik legfőbb dolga.

Igy dolgozott itt a nép a fárások idejében is. Ugyanez a nép. A múmiák anatómiai tanulmányozása kétségtelenné tette, hogy a fárások népe ezelőtt többezer esztendővel is ugyanaz a hamita nép volt, mint amelyik ma túrja ott a földet.

A ma embere is nagy várost épített a falvak közé. Kairó, Egyiptom mai fővárosa, Afrika legnagyobb városa, olyan nagy, mint amilyen Egyiptom egyik fővárosa sem igen lehetett, sem Memfisz, a régibb, sem Tébe, a későbbi, sem Alexandria, a ptolemaidák fővárosa. Kairó (egyiptomi nyelven El-Kahireh) ma már nagyobb, mint Budapest, a külvárosok nélkül, mert 1.196,000 lakósa van (Budapest lakossága 1935-ben 1.060,720 volt, a külvárosokkal együtt azonban az 1.500,000-et felülmúlta). Kairóban, Alexandriában is látunk nagy palotákat, templomokat, de micsoda kis alkotások ezek azokhoz a nagyszerű építményekhez képest, amelyeket a fárások idejében építettek! Micsoda hatalmas építmény például a karnaki vagy a luxori templom, nem is beszélve a piramisokról, az egykőből faragott, óriási obeliszkusokról, a szoborkolosszusokról stb.

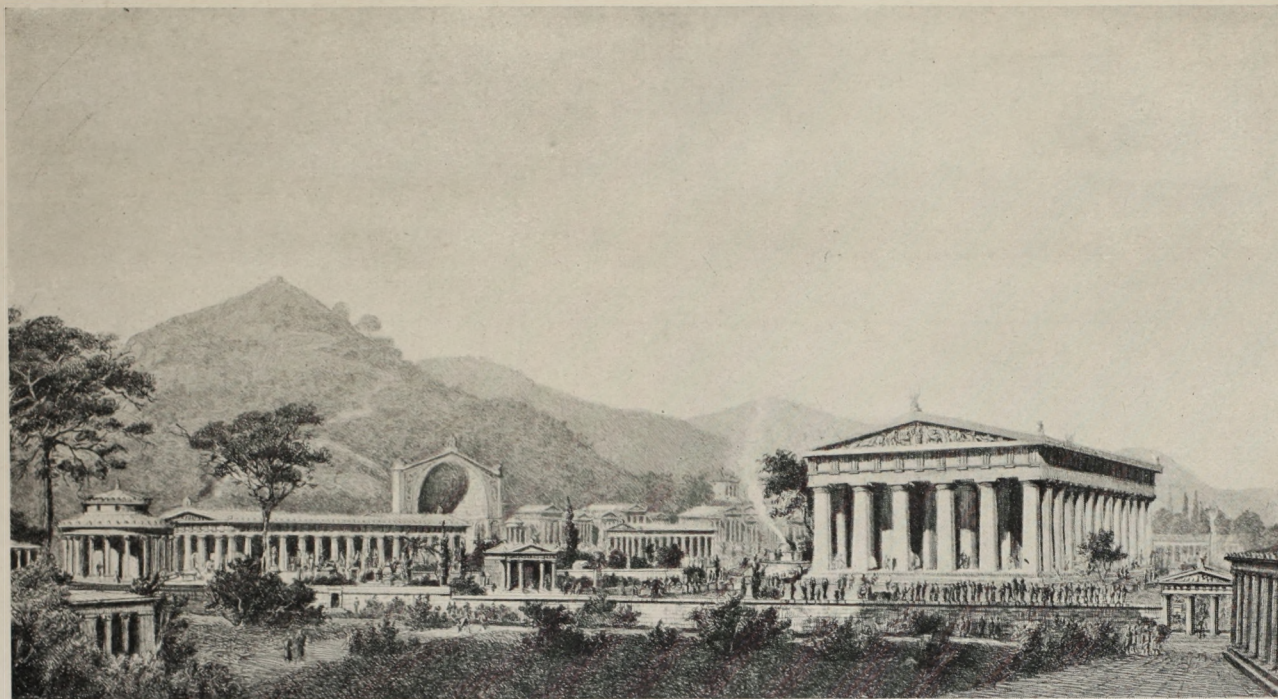
Mi lehetett az oka annak, hogy a fárások idejében ilyeneket építettek s ma meg nem. Ennek az az oka, hogy először is a vallási fanatizmus sokkal nagyobb volt abban az időben, mint ma, másodszer pedig ne felejtjük el, hogy ezek az épületek mintegy 4000 év alatt létesültek s amióta a fárások uralma megszűnt, csak 1300 év múlt el. Majd talán 3000 év múlva büszkén mutathatnak rá az emberek az utolsó évezredek nagy alkotásaira is. Elvégre például az asszuáni óriási duzzasztó gát vetekedik a legnagyobb egyiptomi épületekkel.

Annyi bizonyos, hogy a mohamedánus fanatizmus és a népbe oltott fatalizmus, a török uralom erkölcstelensége,

romlottsága megakadályozott minden szellemi és művészeti fejlődést. Ne felejtjük el, hogy Alexandria majdnem 1000 évig volt a tudomány, irodalom, művészet középpontja s nagyszerű könyvtára egyesítette magában az ókor műveltségének minden írott emlékét. A kisebb könyvtárat ókeresztény aszkéták fanatizmusa, a nagy könyvtárat a mohamedánus arabok fanatizmusa semmisítette meg. A későbbi arab kalifák kétségbeesett kutatóssal próbálták összegyűjteni ismét a görög és latin világ szellemi kincseit, de bizony csak egy kis részt sikerült átmenteni a reneszánsz számára! Különösen a mezopotámiai, bagdadi kalifák tűntek ki ebben a munkában s a nagy tudománypártoló Al Mamun kalifa nevét csak hálával emlegethetjük. Egyiptomban Jusszuf Szala-ed-din kalifa (vagy kedive), igyekezett Egyiptomot ókori fényére emelni, de tűnő jelenség volt az ő törekvése. Szaladin néven a keleti mesék egyik főhőse szokott lenni.

A fárások korában szép világ lehetett Egyiptomban. Teljesen elzárva a külvilágtól, külső ellenségtől nem háborgatva, magában meg tudott élni. Legfeljebb a föníciai kereskedők látták el őket olyan termékekkel, amilyeneket saját hazájukban nem állíthattak elő. Különösen fára volt szükségük, meg nemesfémekre, aranyra, ezüstre, mert ezt saját hazájukban nem tudtak szerezni

Így juthattak érintkezésbe a palesztinai zsidókkal is, és mivel ezek Palesztinában megélni nem tudtak, sokan vándoroltak át Egyiptomba. Sírleletek mutatják, hogy Egyiptomban már Kr. e. 2—3000-ben zsidók voltak a bankárok és pénzváltók. Az egyik egyiptomi féldombormű élénk rajzokban állítja elénk a zsidók beköltözésének egyik jelenségét (3. ábra). Fenn, jobbra a beköltözők vezetője átadja a beköltözők névsorát és kérelmét. Mögötte jönnek az ajándékhozók, aztán a férfiak, majd az alsó sorban a gyerekek és asszonyok s hátul zenészek, cselédek. Az alakokon a sémita jelleg jól fölismerhető. Később, úgy látszik, nagyon elszaporodtak s az egyiptomiak elvették polgárjogukat. A biblia igen szépen, költői emelkedettséggel mondja el szenvedéseiket. Végre vezérükre találtak Mózesben

7. kép. Olümpia. A Zeusz-templom és környezete, képzeletben restaurálva.

8. kép. Az Erechteion az athéni Akropoliszon. A kariatidák a szobrászat legnagyobb remekei közé tartoznak.

9. kép. A Parthenon az athéni Akropoliszon, némileg helyreigazgatva.

10. kép. A Keopsz-piramis Gizeh mellett, Egyiptomban, Kairó közelében.

11. kép. Saduzok, vízemelő, kis gémes kutak a Nílus partján, Egyiptomban.

12. kép. Szakije, járgányos vizemelő gép Egyiptomban, a Nilustól távolabb ásott kutak fölött.

a talált gyermekben. Sok bajt okozhattak Egyiptomban, mutatja a hét egyiptomi csapás elbeszélése. Végre szakításra került a dolog. A zsidók elhagyták Egyiptomot. Hogy menekültek-e, vagy kergették-e őket, azt nem lehet biztosan tudni, de úgy látszik, apály idején sikerült valamelyik lagunán száraz lábbal átkelniök, üldözőiket pedig fenntartotta a dagály. Szueztől északra lehetett ez a hely, akkor még nem volt ennyire száraz a terület. A Szinai-félszigetre jutottak, ott Mózes vizet fakasztott a sziklából,

3. ábra. Sémita népek beköltözése Egyiptomba Kr. e. 1895-ben. Ó-egyiptomi falfestmény az egyik sírban, Beni-Hasszán mellett.

ma is megvan az a forrás, amely a Biblia szerint akkor keletkezett s ma is Mózes forrásának nevezik (14. kép).

A zsidók aztán a Szinai-hegyre kerültek, annak tetejéről hozta le Mózes a 10 parancsolatot.

Egyiptomban a zsidók be- és kivándorlásán kívül még csak egy nép beözönléséről tudunk. Ez a nép az úgynevezett hikszosz nép volt, a Kr. e. XVIII. században s néhány évszázadig uralkodtak Egyiptom fölött. Csak Kr. e. 1575-ben sikerült őket elkergetni s újra egyesíteni a szétzüllött birodalmat. Nem tudjuk, miféle nép lehetett, nevükből arra lehet következtetni, hogy sátoros pásztorok voltak, talán

az arabok elődei, talán turáni népek. Ezenkívül egészen a görögök hódításáig idegen népekkel nem álltak kapcsolatban. Műveltségük egészen önállóan fejlődött, de nem igen hatott szomszédságukra, sőt idegen hatás sem mutatható ki művészetükben és történetükben.

Érdekes például, hogy az özönvíz mondája a mezopotámiai műveltség-körzetben mindenfelé megtalálható, de az egyiptomiak semmit sem tudnak róla. Élték a maguk szép életét. Művelték a földet, állatokat tenyésztettek, mindenféle ipar kifejlődött közöttük s a művészeteket nagyon magas fokra fejlesztették. Hogy a zene és a tánc is ki volt fejlődve, arról tanúskodnak a domborművek. Igen finom, fátyolszerű gyapotszöveteket tudtak készíteni s ilyen ruhákban táncoltak a szép táncosnők. A női szépség kultusza itt is magasra fejlődött s a nők helyzete elég magas lehetett, hisz istennők, női nemtők stb. szerepelnek vallásukban is.

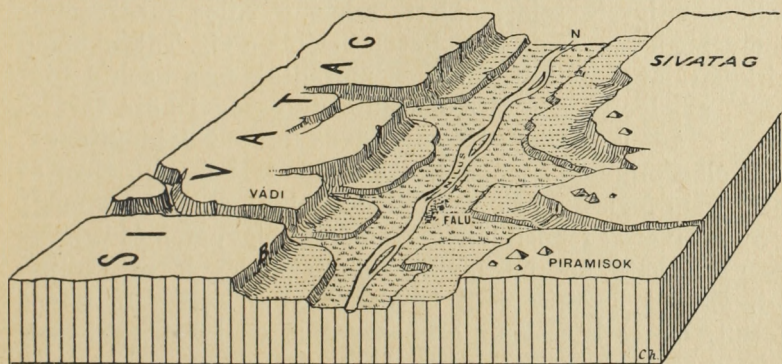
Mi az oka, hogy ez a magas műveltség, ez az építészet, szobrászat, festészet, zene, költészet és tánc nem hatott semmit sem a környezetre? Bezárva maradt a Nilus völgyében s néhány oázison, tőle nyugatra, mint Karge, Dahel, Farafra, Szive s néhány más kisebbben látjuk még az egyiptomi befolyást, de aztán már a Közép-Szaharán, meg Egyiptomtól délre, Szudánban, Abissziniában semmi hatása nincs ennek a kultúrának.

Nagyon könnyű megmondanunk ennek az okát. A Nilus völgyét keletről és nyugatról lakatlan sivatag határolja, északról a tenger, délről pedig a Fehér-Nílus völgye kiszélesedik s rengeteg mocsárvilágban vész el a folyó, a Bar-el-Gazal mellékfolyó torkolata táján. Ezen a nádasrengetegen az ókoriak nem tudtak keresztültörni. Nero császár kiküldött két vitéz katonatisztet, hogy keressék meg a Nilus forrásait, de bizony ezen a nádasrengetegen ők sem tudtak áttörni. Ez választotta el az egyiptomiakat a belső-afrikai sűrűbb néptömegektől. Csak Abissziniával volt némi kapcsolatuk, az is nagyon laza lehetett.

Egészen más a mezopotámiai népek helyzete. A mezopotámiai oázisok mívelt kertjeit füves puszták veszik körül, azokon sátoros pásztornépek laknak s ezek szoros kaposo-

latba kerültek velük, sőt uralkodtak is fölöttük, mint pl. az asszírok. A pásztornépek pedig mozgalmasak, terjesztik a műveltséget s valami ilyenféle módon jutott el a műveltség Kis-Ázsiába, onnan az Égei-tenger partjára, aztán Görögországba s ott nem is álmódott, óriási magaslatra fejlődött.

Keopsz piramisától a Nílus felé tekintve, gondolataink elkalandoztak ennek a csodálatos országnak multján és jelenén. Amit a mi történelmünkben évszázadokkal mérhetünk, azt Egyiptom történetében évezredekkel kell mérnünk. Mi uralkodókról beszélünk, Egyiptom történetében dinasztiákról beszélhetünk.

4. ábra. A Nílus völgyének vázlatos tömörszelvénye.

Amarra nyugatra tekintve pedig látjuk a végtelen sivatagot. A napsugár hevében pattogzanak a kövek, a szél durván mozgatja a homokot, a kőtörmeléket, a port meg viszi ki fellegekben. Az Atlanti-óceánon, a Szahara előtt járó hajókat sokszor belepi a sárgás, vörös szaharai por, hogy nem könnyű letisztítani. A sivatagon csak egyetlen folyó tud keresztülörni s ez a Nílus. Mintegy 100 méter mélyen bevágott völgyét szélesen kitérítette s ebben a hosszú völgyben az ember élete csodás magasra fejlődött. De ahol az utolsó csepp vizet még el tudták öntözni a növényekre, azon túl nyomban kezdődik a legszörnyűbb sivatag.

Erről az elrendezésről nyújt némi fogalmat a 4. ábra tömörszelvénye. Olyan rajz ez, mintha a Nílus völgyének

egy darabjáról gipszmintát készítettünk volna s azt le-rajzoltuk volna. Lenn látjuk a folyó alluviumát. A művelt földeket a szokott, mérnöki rétjelzés mutatja. A terraszonon, vagyis a folyóvölgy képződésekor készült, régibb völgyfenék maradványokon már csak vízemeléssel lehet földet művelni, azért ezt kissé gyéribben pontosztam be. A sziklafalak lábánál levő törmeléklejtőkön azonban már nincs semmiféle földművelés, teljesen kopár, napégette, fagyrepszettete, szélkorbácsolta kőtörmelék az, még annyi víz sincs benne, hogy kutakat lehetne ott ásni. Vannak itt olyan sziklatemplomok, hogy sírkamrájuk mélyen lenn van a völgsík szintje alatt, tehát a Nílus medrénél is mélyebben van, és mégsem hatolt beléjük a víz. Tutankamen sírkamrájában is teljesen épen maradtak meg azok a kincsek, amelyek ma a Brit-múzeum drágaságai közé tartoznak s amelyeknek gyilkos, bűvös erőt tulajdonítanak. Állítólag mindenki meghal, aki velük foglalkozik. Nos, és akik nem foglalkoznak velük, azok talán nem halnak meg?

A sivatag fennsíkjának meredek völgyperemét rajzunkon is látható, hatalmas, szűk völgyszakadékok rovátkolják be. Ezeket nevezik vádi néven. A vádi arab szó, folyót jelent. De ezek csak az arabok szemében folyók, mi csak vízmosásoknak mondhatjuk őket. Régebben azt hitték, hogy ezek a vízmosások vagy völgyek akkor keletkeztek, amikor a Szahara éghajlata sokkal csapadékosabb volt, mint ma. Ilyen, úgynevezett pluviális korszak azonban sohasem volt a Szaharán. Említettem, hogy a Szaharán megesik, hogy egyes helyeken esetleg felhőszakadásszerű zápor zuhan le, igen rövid idő alatt. Sok ilyen esetet tudunk. Heluan üdülőhelyet egyszer olyan felhőszakadás lepte meg, hogy az utcákat méter magasan feltöltötte a durva hordalék, amit a záporosó mosott le az üdülőhely fölött nyíló vádiban.

Tegyük föl, hogy minden helyen, csak minden száz esztendőben egyszer van ilyen felhőszakadás. Ez 100,000 esztendő alatt ezer felhőszakadás, már pedig a jégkorszak vége mintegy 100,000 évvel ezelőtt volt, tehát azóta okvetlenül hasonló sivatag volt a Szahara, mint ma. Ezer felhőszakadás azonban nem csak ilyen kis vízmosásokat

tud kimélyíteni, mint amilyeneket rajzunk mutat, hanem olyan óriásokat is, mint az Igharghar- vagy a Tafazasszet-vádi a Nyugati-Szaharában.

Ha az ilyen vádi igen magas hegyekről ered, akkor gyakrabban van benne víz s a vádi talaja elég sok talajvizet is tartalmazhat, úgyhogy kutakat lehet ott ásni s a kutak vizével kerteket lehet öntözni. Majd az Atlasz vidékének leírásakor erről bőven kell beszélnünk, hisz a csodálatos római civilizáció ezek segítségével mélyen behatolt a Szaharába!

NEGYEDIK FEJEZET.

Az Olajfák hegyén.

Azon a szent helyen állunk, ahol ezelőtt 1900 esztendővel talán éppen Jézus imádkozott, előre tudván a reá váró rettenetes kínszenvedést. Olajfák szürke, gyér lombja ma is ott szerénykedik a kopár mészkőhegyen, de sok keresztény templom és kolostor épült az olajfák közé. Olyan sivár, olyan szomorú a látvány! A csupasz kőkerítések, a fakó olajfalombok, a napsütésben izzó, ízléstelen épületek, lent pedig a Kidron völgyén túl a zsúfoltan összeépített keleti város. Csak Omár mecsetje, az úgynevezett sziklamecset csinos látvány, de egészen elüt attól az ókori képtől, amelyet néhány épületmaradvány láttán képzeletünk idéz elénk.

Jeruzsálemről vajmi keveset tudnánk s vajmi keveset érdekelne bennünket, ha nem itt élt volna a Megváltó, a lelkeket felszabadító és nemes magasztosságba emelő, keresztény vallás megalapítója. Jeruzsálem egész története folytonos pusztulás és újrakeletkezés, mint minden olyan emberi településnek, amelynek nincs kellő földrajzi energiája, nincs körülötte olyan földrajzi egység, amely erőt, hatalmat és állandó fennmaradást biztosított volna neki.

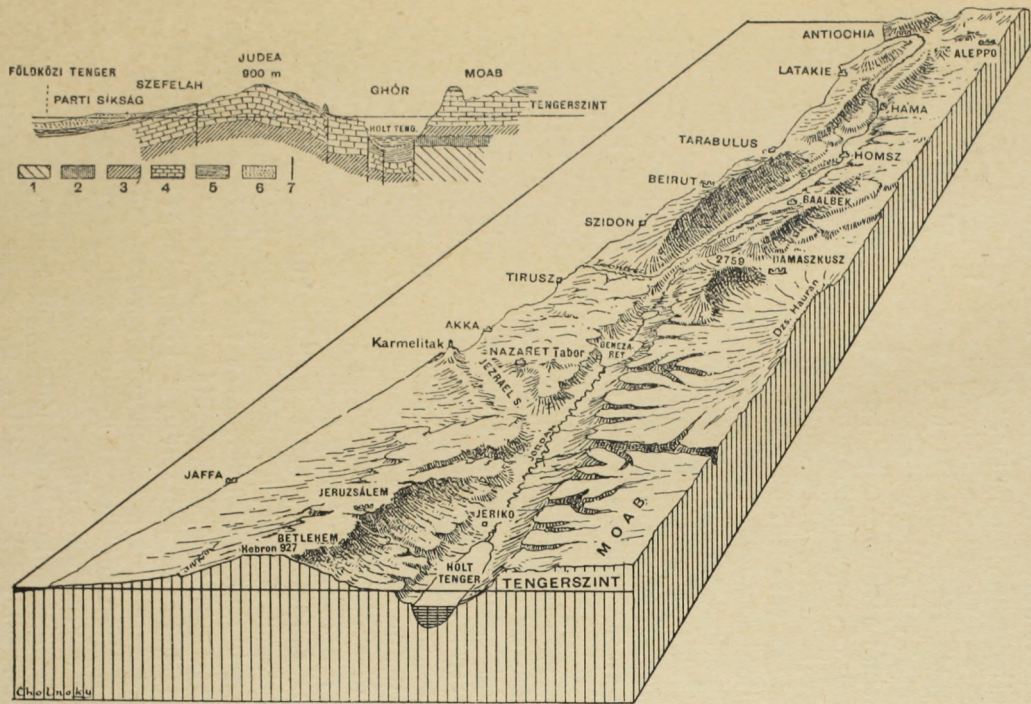
A Földközi-tenger keleti határvonala majdnem egészen egyenes, észak-déli irányú vonal, az Iszkanderun-öböltől le egészen a Szinai-félsziget sarkáig. Olyan egyenes és tagozatlan ez a part, hogy alig lehet rajta jó kikötőt találni.

A partvonal mögött emelkedik ki a Líbanon kristályos kőzetekből fölépült régi tönkje, de tőle délre sivár mészkőrétegek fekszenek, majdnem zavartalan nyugalomban. Csak a partoktól távolabb kezd ez a mészkőtábla törésekkel kiemelkedni s legmagasabb részén mintegy 700 méter magas, keskeny, észak-déli irányú fennsík lesz belőle (5. ábra). Ez a keskeny fennsík Judea. Rendkívül meredeken, hirtelen ereszkedik le a Jordán-folyó és a Holttenger-tó hosszú árkába. Csodálatos hosszú árok ez a Ghór! A földkéregnek árkos besüllyedése, ritka szabályos, egyszerű képződmény. A Holttengertől délre is még igen szabályosan, hosszan folytatódik s belenyílik a Vörös-tenger Akabai-öblébe s ez a hosszú, keskeny öböl is hozzátartozik. A Jordán forrásaitól északra szintén megtaláljuk ezt a csodálatos árkot, kis darabon a Leontesz-folyó folyik benne, de túlnyomóan nagy darabján az Orontesz-folyó folyik végig délről észak felé. Különösen szabályosnak és mélynek tűnik fel a Líbanon és Antilibanon közt. Ezt az északi részét Beka néven emlegetik.

A hosszú árkon túl keletre a szíriai, óriási mészkőtábla következik. Itt a mészkő majdnem egészen zavartalanul, nyugodtan fekszik s elnyúlik Mezopotámiáig. Ezt nevezik Szíriának. Nagyon száraz, meleg éghajlatú terület, valóságos füves puszta, sátoros pásztorok laknak rajta. Valószínűleg itt pásztorokdtak a zsidók is Ábrahám idejében, mert hisz a bibliai történetek leírásai szerint kétségtelenül sátoros pásztorok voltak.

Ez a gyéren lakott pusztaság választja el a Ghórt és Bekát Mezopotámiától, azért némileg függetlenül fejlődhetett ez a terület, de mindig babiloni és általában mezopotámiai függésben. A völgyekben és a fennsíkdarabokon önálló kis államocskák keletkeztek, de egyiknek sem volt olyan nagy gazdasági ereje, hogy a területet egyesíteni tudta volna, sőt mindig veszekedtek egymás között.

Judea fennsíkjának kicsiny területe, a hozzá csatlakozó, művelhető földeknek csekélysége mindig csak jelentéktelen kis államalakulás létrejöttére volt alkalmas, de sohasem volt elég erős, hogy akár az egyiptomiaknak, akár a perzsák-

5. ábra. Palesztina geológiai metszete és a sziriai nagy árok tömbszelvénye. A geológiai metszetben :
 1. kristályos kőzetek, 2. ókori rétegek, 3. felső-kréta (cenoman) homokkő, 4. felső-kréta (cenoman)
 mészkő, 5. felső-kréta (szenon) márgás-mészkő, 6. negyedkori képződmények, 7. vetődés.

nak, akár a mezopotámiai hatalmaknak, később a rómaiaknak, majd az araboknak és törököknek ellent tudtak volna állni. Ezért Jeruzsálem története csupa szomorúság, csupa egyenetlenkedés, pusztulás, néha egy-egy uralomra termett fejedelem tetterős működésével némi, rövid ideig tartó föllendülés. Ilyen volt Dávid és Salamon királysága. A zsidók kétségtelenül mint sátoros pásztorok hódították meg Palesztinát s itt uralkodtak, de a nagy néptömeggel sohasem olvadtak egybe, valószínűleg egyistent hívő vallásuk mereven elválasztotta őket egymástól. Annyi bizonyos, hogy önállóságra törekedtek, a népet nagyon elnyomták, ezért a babilóniak fogságba vetették az uralkodó családokat. Nagyon érdekes, hogy már akkor, Kr. e. 597-ben nem tudtak beleilleszkedni annak a népnek lelkületébe, amely között hatalmuknál és vagyonosságuknál fogva uralkodó minőségben éltek. «Internálni» kellett őket, hogy modern kifejezéssel éljek. Nabukadnezár babiloni király pusztította el Salamon templomát 586-ban, megszüntette a palesztinai királyságot. Csak 536-ban eresztette vissza Kürosz perzsa király az internált zsidókat. Valami 40,000-en tértek vissza s újra fölépítették Jeruzsálemet.

Ezentúl Jeruzsálem évszázadokon át perzsa uralom alatt állt, de az alatt is folytonos volt a viszálykodás, pusztulás, újraépítés. Csak a Római Birodalom égisze alatt állt helyre a nyugalom néhány évtizedre. De a zsidók a rómaiak ellen is feltámadtak, ezért Kr. u. 70-ben Titus császár Jeruzsálemet bevette, a zsidókat elkergette, sőt Hadrianus 133-ban ide katonai gyarmatot telepített és a zsidóknak megtiltotta a belépést. Ezután a mohamedánusok és a keresztesháborúk keresztényei közt folyó, állandó küzdelmek színtere volt a szerencsétlen város. 1517-ben Szelim török szultán foglalta el s azóta török uralom alatt élt egészen a világháborúig.

Soha igazán konszolidálódni nem tudott, mert nincsen elegendő földrajzi energiája. Ha a sivár tengerpartról Jeruzsálem felé utazunk, először alacsony, terméketlen síkságon kell járnunk, de ezt a síkságot mesterséges öntözéssel viruló kertté lehet tenni. Itt van most a cionisták legfőbb

telepeinek helye s valóban, a modern technika eszközeivel soha nem látott fölvirágzásnak indult ez a hajdan nagyon gyéren lakott, nagyon szegény vidék. Itt laktak a filiszteusok. Bizonyosan pásztornépek voltak s meghódították az izraelitákat, csak Saul és Dávid verte le őket végleg. Ma ezen a területen, különösen a síkság északi végén, Jaffa (Joppe) vidékén települt le a legtöbb cionista zsidó. Itt van Tel Aviv, Jaffától északra, a modern európai város, a bevándorolt zsidók építménye. De innen északra is mindenfelé zsidó telepeket látunk, egészen Haifáig. Itt a mészkőtáblának kissé kiemelkedett darabján van a tengerparton Karmel hegye, ennek tetején a karmeliták anyakolostora, az Illés-kolostor.

A kiugró hegyfoktól északkeletre terül el Jezrael síksága, eredetileg mocsaras lapály. Most a zsidó kálucok (földmunkások) ezt is lecsapolták, termékennyé tették és sűrűn betelepítették. Innen északra már nincs több parti síkság, a hegyek meredeken lejtnek a tenger partjára. Itt majd egészen más, sokkal nagyobb történelmi események szülőhelyei következnek.

A filiszteusok síksága mögött emelkedik Judea fennsíkja. A széles lejtőséget nevezik Szeffelának. Ezen mindenesetre földműves népek laktak, mert a fennsíkról lejövvő patakok vizével itt öntözni lehetett. Ma ez nem valami jelentékeny, de az ókorban mindenesetre kiválóan sűrű népességnek lehetett nevezni azt, ami itt öntözgette kertjeit s termelte az óriási szőlőfürtöket. Mert kétségtelenül ez volt Kánaán, az ígélet földje. A kánaániták sokféle nép töredékei lehettek, legtöbbjük a szémiták közé tartozott, hisz ezek még Arábia déli részén is szép kultúrát tudtak létesíteni. Ezeket hódították meg a honkereső vándorlásra kényszerített zsidók Józsua vezetése alatt.

A Szeffela lejtőségébe mélyen belevágódott völgyek egyikén haladunk fölfelé, a palesztinai fennsík felé. Ma vasút is vezet föl, de tanulságosabb gyalogosan vagy lóháton tenni meg az utat. A völgyekben földművelést látunk, kevés olajfa mindenfelé van, hisz az olajfa a Földközi-tenger vidékének legjellemzőbb természetett növénye.

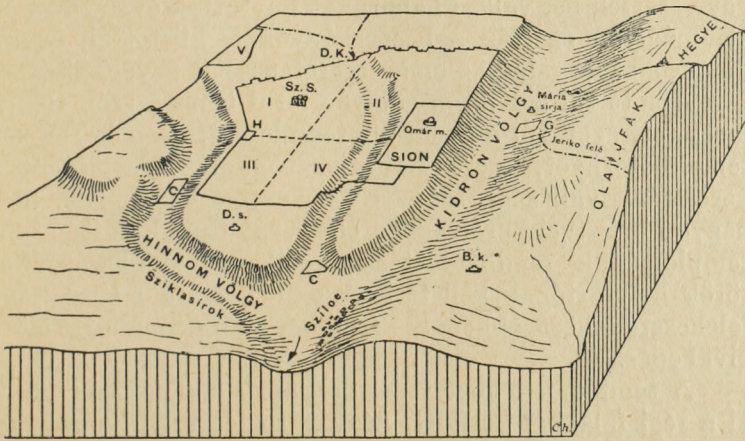
A kertek sokszor lépcsősek s mivel itt valamivel több a csapadék, hisz a nyugati szél itt fölemelkedni kénytelen, tehát lehet öntözés nélkül is egy keveset termelni. Ahol azonban nincs termőföld, ott a gyéren bebozótosodott vagy begyöpösödött sziklákon kecske- és juhásztorok legeltetik állataikat. Bizony nem sok van belőlük. De a bibliai időkben is éppen így volt, azért beszél még az újtestamentum is sokszor a jó pásztorról. A falvak egy része félig barlanglakásokból áll. A mézskősziklák temérdek oduja, kis barlangja taníthatta erre az embereket. Hűvös, tűzbiztos, száraz lakások ezek, rendesen mindegyik előtt van kőépület is. Ilyen félig-barlanglakásokból áll Betlehem is (16. kép). Milyen rideg kőhalom, milyen orientális nyomorúság és szenny! S itt született a Megváltó, Dávid király elszegényedett utódainak sorából, hisz azért gyanúsították mindig azzal, hogy trónkövetelő.

Jeruzsálem a fennsík legmagasabb részén a Kidron-völgy legfelső része fölé emelkedő kis fennsíknýúlványon van (6. ábra), mert a Kidron-völgybe torkoló Hinnom-völgy a fennsíknak ezt a kis darabkáját villaszerűen körül fogja. Magát a kis fennsíknýúlványt is egy észak-déli irányú völgyecske, a «Sajtkészítők»-völgye két félszigetszerű részre bontja. A keleti, keskenyebb nýúlvány a Sion-hegye, ezen állt Salamon temploma, ott, ahol ma az Omár-mecset, a «szent szikla temploma» áll. Azt a nagy, négyszögletes teret Salamon király töltette föl, óriási munkával. Az újabb ásatások szerint helyenkint 38 métert is kitesz a feltöltés. Ezen állt a nagyszerű templom, de sajnos, tökéletesen elpusztult. A templom helyén Krisztus idejében sírok lehettek, itt volt az a sír is, amelyben Krisztus holtteste nyugodott s arról a szikláról szállt a mennybe, amely fölé az Omár-mecset épült (13. kép).

A Golgota amoda át, a másik félszigetszerű platónýúlvány kezdeténél volt, a mai Szent-Sír templom helyén. Krisztus sírját itt mutatják. Ide vezet a Via Dolorosa, az a keskeny utca, amelyen végighajszolták a megkínzott Üdvözítőt kegyetlen pribékjei (15. kép). Itt kellett magának cipelnie a nehéz keresztet, amelyre fölfeszítették. Milyen gonosz tud

lenni az ember! Egész életében csak az igénytelenséget, a felebaráti szeretetet, a jóságot, alázatosságot hirdette s mégis mint veszedelmes felforgatót kínozták halálra. A gyáva Pontius Pilatus megmenthette volna, de félt az előkelő zsidók haragjától.

A Szentírás leírásait és elbeszéléseit sokszor támadták és kétségbe vonták. Volt olyan is, aki egyáltalában tagadta, hogy valaha is élt volna Jézus. Egészen nevetséges az ilyen handabandázás. Kétségtelen, hogy lángelméjű beszédek

6. ábra. Jeruzsálem helyzetének vázlatos tömörszelvénye: I. Keresztényvárosnegyed, II. mohamedánus-negyed, III. örmény-negyed, IV. zsidó-negyed, V. orosz-telep, DK. damaszkuszi kapu, SzS. Szent Sír temploma, H. Herodes palotája, C. ciszterna, Ds. Dávid sírja, Bk. Benedekrendi kolostor, G. Getszemáne-kert.

tartott, hogy magával tudta ragadni hallgatóságát és példás élete számtalan követőre talált már életében. Ostoba kicsinyeskedés csodatételeit és tetteit kritizálgatni. Olyan tökéletesen mindegy, hogy a jámbor evangélisták mit írtak le hűen s hol ragadta el őket képzeletük. Annyi bizonyos, hogy olyan eszményi szép alaknak mutatják be s olyan eszményi szép gondolatokat kaptak tőle, hogy ezzel az emberiség egész filozófiáját átalakították. Bármilyen valóságú legyen valaki, azt az eszményi női tisztaságot és isteni tökéletességet, amit Szűz Mária fogalma állít elénk, minden-

kinék el kell ismernie, szebbet, jobbat, ideálisabbat semmiféle költői fantázia még nem teremtett.

Ezért meghatva tekintünk körül az Olajfák hegyéről. Mert amíg ember lesz a Földön, addig a keresztény vallás alapeszméi mindig a legtökéletesebb, mert legoptimisztikusabb vallási eszmék maradnak. Ha az ember nem lenne olyan tökéletlen és olyan rossz, mint amilyen, akkor ez a vallás valóban megváltotta volna az emberiséget. Dehát a szeretet tanát is kiforgatták, kínzókamrákat, inkvizíciókat vezettek be, vallási háborúkat folytattak évszázadokon át, máglyán égették a boszorkányokat, kiirtották az indiánusokat — mind az emberszeretet szent nevében!

Amott túl a Kidron-völgyén látni lehet a szép Omármecsetet, azon túl a Szent-Sír templomát, de még sok-sok templomtornyot, mert Krisztus nagyobb dicsőségére a keresztény vallásnak számos «felekezete» van s ezek nem nagyon krisztusi barátságban élnek egymással. A Szent-Sír templomának rendbentartása ügyében a mohamedánus török helytartónak kellett intézkednie, mert a keresztény felekezetek közt ebben a kérdésben mindennapos volt a civakodás.

A templomok közt temérdek apró ház sokasága tölti ki a régi falakkal kerített, négy városrészt: a keresztény, a mohamedánus, a zsidó és az örmény városrészeket, hogy úgy, ahogy békességben maradjanak egymás mellett.

Túl a városon, nyugat felé, a fennsíkot ellepik a gyorsan szaporodó cionista telepek. Egész új városrészek terjeszkednek arrafelé, modern utcákkal, villaszerű házakkal, vízvezetékkel, villamos világítással (17. kép). A régi Jeruzsálem mint múzeum, mint örökbecsű történelmi emlék, majdnem érintetlenül marad. Mi lesz a sorsa ennek a telepnek? Ki tudná megmondani? Az angolok örök érdeme, hogy védmezik, támogatják ezt a betelepülést és tekintélyes áldozatokat hoznak az érdekében. De ez elvégre örökké nem tarthat, egyszer csak át kell venni a zsidóknak az ország kormányzását, védelmét és berendezését. Csakhogy a zsidók eddig még a történelem hosszú évezeidein át mindig arról tettek tanúságot, hogy nincs államalkotó képességük, nem

tudnak sehohsem konszolidálódni. Nagyon félős, hogyha egyszer az angolok leveszik a kezüket róluk, megint összeomlik az egész és szanaszét szóródnak megint a zsidók. Az arabokkal való viszálykodásuk nem végzetes. Az angol hatalom megvédi őket mindaddig, amíg elég erősek lesznek, hogy elhárítsák maguk is ezt a veszedelmet. De egymás közt nem fognak megfélni, nyugtalan természetük alighanem katasztrófába viszi őket ismét, mint annyiszor a történelem folyamán.

Jeruzsálemtől kelet felé látjuk a hatalmas Ghór-árkot, a Jordán és a Holttenger árkát. Szörnyű meredek sziklafalak felé vezet le a Kidron völgye. Igazi sivatagi vádi! Meredek út vezet le az Olajfák hegyéről Bethánián keresztül Jericho felé. Az út mellett a sziklafal oduiban festőies kolostor áll. Jeruzsálem 780 m magasan van a tenger szintje fölött, Jericho pedig 250 méter mélyen van a tenger szintje alatt, de még mindig 144 méter magasan a Holttenger szintje fölött, mert a Holttenger felszíne 394 méter mélyen van a tenger szintje alatt!

Jericho ma rongyos kis kunyhók csoportja, nyomát sem lehet látni annak, hogy valaha falakkal körülvett város lett volna. Pedig még a rómaiak is várost találtak itt, hiszen ez volt a kegyetlen Herodes telelő helye. Mert télen fenn, Jeruzsálemben csúnya idő is lehet ám! Akárhányszor hó borítja be a várost. Ide lenn, Jerichóban azonban mindig meleg és száraz az időjárás, sőt nyáron tűrhetetlenül forró. A nép itt most kis kertekben földet művel, mert a palesztinai fennsík mészköveiből elég víz fakadozik ki, hogy öntözni lehessen. De aztán a tó felé következik a tökéletes sivatag! A Holttenger területe 915 km², tehát másfélszer akkora, mint a Balaton (600 km²), legnagyobb mélysége azonban 357 méter, a Balatoné meg csak 11 méter! Nagyon mély besüllyedés ez, hisz így a tó fenekének legmélyebb pontja 751 m mélyen van a Földközi-tenger szintje alatt. Minthogy lefolyástalan, tehát vize sós, mégpedig kivételesen sűrű sóoldat! A víz sótartalma 24—26%, a nyílt tengeréhez hasonlítva igen nagy, mert a tengervíz rendszeren csak 3·5% sót tartalmaz. Ezért aztán olyan sűrű, hogy az

emberi testet fenntartja, nyugodtan rá lehet feküdni a vízre s akár újságot is olvashat az illető, csak napernyőt vigyen magával, mert különben a Nap lepörköli a bőrét.

A nagy sótartalom onnan származik részben, hogy a tó északkeleti partján régi tengeri sórétegek vannak és sós források fakadnak. A só, sziklák alakjában, napvilágra is került s a só sivatagi pusztulása fantasztikus alakokat formált belőlük. Lót kíváncsi feleségének mondája ezen alapszik. Ezen a tájon volt Szodoma és Gomorrhá. Tökéletes és rettentő pusztulásukat meg lehet érteni, mert ugyanezen a tájon petroleum és aszfalt is található s valószínűleg valami petroleum- és földgázforrás gyulladt meg, ezeket meg talán földrengés fakasztotta ki, mert hisz ezen a vidéken nagyon gyakori a földrengés. A biblia is többször emlékezik meg földindulásról.

A Jordán fenn ered a Ghór északi végénél s először a Tiberiás-tóba ömlik. Ebből kifolyik s úgy teszi meg hosszú útját a Holttenger felé. Mivel a Tiberiás-tónak lefolyása van, tehát vize édes, iható, benne halak élnek, ezért Tiberiás város és Kafernaum nevezetes oázisok. A Holttengerben azonban nincsenek halak, sőt semmiféle élő lény, mert tetejét valószínűleg többször elborítja a szodomai petroleumforrások olaja s mivel ez a vizet teljesen elzárja a levegő oxigéniumától, azért minden élőlény kipusztul belőle.

Csúnya vidék ez a Ghór, forró, száraz éghajlatával. Alig lakik benne ember, pedig a Jordán vizével öntözni lehetne. A mély Ghór-árkot keletről igen meredek peremmel határolja a szíriai fennsík sziklás lejtője. Több mint 1000 métert kell kapaszkodnunk, hogy feljussunk a végtelen fennsíkra. A fennsík egyes részeit Gileádnak, Ammonnak és Moabnak nevezi a biblia s itt laktak az ammoniták, meg a moabiták, a nyugtalanok, ellenséges népek. A fennsík meredek peremét mély szakadékok, vádiszerű völgyek rovátkolják, de ezeknek fenekén források bukkannak elő s földművelés is van. Nagyon tiszta időben az Olajfák hegyéről ezt a magas, meredek peremet jól lehet látni, hisz csak valami 40—50 km távolságban van.

A palesztinai partok északi folytatása a Libanon lábá-

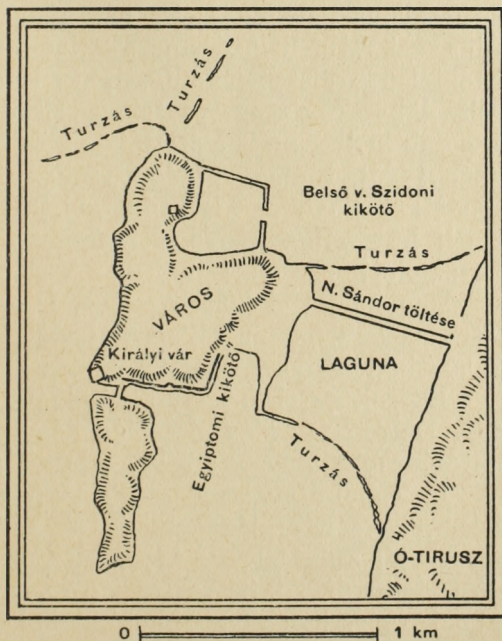
hoz vezet bennünket. A parti síkság itt nagyon elkeskenyedik, a part mögött mindjárt a hegység meredek lejtője kezdődik. Azért itt nagyon kevés ember lakott és ma is nagyon néptelen, csak a Libanontól északra, Bejrut vidékén kezdődik ismét sűrűbb lakosság.

És mégis, ezen a keskeny partszegélyen van két kis sziklasziget, a parttal alig összekötve s ezeken csodálatos magas szintvonalú élet fejlődött ki. A kis sziklaszigetek és az őket a parttal összekötő túrzások védelme alatt jó kikötők voltak az ókori hajók számára. Ez a két hely volt az ókori Tirusz és Szidon, a föníciai nép hazája (7. ábra).

Nagyon mostoha körülmények közé kerültek itt ezek a jellemzően vöröshajú szémita népek. Művelt földjük talán csak néhányfüggökert volt a Libanon lejtőjén, de aztán lakatlan, meredek hegyvidék, meg akkor még ir-

tatlan rengeteg cédruserdő vette körül kicsiny kis hazájukat. Ez a mostoha helyzet kényszerítette őket arra, hogy hajókat építsenek s úgy közlekedjenek más művelt népekkel. Mert a szárazföldi út igen nehéz és veszélyes volt, a tengeren pedig gyorsan és biztosan járhattak.

És ez a parányi néptöredék a leghatalmasabb földközi-tengeri hajósnéppé erősödött s olyan hatalomra tett szert,

7. ábra. Tirusz város térképe.

hogy még a Római-Birodalmat is végveszedelemmel fenyegette. Mi lehetett az oka ennek a csodálatos föllendülésnek, a kereskedelem ilyen hatalmas kifejlődésének?

Tisztán a földrajzi együttes, a földrajzi körülmények szerencsés összejátászása!

Először is a két kis városka olyan helyen volt, ahol nem háborgatták nyugtalan néptömegek. A Libanon, mint egy hatalmas védősánc, elzárta Szíria pásztornépeitől. A hatalmas hegység széles hátán más népek éltek fenn, mint valami fellelgyárban, senkinek sem volt kedve az értéktelen területeken hódítani, hisz legnagyobb része vadon volt. A keskeny tengerpartokon előretörni nem volt senkinek sem kedve, mert a sziklákon megtörő hullámok morajlásán kívül, legnagyobbbészrt csak a cédruserdők zúgását lehetett hallani. A kis sziklaszigetekre épült városkákat kinek lett volna kedve a keskeny földnyelven át megostromolni?

Nagyon jól el voltak rejtve, fejlődésüket nem akasztotta meg sohasem olyan katasztrófa, mint amilyenek Palesztinát annyiszor romba döntötték.

Ez volt az első, nagyszerű előnye földrajzi helyzetüknek. De éppen ez az elzártság kényszerítette őket hajók építésére és a tengeren való közlekedés kifejlesztésére.

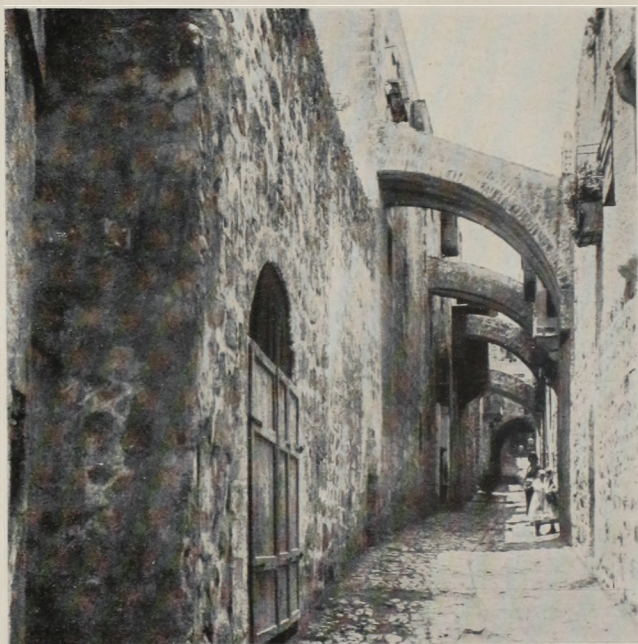
De ebből a közlekedésből csak akkor lehetett kereskedelem, ha a nép elég művelt volt és ipara olyan fejlett, hogy saját szükségletein kívül kivitelre alkalmas árukat is elő tudott állítani. Szerencsére a föníciai nép nem volt őslakó barbár, hanem Mezopotámiából kivándorlásra kényszerített néptöredék. Hozta magával azt a magas műveltséget és civilizációt, amely ott született a Tigris és Eufrates síkságán. Ezt a területet sokszor érte olyan katasztrófa, hogy népének egy része kénytelen volt kivándorolni. Alighanem ilyen katasztrófa emlékét őrzi az első emberpárnak a Paradicsomból való kiűzetése, a vízözön meg a bábéli torony mondája. Így kiűzött néptöredék juthatott el Kréta-szigetére s ott megint teljes biztonságban magasra fejlesztette műveltségét. Ez az a csodálatos *minoszi* kultúra, amelynek eredetével a történelem nincs tisztában. Kr. e.

13. kép. A «Szent-szikla» temploma, vagy Omár-mecset Jeruzsálemben, Salamon templomának helyén.

14. kép. Mózes-forrás a Szinai-félszigeten, nem messze a Szezei-csatorna déli nyílásától.

15. kép. Jeruzsálem. Via Dolorosa, V. stáció.

16. kép. Betlehem. Zarándokok bevonulása.

17. kép. Jeruzsálem új városrésze, a régi várostól északnyugatra.

18. kép. Tel-Aviv, a cionista zsidók új városa Jaffa mellett. Az ultramodern házak erkélyeit az egyik amerikai tudományos folyóiratban a kihúzott suglót-fiókokhoz hasonlítják. Az egésznek benyomása rideg és olyan, mintha csak ideiglenes volna.

19. kép. A libanoni cédrus-erdők utolsó maradványa. Hatósági védelem alatt áll.

20. kép. Nagy ciszternák Karthágó romjai közt.

MÁGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

a III. és II. évezredben fejlődött ez ki s tudjuk, hogy később átterjedt Görögországba és az Égei-tenger szigeteire is. A bevándorló görögök itt találták már ezt a műveltséget és sokat átvettek belőle. A történészek csak azt tudják bizonyosan, hogy a krétai műveltség nem görög eredetű. Minosz király nem volt hellén, hanem valószínűleg babilóniai eredetű. Ezt mutatja az is, hogy emberáldozatokat mutattak be, gondoljunk csak a Minotaurusz meg a Labirinthosz mondájára!

Krétára még el kell látogatnunk, hogy megismerjük ezt a csodálatosan szép és nagy történelmi jelentőségű szigetet.

A föníciai nép szintén magas műveltséget hozott magával s olyan mesterségekhez is értett, amelyek később kereskedelmének igen fontos árucikkeit szolgáltatták. Ilyenek voltak az üveg meg a bíborfestékekkel színezett gyönyörű szövetek, meg a bronz. Ha nem Mezopotámiából származnak, hanem valami ősi, barbár nép leszármazottjai lettek volna, aligha emelkedtek volna olyan gyorsan és olyan magas szintvonalra. Ez tehát földrajzi helyzetüknek második, nagyjelentőségű, előnyös jellemvonása.

Harmadik nagyon fontos tényező az ő életükben a libanoni cédrus. Ha a Libanon kopár, fátlan sziklavilág lett volna, mint pl. Palesztina nagy része, akkor nem lett volna fájuk, amiből hajót építsenek. De éppen a cédrusfa a legkitűnőbb hajóépítő fa. Hatalmas, hosszú törzsük (19. kép) nagy hajók építésére alkalmas és tudjuk, hogy gyantás fájuk nagyon nehezen rothad el és sokáig ellenáll a víz pusztító hatásának. Sajnos, a föníciaiak meg a középkorban a velencések annyira kipusztították, hogy ma már néhány bőkezű angol beavatkozásával is csak nehezen tudnak fenntartani egy kicsiny kis erdőrészt.

Az egyiptomiak sohasem váltak hajósnéppé, mindig föníciai hajósokkal bonyolították le kereskedelmüket. Pedig a Nílus deltáján hosszú tengerpartjuk volt, a kis lagunákban, a folyó ágainak torkolatában mindig jó kikötőjük lehetett volna, hisz Alexandria, Rosette, Damiette az ókorban és a középkorban jó és nevezetes kikötők voltak. De

hogyan fejlődjék ki ott a tengerészet, ahol még egy csónak építésére is alig van fa. Pálmatorzszekből nem lehet hajót építeni. Egész rejtély, hogy a Nílus kis vitorlás csónakjaihoz honnan szereztek a fát. Valószínűleg föníciai kereskedők hozták nekik. A sadúzok nyomorult kis gémeskútjainak képén láttuk, milyen idétlen ágásaik voltak, milyen rücskös, hitvány gémmel emelgeti a vödörket!

A puhafa, a fenyő hiánya sok mindent megmagyaráz. Már elmondtam valahol, hogy a Fertő-tón és a Balatonon hiába keressük cölöpépítmények maradványait, mert ezeknek a tavaknak vízvidékén sehol sincs fenyőfa, tehát nem volt cölöp.

Lám, az Atlasz-hegységben van fenyőfa s csakugyan, ott is kifejlődött a hajózás. A marokkóiak is, meg az algériai és tuniszi népek egyes hajósok, sőt veszedelmes kalózok voltak.

Jól védett helyzetük, tengerre kényszerült közlekedésük, nagy műveltségük és végül hajóépítésre alkalmas, kimeríthetetlen mennyiségű fájuk volt, tehát hajósok és kereskedők lettek. Néhány városból álló őshazájuk a Libanon lábánál sohasem volt egységes hatalom, minden város külön kis fejedelemség volt, talán a dalmáciai partok kis városköztársaságaihoz volt hasonló a sorsuk. Sohasem álltak ellent a hódító nagyhatalmaknak, Egyiptomnak, Asszíriának, Perzsiának, hanem mindig elfogadták őket uruknak, mindegy, az uralom amúgy is csak névleges volt, mert az ipar és kereskedelem állandóan a kezükben maradt s hatalmasan meggazdagodtak.

Rendkívül egyes iparosok voltak s az iparhoz szükséges nyersanyagokat messze földről hozták össze. Temérdek bronztárgyat, eszközt, fegyvert, szobrocskát készítettek s ezekhez az ónt Britanniából hozatták, a rezet Kis-Ázsiából és Ciprus szigetéről. Szereztek afrikai karavánok közvetítésével elefántcsontot is, azt nagyon ügyesen faragták meg. Csinos üvegedényeket készítettek, sőt cserépedényeket üvegmázzal is bevontak.

De ízlésük nem volt. Művészetük kétségtelenül asszír eredetű, önállóvá nem felett. Csak idegen hatások tűnnek

föl rajta nagy mértékben. Erősen hatott az egyiptomi és különösen a görög művészet. A görög szobrászat és bronzöntés magas művészete mellett ez a föníciai ipar valósággal csak vásári árut termelt. Sohasem azt nézte, hogy igazán szép legyen, amit előállít, hanem csak azt, hogy jól el lehessen adni. Ismerték a Földközi-tengeri népek ízlését. Az egyik nép a tarkabarka holmit szerette, a másik az egyszerűen színezettet. Az egyiknek bálvány-szobrok kellettek, más vidéken meg nagyon vásárolták az erotikus jeleneteket ábrázoló szobrokat. Mit törődött vele az a föníciai kereskedő, hogy «rontja az erkölcsöket», ugyan! Jó pénzt kapott értük s a pénznek nincsen szaga.

Hajóikkal bejárták az egész Földközi-tengert s bizonyosan üzletfeleket szereztek a nagyobb kikötővárosokban. Lassankint megbizottaik voltak, akik összeszedték a kívánt árukat a bennszülöttektől s ha megjött a föníciai hajócsapat, mert mindig több hajó járt együtt, akkor aztán becserélték a föníciai áruval. Ezeket a megbizottak raktározták s lassankint adogatták el a vásárlóknak. Az ügynökségből aztán gyarmat lett!

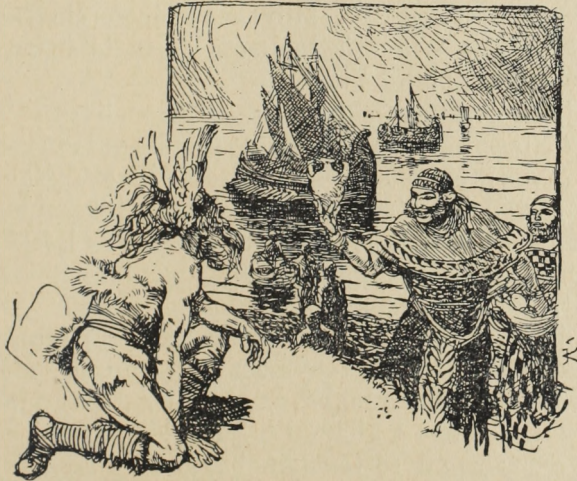
Első gyarmatukat Ciprus szigetén alapították. Onnan is került elő a legtöbb archeológiai lelet a föníciai művészet és ipar emlékeiből. De aztán mindenfelé keletkeztek gyarmatok, legfontosabb volt köztük Karthágó a mai Tunisz közelében. Ez olyan hatalmas lett, hogy végzetes veszedelmet jelentett az akkor még gyenge Rómára nézve. Ezért kellett megindulnia a kettő között az élet-halál harcnak s végül is Karthágó elpusztult. Ugyancsak nevezetes gyarmatuk volt Spanyolország délkeleti partján Kis-Karthágó, ma Cartagena, meg különösen az Atlanti-óceán partján Gadesz, a mai Cadiz. Erre azért volt szükségük, mert Marokkó, Platon Atlantisza ekkor már magas műveltségű ország volt s vele élénk kereskedelmet folytattak.

A föníciai kereskedők megjelentek mindenfelé a partokon s az ősnépeknek kínálgatták áruikat. Hajóikon biztonságban voltak s nem kellett attól félniök, hogy a vad, barbár bennszülöttek kirabolják őket. Az áruk kínálása, a cserekereskedelem lebonyolítása nagyon érdekes kép

lehetett (8. ábra). Persze, furfangos és lelkiismeretlen üzletemberek voltak és megtörtént, hogy a bennszülötteket a hajóra csábították, aztán lefegyverezve, megkötözve elhurcolták s valahol egészen idegen területen rabszolgának eladták. Ezért sok helyen gyűlölték őket s nem mertek mindenütt partra szállni. A görögökkel nem bírtak. A görögök is ügyes kereskedők voltak s áruik sokkal szolidabbak, művésziesebbek voltak. Gyönyörű edényeik például elárasztották Itáliát, a Balkán-félszigetet, sőt még hazánkat is. Csak a bolognai múzeumban kell megtekinteni a görög edényeknek azt a csodálatos sorozatát, amely főként etruszk területről került a múzeumba. Egyik szebb, művészibb, mint a másik. A föníciai edények hitvány vásári áruk ezek mellett.

Gyűlöltté tette őket kegyetlen vallásuk is. A mezopotámiai Baál isten alakját némileg elváltozva találjuk meg köztük. Tulajdonképpen Nap-isten s uralkodik a világ fölött. Karthágóban Molochnak nevezték s szörnyű emberáldozatokkal igyekeztek jóindulatát megnyerni. Asztarte volt a Hold-isten, Tammisz a tavasz istene. Tiruszban Baált Melkárt néven imádták s Gibraltár szikláját Melkárt oszlopainak nevezték. A görögök, tudjuk, hogy ugyanezt Héraklész oszlopainak mondták. Az emberáldozatok is gyűlöletesek voltak a szomszéd népek előtt, de éppen így undorral fordultak el azoktól az ocsmány erkölcstelenségektől és fajtalankodásoktól, amelyekkel vallásos ceremóniáikat összekötötték. Ez lehetett az oka, hogy mindenütt ellenségnek tekintették őket és amikor Nagy Sándor Kr. e. 332-ben kéthónapi ostrom után Tiruszt elfoglalta és leromboltatta, megkezdődött a föníciai nép végleges pusztulása. A kereskedelem főcentruma Alexandria lett. A 800 körül alapított Karthágót Kr. e. 146-ban a rómaiak tökéletesen megsemmisítették. Ezután már minden birtokuk római uralom alá került s nem hallunk többet föníciai, vagy ahogyan a rómaiak nevezték, pún népről. A púnok eltűntek, valószínűleg egybeolvadtak mindenfelé a szanaszét szóródó zsidókkal, mert hisz nyelvük majdnem ugyanaz volt. Jóformán csak vallásuk különböztette meg őket egymástól.

Íme, a szíriai és palesztinai partok népeinek különös története egészen jól megérthető a földrajzi helyzetből és a földrajzi körülményekből. Sokkal apróbb, kisebb földrajzi egységek ezek, hogysen rajtuk nagy ellenállóképességű, hatalmas államok keletkezzenek. Valóságos függelékei Mezopotámiának, Perzsiának vagy Arábiának s ezért minduntalan változik az uralom, változik a parancsoló hatalom s az ott lakó népek önállóságra való törekvése rendszeren nem jár sikerrel hosszabb időre.

8. ábra. Föníciai kereskedők csecsebecsét kínálnak barbár népeknek.

De talán éppen emmiatt erről a területről világnézetek indulnak ki, a művelődéstörténet nagyjelentőségű, szellemi mozzanatainak ősalapjai. Ezért érdemes onnan az Olajfák hegyéről szétteljesíteni a környezetre. Alattunk a Kidron völgye, ennek szélén látszik a Gecemáne-kert, a völgy mögött Salamon elpusztult templomának óriási, mesterséges fennsíkja, rajta az ízléses Omár-mecset. Hátul a kereszténység legszentebb helye, a Szent-Sír temploma, azontúl messze messze látszanak az egészen új, zsidótelepek modern, dísztelen, a «célszerűséget» egyedül szem előtt tartó, vasbeton hodályai, aztán messze-messze ellátni a palesztinai fennsík

pusztáira. A városban itt-ott szabályos alakú kis tavak, mesterséges ciszternák vize csillog, mert itt bizony minden csepp ivóvízért küzdeni kell!

Amarra kelet felé a Ghór mély árkán túl, a Moabiták és Ammoniták fennsíkjának magas pereme zárja el a láthatárt. A magas perembe rovátkolt vádik fejénél, mintegy 40 kilométerre a Jordántól, ott vezet el a mekkai zarándokok nevezetes útja Damaszkuszról kiindulva. Mennyi történelem, mennyi fanatizmus, mennyi harc és küzdelem, mindig eszmékért, amelyek lényegükben irracionálisak, de hatásukban rettenetesek. Milyen békében élhetnének az emberek, ha nem fanatizálnák őket mindig az eszmék, az irracionális gondolatok . . .

Vajjon csakugyan annyira irracionálisak-e ezek az eszmék? Nincs-e az eszmék mögött mindig valami racionális, gazdasági ok? Mert az ember elsőrendű szükségletei: az élelem, a védelem és a kényelem nem jut mindenkinek egyforma mértékben s az ilyen irracionálisnak látszó eszmék nem onnan származnak-e, hogy az egyik népcsoportnak több jut, mint a másiknak.

Az ilyen különbségeknek pedig rendesen földrajzi oka van. S mivel a földrajzi tényeken nem tudunk változtatni, megmarad állandóan a jobbsorsúak védekezése a mostohább sorsúakkal szemben s állandó a küzdelem.

Véres, szörnyű történelem bújja fülünkbe jajszavát. Mintha az a temérdek síremlék, ami a város körül van, az is csak erről a sötét képről beszélne. Elpusztult népek, megsemmisült műveltségek, elfelejtett hőstettek és elfelejtett gaztettek apokaliptikus összevisszasága kavargó fáradt elménk képzelete előtt . . .

ÖTÖDIK FEJEZET.

Kilátás az Alhambra bástyáiról.

Magyarul talán Álomvárnak lehetne nevezni a granadai Alhambrát. Aki végigsétál az Oroszlánudvaron, a terméken, kitekintget az ablakokon, az valóban elbűvölten szemléli a

művészetnek ezt az egészen egyedülálló, lenyűgöző nagyszerűségét (22. kép). De aki alaposabban vizsgálgatja a falakat, oszlopokat a hitvány építkezést, a színes csempéknek tessék-lássék odaillesztését, a folyton reparálásra szoruló, lepotyogó díszítést, az bizony kiábrándulva gondol erre a silány művészetre. Az alkotónak megvolt a művészi fantáziája és az Ezeregyéj tündérmeséit akarta építményben elbeszélni, de hanyagul, silányul, vásári módon szerkesztette össze, mintha csak színpadi díszlet volna. Néhány óráig gyönyörködteti a színházlátogatót, aztán félretolják a kulisszákat s talán sohasem kerülnek többé szem elé. Az Alhambra építője is csak mutatós, csillogó mesét akart elmondani, gyönyörködjék bennük a kalifa, amíg él s majd aztán ha összeomlik az egész, ha leperegnek a csempék, ki vonhatná felelősségre a régen másvilágra költözött kalifát és az építőművészt. Hiányzik az épületből az a görög szoliditás, az az igazi művészi lelkesedés, amely ha alkot valamit, azt örökbecsűnek, örökkétartónak is akarja alkotni.

Az oroszlánudvar közepén szökőkút áll, ez mintegy középpontja az egész Álomvárnak. Az arabok szemében a forrás a legnagyobb természeti jótétemény, mert hisz az arabok olyan borzalmas sivatagokon laktak, ahol mindennél értékesebb, mindennél fontosabb volt a víz, az emberi élet legelsőrendű szükséglete (23. kép).

Ezért minden rendes arab háznak udvarán ott van a szökőkút vagy a ciszterna, a kis vízmedence, mintha az volna a ház oltára. Az Oroszlánudvar szökőkútja oroszlán-szobrokkal alátámasztott medencéből áll, egészen kivételesen, mert különben mohamedánus művészetben nem szerepelhetnek sem emberi, sem állati alakok, még növények sem, mert az ilyen ábrázolások — szerintük — bálványimádásra vezethetnek. Úgy látszik, hogy a cordovai kalifátus területén már abban az időben a mohamedánus vallásnak ez a túlzott fanatizmusa némileg alábbhagyott.

Az Oroszlánudvart oszlopsoros árkád veszi körül. A finom, karcsú oszlopok rendkívül arányosak és mesésen illenek hozzá azokhoz a boltívekhez, amelyeket hordanak. A görög templomok nem ismerik a boltívet. A boltív és

boltozat csak onnan származhatott, ahol téglából építkeztek. A kőből építkező népek, mint az indiaiak, az egyiptomiak, a peruiak stb. nem találták föl a boltozatot, még a mükénéi műveltség emlékein is álboltozat fedi a helyiségeket. A boltív és boltozat mezopotámiai eredetű, mert Mezopotámia építőanyaga a téglá volt. Ezen a mocsaras síkságon nem volt sem kő, sem fa, sem bambusz, tehát mesterségesen kellett követ készíteni. Erre volt agyag elég és volt a nádasokban rengeteg tüzelőanyag is. A helyiségek befedésére sem volt fájuk és álboltozat készítésére sem volt kövük, tehát rákényszerítette őket a földrajzi együttes, hogy találják a téglaboltozatot.

Valóban, a mohamedánus építészet a mezopotámiaiból származik, mert onnan terjedt el Arábiába és Perzsiába.

Az óegyiptomi kőépületekkel merev ellentétben állnak a mohamedánus templomok és mauzoleumok kupolái, boltívei.

Az oroszánudvart körülvevő oszlopsorok gyönyörű, karcsú, boltíveket hordanak. De az oszlopok alakja, lábazata és feje egészen klasszikus eredetű. Eszerint tehát sem a boltív, sem az oszlop nem eredeti arab építés, mindkettő sokkal magasabbrendű művelődéskörből átvett építő elem. Az arab, vagy mór építészet annyit változtatott ezeken az átvett elemeken, hogy a klasszikusnál sokkal karcsúbb oszlopokat alkalmazott, sőt inkább megduplázta az oszlopokat, csak ne legyenek túl nehezek, túl erőteljesek. A második változtatás abban áll, hogy az íveket félfívnél is nagyobbra kanyarították, úgy mondjuk, hogy patkóalakú íveket készítettek, sőt esetleg az íveket több kisebb ív összetételével finomították, a szilárdságtan törvényeivel grombán szakítva.

Igen ám, de az ívek tégláit úgy összeragasztották és úgy összefogták rézhuzalokkal, hogy valójában már nem boltívek, hanem csak a boltíveket utánzó, kéttámaszú, tömör ívtartóknak lehet őket nevezni.

Nagy teher viselésére az ilyen boltívek nem alkalmasak, ezért nagyon sok, apró boltív sorakozik egymás mellé és megosztják a terhet. A teher megosztása végett a boltívek

fölött magas fal van, de még így is bámul az ember, hogy ezek az erőtanilag helytelen boltívek, ezek a rendkívül karcos márványoszlopok fenn tudják tartani azt a hatalmas tetőzetet, azokat a nagy kupolákat, amelyek az Oroszlánudvart kerítő árkádokat fedik! Hogy azok a nagy kupolák nem nyomják szét az épületeket!

Nem ám! Mert a kupolák fából meg gipsz stukkóból vannak, a gyönyörű cseppköves boltozatok a termek fölött csupa szemfényvesztés, mert hisz valóban kőből, márványból ilyent nem lehetne építeni, de gipszből mindent lehet! Nem csoda, hogy az épületet alig lehet rendben tartani, még 1890-ben is tűzvész pusztította a hajdani trónterem környékét, az épületcsoport északi részén.

Az elképzelhetetlen könnyelműséggel és felületességgel összetákolt épület falait, boltozatait, boltíveit azonban csodálatos művészi ízléssel és elragadó költői képzelettel burkolták stukkóval, csempékkel, itt-ott csak egyszerű ráfestéssel. Semmiféle élőlény mása nincs a díszítmények közt, csupa «arabeszék», azaz geometriai idomok bonyolult szövevénye, meg arab írásjelek művészi elrendezése. Mondások a Koránból, arab költők versei, az építető kalifák hízelgéstől csepegő dicséretei díszítik a kereteket, összekötő szalagokat.

Minden csak a szemnek, minden csak színpadi díszlet, de elragadóan szép. A színek valóságos tobzódása, a legellentétebb színfoltok vakmerő összeszövése és velük szemben a hófehér márványhoz hasonló, cseppköveket utánzó gipszboltozatok. A szémita nép zsenialitása, de állhatatlan, felületes, minden mélyebb tartalmat nélkülöző lelkesége tükrözik benne. Talán Salamon temploma is így volt fölépítve, hisz tudjuk, hogy szerkezetében túlnyomóan a libanoni cédrust alkalmazták. Azért is pusztulhatott el olyan tökéletesen. Lám az Akropolisz ezerszer becsesebb műremekei mégis dacoltak minden pusztítással annyira, hogy nagyszerűségüket teljes pompájában képzeletünk elé tudjuk állítani.

Az Alhambra eredetileg a kalifák palotája volt. A cordobai kalifátus fénykorában minden uralkodó új palotát

épített az elsőhöz, mert hisz minden udvar külön palotát jelent. Sajnos, csak két udvar, tehát két palota maradt meg eredeti alakjában: az Oroszlánudvar és a Mirtus-udvar, a többi nagyon elpusztult vagy átalakították. Az arab uralom végén Granada volt az utolsó erőd, amit a spanyoloknak el kellett foglalniuk. Szerencsére nem ostrommal vették be, hanem feladták, mert különben az Alhambra alighanem teljesen elpusztult volna. V. Károly úgyis lebontatta egy részét és saját ízlése szerint építtetett helyébe palotát. Rettenetes veszedelem fenyegette az Álomvárat akkor, amikor a franciák 1812-ben kivonultak Granadából, mert mint «erődöt», fel akarták robbantani az egészet. El is pusztult sok épület, de a fő tömeget megmentette egy spanyol katona lélekjelenléte és hősiessége, mert a már égő gyújtózsínórt elvágta. Milyen durvalelkű, milyen gonosz tud lenni az ember!

Most már a palota szakszerű felügyelet alatt áll, állandó karbantartására rendes évi segílyt kap. Vajjon a most befejezett polgárháború nem okozott-e megint helyrehozhatatlan kárt benne?

Az egyes csodatermekből körültekinthetünk a vidéken. Az Alhambra mészkőszikra áll. Ez a mészkőszikra hozzátartozik ahhoz a mészkővonulathoz, amely a Gibraltáriszikkával indul ki és Granadán keresztül megkerüli északra a Sierra-Nevada tömegét és keleten a Nao-fokban ismét tengerre jut, de a Baleári-szigeteken megint előbukkanik. Ezt a hegyrendszert Betikai kordilléráknak nevezik s nem más, mint az Atlasz folytatása, mert hisz a Gibraltáriszoros csak 300 m mély a legmélyebb helyén, tehát csak jelentéktelen besüllyedés a hegyvonulat gerincén át. A Gibraltártól délre, Afrika előugró fokán megint mészkősziklák tornyosulnak, s ezeknek folytatása az El-Rif-hegység, a Kis-Atlasz felkanyarodó, nyugati vége. Spanyolországna ez a része tehát szoros szerkezeti kapcsolatban áll Afrikával. De ha a déli partokon járunk, még számtalan jelenség mutatkozik afrikai jelleggel. Először is a déli partok Gibraltártól egészen Valenciáig rendkívül száraz éghajlatúak, úgy, hogy csak mesterséges öntözéssel lehet a földet művelni,

másodszor pedig az öntözőművek meg a házak, de a kertekben a növényzet, sőt még az állatvilág is minduntalan Afrikára emlékeztetnek.

Az Alhambra bástyáiról letekintve, Granada házai fehérlenek alattunk s a város körül látszik a széles medence, amelyben öntözött földeken természetik a gabonát, a hüvelyeseket, a zöldségeket stb., ott van a sok gyümölcsfa, szőlő és olajbozót. A Genil-folyó fut végig a medencén, ennek vizét emelik, sokszor a bolgár kertészek kerekéhez hasonló szerkezettel. Rekkenő hőség van az elzárt medencében, a La Vegában, azért az áldott öntözővíz ötszöri aratást tesz lehetővé egy esztendőben (18. ábra).

Ameddig az öntözővíz elvezethető, addig minden üde zöld, minden talpalatnyi föld el van foglalva. De azon a kis kőkerítésen túl, amelyik a legszélső kertet határolja, ijesztő kopárság, majdnem sivatagos pusztaság következik. Szerencsére a környező magas hegyek mindig tudnak annyi esőt okozni, hogy lejtőjükre is jut belőle s legalább legelőnek lehet a lejtőket használni. Kecskék és juhok legelésznek ott, nagyon kezdetleges körülmények közt.

A mesterséges öntözés ezen a déli partvidéken, továbbá a Genil-folyó völgyében, meg Andaluzia medencéjében nagyon régi dolog lehet. Nem tudjuk, hogy akkor, amikor a karthágóiak, majd a rómaiak megjelentek a Pireneusi-félszigeten, hogy akkor volt-e ott már mesterséges öntözés vagy nem? A Pireneusi-félsziget legrégebb lakóit ibéreknek nevezik a római kútfők, de hogy ez miféle nép volt, nem tudjuk. Az Ebro-folyó neve eredetileg Ibero, talán erről nevezték el őket, de az is lehet, hogy az iber név összefüggésben áll az afrikai berber névvel. A Riviérán fölfedezett Grimaldi-barlangban talált csontvázak a régi kőkorszakból minden esetre berber eredetre vallanak. Némelyek véleménye szerint a baszkok a Pireneusok nyugati végénél az ibérek utódai volnának, de erről abszolúte semmi biztosat nem mondhatunk. A nép régi történetéből még csak annyit tudunk, hogy a marokkóiak többször hódítóként jelentek meg a félszigeten. Platon Atlantisza kétségtelenül Marokkó, a leírás minden kétséget kizáróan erre vonatkozik. Mert

Marokkó egészen külön fejlődött, mesterséges öntözéssel művelt földjein szép kultúra és civilizáció keletkezett, meglehetősen függetlenül a mezopotámiai és egyiptomi műveltségektől. Ezért nagyon idegenszerűnek tűnhetett föl a föníciai meg görög hajósok előtt s csodákat beszéltek róla.

Marokkót a Kis-Atlasz északra kanyarodó ága, az El-Rif-hegység északkeleten, a Nagy-Atlasz meg délnyugaton jól elzárta minden más területtől s így háborítatlanul fejlődhetett. A tenger partján homokturzások és kis lagunák vannak, ezekben hajdan a kis hajóknak jó kikötője lehetett. Ma már használhatatlanok, mert az Atlaszról lejövő folyók feltöltötték őket törmelékkal, meg aztán a mai nagy hajók meg sem igen merik közelíteni a homokos, egyenes partokat. Platon egy ilyen laguna-kikötőt ír le Atlantiszból, olyan részletekkel, amelyek kétségtelenné teszik, hogy vagy Mogador vagy Casablanca, vagy valamelyik másik rossz kikötőről van szó.

A lagunás, mocsaras partok mögött alacsony fennsík következik, leginkább mészkőrétegekből. Ezeken csak állatokat legeltetnek. Utána következik Marokkó legértékesebb része, az Atlasz lábánál elhúzódnó, hosszú és széles törmeléklejtő. Ezen vannak a városok, mint Marokkó (Marakes) és Fez. A lejtő fölött a Nagy-Atlasz hatalmas bércei következnek, föl egészen az örök hóval borított, 4000 méter magas csúcsockig (21. kép). A lejtőségen öntöző földművelés van. Az öntözővizet nagyon kis esésű tárnákkal hozzák napvilágra a törmelékhalmozatokból. Ezeket a tárnákat mesteri módon tudják készíteni s csattarának nevezik őket. Ugyanolyan szerkezetek, mint a perzsiái és a turáni karézek vagy foggarák. Milyen keveset tudunk ezekről, pedig a világtörténelem legfontosabb eseményeinek gyökerei ide a karézekhez, a marokkói csattarákhoz nyúlnak vissza.

A mesterséges öntözés kényszerítette a marokkóiakat is arra, hogy államot akakítsanak, közös védelemre, közös munkára szövetkezzenek, berendezzék az igazságszolgáltatást, a közigazgatást, a honvédelmet stb. Arról nem tudunk, hogy leírták-e nyelvüket s arról sem, hogy miféle vallási

felfogásuk volt. De hogy iparuk nagyon fejlett lehetett, az bizonyos, sőt még ma is az.

Mint érdekességet, megemlítem róluk, hogy templomait erődökkel vették körül, úgy mint mi Erdélyben. Mert hisz a Szaharán és a hegyekben kóborló barbár népek ellen bizonyosan sokszor kellett védekezniök.

Kérdés, hogy az első mesterséges öntözés nem innen származott-e át az Ibériai- vagy Pireneusi-félszigetre? Lehet, de feltűnő, hogy a félszigeten nem ismerik a csattarát. Igaz, hogy ott nincs is ezekre olyan feltétlenül szükség, mert hisz itt már vannak bővízű folyók és patakok. A természetlejtőn lefutó folyó vizét szét lehet vezetni csatornákon. Az így öntözött területek neve általában *vega*. Ha a vizet emelni kell, többféle módon, akkor az így öntözött kert neve *huerta*, kétségtelenül a latin hortus = kert szóval áll összefüggésben, de a vega szó eredetét nem tudom.

Lehet, hogy tehát már igen régi idők óta volt itt öntözés, de annyi bizonyos, hogy a nagyszerű öntözőberendezések az araboktól származnak. A hódító arabok minden esetre hoztak magukkal olyan földműveseket, akik ehhez értettek. Eleinte talán csak kevesen jöttek velük, de amint az arab uralom megerősödött, bizonyosan telepítettek ide az elmenekült keresztény népek helyébe mohamedánus, afrikai és ázsiai kertészeket. Nagyon áthatotta a területet az arab műveltség, mert hisz még a földrajzi helynevek közül is sok fennmaradt, mind a mai napig. A Quadiana és Guadalquivir folyók neve biztosan arab eredetű (Vadi-hana, Vadi-al-kevir) a Sierra Nevada legmagasabb csúcsát Mulhacénnek, Mulej-Hasszán-nak nevezik stb., stb. Az arab uralom kiűzetése után a földművelő nép helyben maradt, csak felvette a keresztény vallást. Csak a zsidókat nem fogadták el, azokat kiűzték. Legnagyobb részük Algériába és Tuniszba menekült, de sokan kerültek Szalonikibe is. Ott még ma is külön kis államot alakítanak az államban, s a spanyol-zsidókat ott sem szeretik. Érdekes, hogy még messze Kínába, Kai-föng-fu városba is eljutott egy csoportjuk, de ezek teljesen felszívódtak a mindent asszimiláló, óriási kínai tömegben.

Az arabok 711-ben verték le, Tarik vezérük vezetésével

a gótokat Jerez de la Frontera mellett s csakhamar az egész félszigeten urak lettek. Az arab műveltség és uralom III. Abderrahman kalifa alatt (912—961) érte el fénykorát. Ezentúl nemcsak a spanyolokkal, hanem egymás közt is folyton egyenetlenkedtek s lassankint kiszorították őket. Ferdinand castiliai király és Izabella aragoniai királynő egyesült hadserege 1492-ben elfoglalta az arabok utolsó menedékét, Granadát is és ezzel a 781 évig tartott mór uralomnak végét vetette. Ez a nagy öröm lelkesítette föl annyira a spanyol királyokat, hogy Kolumbusznak megadták a módot arra, hogy Amerikát fölfedezze.

A mór uralom története a mórok részéről is, meg a spanyolok részéről is olyan szomorú összevisszasága az emberi gyarlóságnak, egyenetlenkedésnek, erőszakoskodásnak, nagyravágyásnak és haszonlesésnek, hogy a világtörténelem legszomorúbb lapjaira tartozik. Az arab uralom utolsó évszázadai a legborzalmasabb hanyatlást, összeomlást, pusztulást hozták erre a szerencsétlen országra. De a spanyolok sem voltak jobbak. Ez a most lezárult polgárháború a századik a spanyolok ezeréves történetében!

Ez egyelőre most, amikor az Álomvár, az Alhambra csodálatos ablakain át tekintünk ki a vidékre, csak rövid időre szomorít el bennünket, majd a szomorú történelem okával is megismerkedünk. Most azon jár az eszünk, hogy az odalenn látható, öntözött kertek kertészei bizonyosan mór eredetűek, hisz még 1568-ban is volt moriszkó-fölkelés Spanyolországban, tehát sokan lehettek még, akik talán csak színleg változtattak vallást, de valójában mohamedánusok maradtak. Hisz leginkább ezek ellen hozták be az inkvizíciót, az emberi butaságnak és gonoszságnak ezt a spanyol kiadású szörnyűségét. Lehet, hogy a spanyollal elkeveredett sok mór vér, de lehet, hogy az örökös háborúskodások oltották bele a spanyolokba azt a szörnyű kegyetlen természetet, amit még ma sem vetkőztek le. Ma már egyedül csak ők tudnak gyönyörködni a bikaviadalokban, minden más nép irtózik a kegyetlen állatkínzástól.

Nyugalom, békesség és valódi fejlődés a Pireneusi-félszigeten csak a római uralom alatt volt. A «Pax romana»

áldásait temérdek olyan alkotás mutatja, amelynek nagy-szerűségét ma is megbámuljuk. Segovia ma kis városka, minden jelentőség nélkül, talán 14,000 lakósa van. De ott van mellette az óriási római vízvezeték, mutatva, hogy a rómaiak idejében itt gazdag nagy város lehetett. Augustus császár idejében épülhetett. A Sierra Fuenfría-hegy oldalán lefutó kis patak vizét fogja föl. A vizet nyílt csatornában vezették, ma a La Granja királyi kastély kertjében és a faluban be van fedve, aztán lép az óriási akveduktusra. Ennek hossza 818 méter, ebből 276 m két-emeletes. Összesen 119 boltíve van s a pillérek 28 méter magasak. Gondolhatjuk, hogy ilyen óriási építményt csak akkor építettek, ha erre valóban nagy szükség is volt. A római uralom bukása után elhanyagolták, a mórók 35 ívet tönkretettek 1071-ben, de aztán 1485-ben katolikus Izabella, castiliai királynő helyreállíttatta.

Egészen jelentéktelen kis városka ma Merida a Quadiana mellett, Badajoztól keletre. Talán 12,000 lakósa van. És ez a város a rómaiak idejében igen nagy hely lehetett. A Quadiana-folyón, egy kis sziget felhasználásával 780 m hosszú, pompás köhíd vezetett át, 64 ívben. A híd 6·5 m széles és a folyó fölött 10 m magas volt. A városkában és környékén még sok impozáns római emléket találunk; templomokat, cirkuszt, amfiteátrumot, sőt a hajdani városfalaknak is nagy darabját. Ezek a falak sokkal nagyobb területet kerítettek be, mint a mai kis városka. A sokkal nagyobb város ívóvízzel való ellátását szintén vízvezetékkel biztosították. A városka utcáin római diadalív maradványai is láthatók, de minden úgy elpusztulva, hogy csak fájdalommal tekinthetjük az óriási kulturális zuhanást, amely a római idők után következett.

A római hatás mélységét és tartósságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a spanyol és portugálus népek ma is «római» nyelven beszélnek. Talán éppen a spanyol őrizte meg legtisztábban a latin nyelvet. Pedig a római hatalom lehanyatlása után gót, germán és mór népek foglalták el a félszigetet, de az elrómaiásodott köznép mindig ottmaradt s bármilyen nyelven beszéltek is a hódítók,

ők megmaradtak a szép és gazdag latin nyelv birtokában!

A Birodalom erejének lehanyatlása után valósággal az ebek harmincadjára került Ibéria. Andaluziában különösen siralmas volt a pusztulás, mert oda először a *vándalok* törtek be. Ez az igazi germán nép a legkíméletlenebbül pusztított, ahol csak megjelent. A franciák ma a németeket mindig a húnokhoz hasonlítják erőszakos, imperiális politikájuk és kíméletlen harcmódoruk miatt. Miért a húnokhoz? Atila nem pusztította el Rómát, megkímélte, mert elismerte a pápa békeszeretét és nagy tekintélyét. Azt mondják ugyan azok, akik a magyar elődök nagyságát mindenképpen kisebbiteni akarják, hogy Atila azért nem ment be Rómába, mert ott pestis dühöngött akkor s nem akarta, hogy hadserege is megfertőződjék. Raffaello Santi, a legnagyobb festőművész, a Vaticano termeiben látható egyik óriási falfestményén úgy tünteti föl a jelenetet, hogy az Atila elé jövő s a város megkímélését kérő pápa fölött apostolok jelentek meg s ezek Atillát megfélemlítik. Nem hihető, hogy Atila bármitől is megijedt volna. Művelt ember volt s ezért nem bántotta Rómát (62. kép).

Bezzeg másként bántak vele a vándalok. Ezek északnémet germán népek voltak s Kr. u. 407-ben benyomultak Hispaniába, elfoglalták később Észak-Afrikát s rettenetes, embertelen pusztítást vittek véghez *Geiserich* vezérük vezetésével. Leírhatatlan, amit elkövettek! Ehhez képest a húnok vagy a magyarok kalandozásai szelíd gyermekmesék. Érdekes, hogy a német irodalomban, már mint a népszerű irodalomban, erről a németek sohasem írnak. Rettenetesen ki tudják színezni a magyarok kalandozásait, de ezekről az égbekiáltó gonosztettekről mélységesen hallgatnak. Az emberi művelődés történetének egyik legnagyobb katasztrófáját, Róma elpusztulását nekik lehet köszönni (Kr. u. 455.). Nem tudom elképzelni, mi vezethette őket, miféle fanatizmus? Azt hiszem, tisztán csak a rablásvágy és a velük született, ösztönszerű pusztító szellem. A franciák találták ki a «vandalizmus» szót, tudja mindenki, hogy kíméletlen, minden művészetet, hagyományt, tör-

ténelmi emléket egyaránt pusztító gonoszságot jelent. A németek persze nem szeretnek róla beszélni, mert hisz az ő őseik voltak!

Mi magyarok is részesültünk ilyen vandalizmusban, kétféleképpen is. Először is a magyar szabadságharcok, a kuruc-labanc harcok után minden várunkat felrobbantották az osztrákok. Ahány várom van hazánkban, az mind «vandalizmusról» beszél. De azután következett a másik vandalizmus. Régi román és gót ízlésű templomainkat lebontották és helyükbe Mária Terézia-korabeli barokk templom-banalitásokat építettek föl, hogy minden eredeti magyar műemléket megsemmisítsenek s a világgal elhitethessék, hogy ide minden műveltséget, építészetet, festészetet és szobrászatot, mindent ők hoztak be, itt azelőtt nem volt semmi. Ezért mindig háborog bennem valami, ha ezeket a barokk templomokat és palotákat látom. Az építészetileg annyira sikerületlen esztergomi főtemplomunk a legfeltűnőbb példája ennek a vandalizmusnak. A most kiásott emlékek arról tesznek tanúságot, hogy itt eredetileg román ízlésű, szép magyar, négytornyú templom állt, még szebb, mint a pécsi székesegyház.

A vandálok országot alapítottak Dél-Spanyolországban. Ez volt Vandaluzia, mai nevén Andaluzia. Nem soká tartott az uralmuk, 533-ban kiverték őket Afrikából a bizanciumi kelet-római hadak s megszűnt hispániai uralmuk is, de szörnyű pusztulás maradt nyomukban.

Aztán jöttek mintegy 200 év múlva a mórok, vagy arabok. Ami római emlék még megmaradt, annak most még inkább pusztulnia kellett. A mórok egészen új világot alakítottak ebből a területből, új kultúra, új civilizáció, új erkölcsök, új művészet!

A rómaiak idejében talán virágzott öntözést még jobban kifejlesztették, új területeket vettek művelés alá. A városokban fellegvárakat, alkazárokat építettek, mind-egyiket ragyogó, de könnyen pusztuló díszítményekkel ékesítették föl, csakhogy szépet lássanak, képzeletüket elragadtassák. Behozták a nagy különbséget köznép és uralkodó osztály között. A kalifák és a tartományi hely-

tartók dúskálkodtak a hatalomban és vagyonban, a köznép pedig igénytelenségben, fatalisztikus megnyugvásban tengette életét. A gazdagok, hatalmasak behozták a háreméletet, hisz Mohamed tanítása is, meg egész élete nyílt hirdetése és engedélyezése volt a szabad szerelemnek s valóban, ebben a tekintetben a spanyolországi mórok minden korlátot levetettek. Az ezeregyéj tündérmeséi szinte életrekeltek a nagyurak kéjpalotáiban s az orgiákat még gazdagabbá tette a sok elrabolt nő, a sok rabszolga, Európából és Afrikából egyaránt.

Ez a henye, elpuhult élet vezetett aztán az örökös egyenetlenkedésre, elégedetlenkedésekre. Amikor végre a spanyolok egyesítették erőiket, könnyen kiséptették ezt a kéjelgő, elpuhult főurak zsarnoksága alatt sinylődő, elégedetlen népet s kezdetét veszi a zordon kegyetlenségű, keresztény, spanyol királyok uralma.

De a félsziget nagyon nehezen tud konszolidálódni, békés fejlődéssel haladni, mert nincs olyan erős, nagy központi medencéje, amely a félsziget szélein lakó, sűrű népességeket összetartásra tudná kényszeríteni. Erről majd még később bővebben kell szólnunk.

Taorminában a görög és római épületek, a normann vár romjait láttuk, Athénben az Akropolisz rom halmazáról tekintettünk körül, az egyiptomi piramisok több ezer éve letűnt műveltségnek romladozó maradványai, az Olajfák-hegyéről Salamon templomának helyét láttuk csak, a templomnak se híre, se hamva, a zsidók a hajdani városfal maradványai mellett sírják kétezer éves sirámaikat, Kartágó romjaiból alig bírnak a régészek néhány értékes leletet összegyűjteni, az Alhambra a letűnt Ezeregyéjszaka dűledező romja, csak nemesen gondolkozó emberek jóakarata óvja meg a teljes pusztulástól. Több ilyen alkazár is volt a mórok lakta félszigeten, a sevillain meg a granadain kívül a többi mind rom!

Romok és romok mindenfelé! A népek kényszerült vándorlásai egyik pusztulást a másik után ontották a Földközi-tenger vidékére. Hiába volt a fáraóknak szinte földöntúli hatalma, hiába volt a görögöknek leonidási

hősiessége, hiába a Római Birodalom megdönthetetlennek tartott hatalma, hiába minden! A kultúrák lehanyatlanak, a civilizációk elpusztulnak s mindig újra és újra kell kezdeni, mert az emberiség még nem eléggé művelt, mert az emberek még nem elég érettek arra, hogy a fanatizmus ne tudja őket rabul ejteni.

De ha egyszer olyan nagyon műveltek lesznek s egyetlen közösségben igyekeznek majd az ember létét megkönynyebbiteni, vajjon akkor jobb lesz? Nem! A természetben nincs megállás, a természetben állandó a küzdelem s amely faj megszűnt küzdeni, az el is pusztul! Csak a küzdelem viszi előre az emberiséget, ha katasztrófák árán is, ha romok fölött is! De a romokra mindig új építmények épülnek s halad az emberiség ismeretlen célja felé...

HATODIK FEJEZET.

A Földközi-tenger hegyei.

A Földközi-tenger a Föld felszínének legfinomabban, legrészletesebben kialakult darabja. Sehol a Földön a szárazföld és a tenger nincs olyan meglepő változatossággal összefonódva, mint itt. Legnagyobb beltengerünk, a legbonyolultabb partalakulással körülvéve. Beltenger rajta kívül például a Karibi-tenger meg a nagy Mexikói-öböl Közép-Amerikában, de részletezettsége szempontjából nem is lehet hasonlítani a Földközi-tengerhez. A Dél-Kínai-tenger, meg a Sárga-tenger szintén tagozott, szép tengerek, de finom részletesség tekintetében hol maradnak a Földközi-tengertől! Talán az Északi-Jeges-tenger az Északi-Sark körül még legjobban hasonlít hozzá az Észak-Amerikától északra összezsúfolt szigetek miatt, de a tenger többi része ott is nagyon üres, részletmedencékre nem bomlik szét.

Valójában gyönyörű tagozottságához hozzájárul az, hogy az egész Földön a Földközi-tenger vidékének van a legkedvezőbb éghajlata. Sehol a Föld kerekességén nincs az embernek olyan kellemes otthona, mint itt. Legfeljebb Japánt lehetne hozzá hasonlítani, de az is egészen más,

sokkal kisebb területre szorul belőle az, ami a Mediterráneum területén mindenfelé megtalálható.

Ennek a rendkívül részletes tagozottságnak az az oka, hogy az Európán és Ázsián áthúzódó, úgynevezett Eurázsiai-hegyrendszer itt igen erősen összetöredezik, lealacsonyodik, szerteszt ágazik. Ázsiában ez a hegyrendszer hatalmas hegyóriásokból áll, ezek mind nagyon magasak és környezetük is a tenger szintje fölé emelkedik. Európában a hegyek nem emelkednek ilyen magasra, nagy darabok a tenger szintje alá süllyedtek s a hegyek lábánál, vagy a hegyláncok közt levő medencék mind a tenger szintje alá süllyedtek s így állt elő a tenger és szárazföld bonyolult összegabalyodása.

9. ábránk mutatja ennek a gyönyörű beltengernek helyzetét a szárazföld hegyei közt. Az Eurázsiai-hegyrendszer hegyeit azért kellett összefoglalnunk egybe, mert ezek mind *egykorúak*. Ugyanabban az időben gyűrődött föl a Föld szilárd kérge ezeken a helyeken. Úgy képzeljük a dolgot, mintha valami asztalt leterítenénk abrosszal, aztán az abroszra olyan sűrű folyadékot öntenénk egyes foltokban, hogy ez a folyadék megszáradva, egészen merevvé tenné az abroszt. Most ha összegyűrjük az abroszt, a merev darabokra nem képződnek ráncok, hanem a sűrű apró ráncok körülkerülgetik a merev foltokat s csak ott futnának össze egy-két hatalmas nagy ráncba, ahol már nincsenek ilyen szétválasztó foltok. A redőzött, ráncba-szedett részek a lánchegységek, a merev darabok a közbefoglalt medencék vagy pedig régibb hegyromok igen erős ellenálló darabjai.

A lánchegységek részei a következők.

1. Afrika északnyugati partján húzódik végig az *Atlasz-hegység*. Látjuk, hogy több nagy redőből áll. Első darabja a *Kis-Atlasz*, vagy *Tell-Atlasz* Tunisz és Algéria földközi-tengeri partján. Ezzel párhuzamos a tőle délre elnyúló Szaharai-Atlasz. A kettő közt hosszú, magas medence nyúlik végig, Tunisztól egészen Marokkóig.

A Tell-Atlasz nyugaton, Algéria nyugati határvidékén kettéválk. Az egyik darabja, mint *El-Rif-hegység* északra

9. ábra. A Földközi-tenger környékének hegyei.

kanyarodik s nekimegy a Gibraltári-szorosnak. A szoroson túl azonban, Spanyolország déli szélén megint a tenger szintje fölé kerül Gibraltár óriási mészkősziklájával s ez aztán a Betikai-Kordillérák kezdete.

A másik ág délnyugatnak fordul. Ez a Közép-Atlasz és a Nagy-Atlasz lánc. A kettőt valójában nem kellene elválasztani, egy hegylánc két gerincéről van csak szó. A Nagy-Atlasz hordja a legmagasabb csúcsot, a 4300 m magas *Ajasi*- vagy *Ari-Ajas* csúcsot. A Nagy-Atlasz kinyúlik egészen az Atlanti-oceánig s a Tell-Atlással együtt közrefogják Marokkót (21. kép). Marokkó legnagyobb része lealacsonyodott, elpusztult hegytönkön van, ugyanolyan korú és ugyanolyan szerkezetű hegytönkön, mint amilyen a spanyol Mezeta.

A Szaharai-Atlasz folytatása Algérián túl az *Anti-Atlasz*, kevésbé ismert, rémítő sivatagi sziklavilág. A két lánc itt elvégződni látszik, de újra fölbukkanik a földkéreg gyűrődése a Canari-szigetekben, sőt az itt még mindig képződésben levő hegylánc mozgásának tanúbizonyságaként vulkánok is törnek ki, ilyen pl. a gyönyörű Teydevulkán Tenerifa-szigetén. Csak érdekesség szempontjából említem meg, hogy a hegylánc a Canari-szigetektől nyugatra ugyan mélyen van az Atlanti-oceán szintje alatt, nem emelkedett ki onnan, de Közép-Amerikában ismét a tenger szintje fölé nyomul s ehhez a lánchoz tartoznak a Nagy- és Kis-Antillák stb.

Az Atlasz hatalmas nagy hegyrendszer, a most tárgyalandó Földközi-tenger környéki hegységek közt a legnagyobb kiterjedésű s ha nincs is olyan magas csúcsa, mint a Mont-Blanc, vagy a Kaukázusban az Elbrusz és a Kazbek, mégis igen magas hegységnek lehet mondani a Nagy-Atlaszt.

Kelet felé, Tuniszban a hegység lealacsonyodik, összehöredezik, a tenger alá bukik, de Szicíliában ismét büszkén emeli föl a fejét a tenger sós hullámaiból.

Spanyolország déli részén, a Gibraltárral kezdődik

2. a *Betikai-Kordillérák* lánc. Ez a hegység Spanyolországnak talán legszebb, legérdekesebb vidéke s a Pireneu-

soktól eltekintve, mindenesetre a legmagasabb hegyvidéke. Mint minden euráziai hegylánc, ez is övezetekből áll. Minden euráziai láncnak legfőbb övezete az úgynevezett kristályos övezet. Ne ijedjünk meg ettől az elnevezéstől, nem rejt magában semmiféle «borzasztó nagy tudományt». Kristályos kőzeteknek nevezzük ugyanis azokat a kőzeteket, amelyek apró kis kristályok összetapadt tömegéből állnak. Az ilyen kőzetek mindig nagyon régiek, a földi élet megjelenése előtt keletkeztek,* azért archaikus, vagy őskori kőzeteknek, röviden őskőzeteknek nevezzük őket. Ilyen őskőzetből van például a mi Kárpátjainkban a Magas-Tátra. A Betikai-Kordillerák őskőzetekből álló, legmagasabb láncát Sierra-Nevadának nevezik s legmagasabb csúcsa, a Mulhacén 3481 m magas. A Sierra Nevada északi oldalán húzódik el a második övezet. Az euráziai láncok főövezete tehát a kristályos övezet, erre következik rendszeren a mészkő-övezet s a harmadik, a legkülső, rendszeren a homokkő-övezet. A Betikai-Kordillerákban a mészkőövezet Gibraltár sziklájával kezdődik, aztán elhúzódik Ronda városka vidékén, itt rettentő szakadékok vannak benne. Aztán Granada vidékén húzódik keresztül, egyik darabján áll az Alhambra, aztán nagyon összeszorulnak a hegyek, csak a Sierra Nevadán túl válik megint külön a mészkőövezet. Kinyomul a Nao-fokra a Földközi-tenger partján, aztán nem emelkedik a tenger szintje fölé, bár a mélységben megvan a folytatása. Megint a víz fölé emelkedik a Baleári-szigeteken, de rajtuk túl már hiába keressük a hegység folytatását.

3. A *Pireneusok* a Biscayai-öböl sarkánál kezdődnek s egészen a Pertus-hágóig tartanak, szerkezetileg, bár rendszeren a Pertus-hágótól keletre, egészen a tengerig nyúló darabot is ide szokták számítani, helytelenül. A Pireneusok nagyon egyszerű hegység. Kristályos főlánc az egész hegységnek is fő vízválasztó gerince s északon is, déli oldalán is fokozatosan fiatalabb és fiatalabb rétegek vannak rágyűrődve. Mivel a hegység kelet-nyugati irányú, tehát az uralkodó nyugati szél a hegység mindkét oldalán egy-

* Nem kivétel nélkül. Rendes kőzetek bizonyos hatások következtében kristályossá alakulhatnak, még ha nem is nagyon régiek.

forma mennyiségű csapadékot hullajt, azért mindkét lejtőjén egyforma gyorsan vágják be völgyüket a folyók. Ezért aztán a patakok nem réselték át a főgerincet s nagyon nehéz a hegységen átkelni. Egy kis turista-vasúton kívül egyetlen vasútvonal, egyetlen kocsíút sem vezet keresztül a hegységen, a vasutak a két végén kerülnek meg. Ezért olyan jó választék Franciaország és Spanyolország közt, hogy a két nép között sohasem volt olyan végzetes összeköttetés, mint a franciák és németek közt.

4. A Pireneusokhoz szorosan hozzácsatlakozik a Catalonai-hegység. Ennek fő lánc Valencia vidékéről indul ki, végigvonul a tenger partján s elzárja a tengertől az Aragoniai-medencét. A fő lánc aztán nagyon lealacsonyodva áthúzódik a Rhône-folyó síkságának déli részén, Avignon vidékén s Provence hegyeiben folytatódik. Ehhez a főlánchoz csatlakoznak még északnyugaton párhuzamos láncok is és ezek érintkeznek a Pireneusokkal.

5. Az *Alpok* a hegység nagy területéhez képest csak rövid darabon érintik a Földközi tengert. A Nyugati-Alpok rendszere itt fordul el keletre s lesz belőlük Liguri-Alpok. Ez tart egészen a Tenda-hágóig. Ezen a hágón túl már Apenninóknak nevezzük a hegységet. Az Alpok érintkezését a Riviérával majd ott mondjuk el részletesen.

6. Az *Apennino-hegység* a Földközi-tenger egyik legfontosabb vidékéhez tartozik. Öt részre bontjuk. Első darabja a Liguri-Apennino. Ez a Col di Tenda-hágótól a Giove-hágóig tart s meglehetősen magas homokkő hegység. A Genovai-öblöt választja el a Po síkságától s a régibb időkben akadályozta Genova föllendülését. Szerencsére keskeny s a modern utak és vasutak könnyen elbírnak vele. A második darab azonban már sokkal szélesebb. Ez a Giove-hágónál kezdődik, egyszerre nagy szélességgel s gyengén hajlott ívben vonul délkelet felé. Keressük meg a téréken az Adriába ömlő kis Metauro-folyót. Ez a vége. Ezt a darabot nevezzük Északi-Apenninóknak. Tisztán homokkőláncokból áll. A legbelső Genovától Speziáig a tenger partján húzódik s külső lejtőjét még a Riviérához számítják. Spezia az olaszok legfontosabb hadikikötője,

mert ez a partí lánc itt magas és igen meredek sziklagerinc s előrenyúlva, kitűnően védett öblöt ölel körül. A vele párhuzamos, második lánc messzebb nyúlik délkeletre, a harmadik még messzebb s a negyedik a Középső-Apenninókhöz csatlakozik. A láncoknak ilyen kulisszaszerű elvégződése helyet enged a Toscanai-medencének, Földünk egyik legbájosabb helyének.

A *Középső-Apenninókat* a Metauro-folyótól a Sangrofolyóig szoktuk venni. Ez már közelről sem olyan egyszerű, mint az előbbi s hatalmas mészkőövezete van. Ez a mészkőhegység festőies sziklagerincekkel és csúcsokkal ékes. Két részét különböztetjük meg: a Római-Apenninók a Metaurofolyótól a Tronto-folyóig, az Abruzzok a Trontótól Sangróig tartanak.

A Sangrótól délre következik a Déli-Apenninók lánc, legnagyobbrészt fedve harmadkori tengeri lerakódások puha és vízszintesen fekvő rétegeivel. Azért itt már nagy magasságokat ne keressünk. Csak Calabria-félszigeten, a csizma orrán vannak megint magas hegyek, ezért olyan festőies, szép vidék Calabria.

A Messinai-szoros megszakítja az Apenninók láncát, de túl a szoroson, Siciliában megint tenger fölé emelkedik a hegység s kelet-nyugati irányban húzódik végig a sziget északi szélén. Ez a lánccdarab az összekötőkapocs az Apenninók és a tuniszi Atlasz-hegység között.

Ezzel tehát a Földközi-tengeri hegyvidék nyugati rendszere mintegy bezáródik.

Az Alpokból ágazik ki a keleti hegyrendszer is. Ennek első darabja:

7. A *Dinári-Alpok*. Nagyszerű hegyrendszer ez! Valójában Dél-Tirolban kezdődik már, a világhírű Dolomitokban. Innen keletre, majd délkeletre vonuló lánc azonban már majdnem egészen mészkőből van, azért nagyon el van karsztosodva. A karsztosodás elnevezést éppen ettől a mészköves hegységtől, a Karszt-hegységtől vettük át. A karsztosodás annyit jelent, hogy az illető vidéken nincsen földfelszíni vízfolyás, minden víz eltűnik a mészkő repedéseiben s barlangokon át jut ismét napvilágra. Persze az ilyen

nagy barlangok túlfejlődnek, beomlanak, nyílt völgy lesz belőlük, de meredek sziklaoldalaik stb. elárulják barlangi eredetüket. Kicsinyben ilyen a Torda-hasadék meg a Szádelői-völgy, nagyban például a Narenta-völgye Hercegovinában. Ámde az ilyen fölszakadt barlang ritkaság, legnagyobbbrészt a karsztos hegyvidéken nincs felszíni vízfolyás, ezért egészen más ott az élet. De éppen a felszíni vízfolyások hiánya következtében nagyon nehezen pusztul az ilyen hegység és sokkal zártabb, nehezebben járható lesz, mint a normális kőzetekből fölépült hegységek szoktak lenni.

A Dinári-Alpok egész hosszúságukban ilyen karsztos jellegűek, mert nagyon sok bennük a mészkő. Ezért egészen más tájképekkel találkozunk Isztriában, a horvát tengerparton, Dalmáciában, Boszniában, Hercegovinában, Montenegróban, Albániában, sőt Görögországban is, mint az eddig tárgyalt hegyvidékeken. Görögországban a Dinári-Alpok ötszörös redőzetből álló hegyrendszere nagyon összetöredezik, lealacsonyodik s nagy darabjai a tenger szintje alá süllyedtek. De azért megvan a hegység a tenger alatt is! Továbbvonulását a tengeri mélységek ismeretével szépen követhetjük, sőt a tenger alatt húzódó hegyláncok legmagasabb csúcsai szépen fölemelkednek a tenger szintje fölé s megengedik a térképen is követni a hegyláncot. Csakugyan Görögország legdélibb félszigetének középső lánc folytatódik Kréta-szigetén, aztán Karpathosz- és Rhodosz-szigeteken át Kis-Ázsiába. Ott megint nagy magasságra, hosszú darabon tengerszint fölé emelkedik a mészköves hegylánc. Ez a Kis-Ázsia déli felén végighúzódó, zord és nehezen járható *Tauros-hegység*.

A Tauros-hegység csatlakozik az Örmény-felvidékhez s ezzel a Földközi-tenger vidékéről eltávozik.

Az Égei-tenger szigetei közül a Kükládok és a Déli-Szporádok ehhez a hegyrendszerhez tartoznak, de már az Északi-Szporádok nem.

8. Az Alpokból ágaznak ki a Kárpátok északkelet felé, a kemény, ellenálló Magyar-medencét körülkerülik, aztán az Alduna áttörésén túl ez a redőzet *Balkán-hegylánc*

néven folytatódik s úgy éri el a Fekete-tengert az Eminefokkal. Mivel a Fekete-tengert még a Földközi-tenger egyik medencéjének kell tekintenünk, tehát ezt a hegyláncot még itt némileg meg kell ismertetnünk. Ez választja el a Bulgár-fennsíkot a Bulgár-medencétől. A fennsík a Dunáig terjed, a medence déli határa meg az Égei-tenger északi partján emelkedő, régi hegymaradvány.

9. A Balkán-hegylánc folytatását megtaláljuk Krim-félsziget déli részén. Ez a *Jaila-hegység*, partvidéke az orosz Riviéra.

10. A Jaila-hegység folytatása a *Kaukázus*. Ez hordja a legmagasabb csúcsokat a most leírt hegyvidékeken, mert az Elbrusz 5629 m, a Kasbek meg 5044 m magas, tehát mindkettő jóval magasabb, mint a Mont-Blanc (4810 m), vagy mint a Pireneusok legmagasabb csúcsa, a Maladettacsoportban emelkedő Pic d'Anethou (3404 m), vagy az ennél is magasabb Mulhacén (3481 m) a Sierra Nevadában s a már említett Ajasi (4300 m) az Atlaszban, nem is beszélve az Apenninók legmagasabb csúcsáról, a 2921 m magas Monte-Cornoról a Gran Sasso d'Italia csoportban, továbbá az Etnáról (3279 m) és a Kárpátok legmagasabb pontjáról a 2663 m magas Ferenc József-csúcsról. A Dinári-Alpok legmagasabb csúcsa a Ljubotren (2510 m), de a Balkán-félszigeten vannak ennél magasabb csúcsok is, de azok nem tartoznak a lánchegységeknek most felsorolt rendszeréhez.

A lánchegységeken kívül ugyanis vannak még itt a földkéregnek olyan keményebb darabjai, amelyeket a lánchegységek megkerülnek, körülöveznek. Ezek a kemény darabok vagy *masszívumok* ellenálltak annak a gyűrődésnek, amely az imént felsorolt lánchegységeket torlaszolta föl. A geológiai újkorban tehát nem gyűrődtek, de lehet, hogy régibb geológiai korokban magas hegységek voltak, de mivel nem fejlődtek tovább, tehát lepusztultak. Mert a természetben megállás nincs! Vagy előre, vagy hátra, vagy fejlődik valami, vagy elpusztul.

Ezek a lepusztult hegytöncök aztán vagy kiemelkedtek ismét, vagy elsüllyedtek s így aztán különböző jelle-

gűek lettek azok a darabok, amiket a lánchegységek kerülgetnek. A tenger szintje fölött maradt darabok a következők.

1. A *Spanyol-mezeta*. Ez az a fennsíkszerűen kiemelt tönk, amely a Betikai-Kordillerák, meg a Pireneus-hegység közt a félsziget túlnyomóan legnagyobb részét foglalja el. Átlag 600—800 m magas fennsíknak mondhatjuk. Északi széle a Biscayai-öbölre lejt, de felmagasodva. Ez a felmagasodott perem az Asturia-Cantabriai-hegység. Felületes rátekintéssel, úgy látszik, mintha a Pireneusok folytatása volna, de erről szó sem lehet, egészen más jellege van.

Portugália felé összetöredezve lejt le, ezért Portugália területe sokkal alkalmasabb sűrű népesség befogadására, mint a magas Mezeta-fennsík Spanyolországban. A Mezeta déli lejtője az úgynevezett Sierra-Morena (Fekete-hegy), de ez nem hegylánc, hanem csak meredek lejtő, csak Andalusia síkságáról látszik hegységnek. Keleten Valencia medencéjére, északkeleten Aragonia medencéjére lejt le, ez az utóbbi széle megint felmagasodó perem. Ezt a magas peremet nevezik Montes Universalesnek délen és északra Ibériai-hegységnek.

A Mezeta, a Pireneusok és a Catalonai-hegység háromszög alakban kerítik körül az Aragoniai-medencét. Az Ebro, a medence főfolyója kénytelen keresztültörni a Catalonai-láncon.

A Mezeta és a Betikai-Kordillérák közt van az Andalusiai-medence, ennek főfolyója a Guadalquivir. A medence nyitva van a tenger felé. A Mezeta közepén egyes, eltörött darabok még magasabbra emelkednek. Úgy képzeljük, mintha az út egyenletes, szép köburkolatából egyes kövek magasabbra ki volnának emelve. Eleget bolygatják a budapesti utcák burkolatát, láthatta már mindenki, hogy amikor egy darabon fölszedték a gránit-kockákat, aztán esetefelé behányják a gödröt, s ígyamúgy visszarakják a köveket, azok néhány centiméterrel magasabban kiemelkednek, mint a meg nem bolygatott kövezet. Ilyen kiemelt kövekből áll az úgynevezett Castiliai-Választóhegység is. Elválasztja Ó-Castiliát Új-Castiliától, részei a Sierra d'Estrella (meg

Portugáliában), aztán a Sa. de Gata, Sa. de Gredos és a Sierra de Guadarrama. Mindegyik magas, elég zord éghajlatú, viharos, kopár hegység. Legmagasabb a Sierra de Gredos, legmagasabb pontja majdnem éppen olyan magas, mint a Ferenc József-csúcs a Magas-Tátrában, t. i. 2661 m magas, csak hogy a Magas-Tátra csúcsai vakmerő, pompás sziklapiramisok, a Választó-hegység tetői pedig egyhangú, széles hegyhátak, a félig vad spanyol hegyipásztorok zord tanyái. Még ez a csúnya sziklatorlasz is hozzájárult ahhoz, hogy Spanyolország területén ne legyen olyan központi medence, amelynek sűrű, gazdag népessége képes volna a periferikus területeket összetartani.

2. A második masszívum a hegláncok között a *Magyar-medence*. Szerencsére ez nem fennsík, bár az is lehetett volna, ha a geológiai kialakuláskor a masszívum az oldalnyomás elől azzal tért volna ki, hogy kiemelkedik, mint a Mezeta. Szerencsére ez nem történt meg, hanem ellenkezőleg, a medence besüllyedt. Így aztán az Alföld és Dunántúl kialakulhatott, mint centrális medence s ennek sűrű és gazdag (?) népe volna hivatva összetartani a medence szélén lakó, más nyelven beszélő népeket. Ezt a hivatását ezer éven át, «annyi balszerencse és oly sok vizsály után» is be tudta tölteni s a medence szétdarabolása mindig csak ideiglenes, efemeris jelenség volt, reméljük, hogy most is csak az.

Erről a medencéről nem kell bővebben beszélnünk, mert nem tartozik a földközítengeri tájékok közé.

3. A *Balkáni masszívum* megint a Spanyol-Mezetához hasonló, kiemelkedett tönk. Őskori és ókori hegyeknek lepusztult és különböző magasságokra kiemelt tönkje. Nagyjából háromszögalakú, a háromszög sarokpontjai: Belgrád, Konstantinápoly és az Olümposz-hegy Görögországban.* Ez a tönk még jobban megteszi azt a rossz szolgálatot, amit a spanyol Mezeta. Ez ugyanis éppen a közepetáján a legmagasabb, leglakatlanabb, s így a leg-

* Az eredeti görög helyneveket, sajnos, azelőtt a latin átírás magyarosításával írták le! Nem furcsa? Igyekezünk az eredeti görög elnevezést kiejtés szerint magyarosítani. Tehát nem Olympus, hanem Olümposz.

jobban széthúzásra kényszeríti a félsziget népeit. Legmagasabb része a Rodope-hegység Bulgária nyugati részében s ennek legmagasabb pontja a Musz-Allah 2924 m magas, de nem sokkal marad el mögötte a kissé különvált, 2674 m magas Rilo-Dag sem. Van azonban a hegységnek egy egészen különálló, nagyszerű csúcsa is, mégpedig mind-egyiknél kicsit magasabb. Ez az istenek lakóhelye, a csodálatosan szép, görög mithológia központja, a 2985 m magas *Olimposz* a Tesszáliai-medence szélén (25. kép).

A Balkán-masszívum és a Dinaridák közé van befoglalva északon Ószerbia, délen Makedonia. Rendetlen medence-csoport ez, egész berendezése szinte hivatottnak látszik arra, hogy a bennük lakó népek állandóan marakodjanak egymással.

A Balkáni masszívum és Balkán-lánc között van Bulgária medencéje. Az egész félszigetnek legszebb földrajzi egysége. A Balkáni masszívum keleti része össze-vissza töredezett, szigetekre, félszigetekre bomlott s annyira alásüllyedtek egyes darabjai, hogy az Égei-tenger összeköttetésbe került a Fekete-tengerrel. De a masszívumnak megvan a folytatása Kis-Ázsiában. A félszigetnek, Kis-Ázsiának vagy Anatóliának legnagyobb, északi része ennek a masszívumnak a folytatása s csak az Örmény-felvidéknél ér véget.

4. Az Apenninók nagy íve körülkeríti a Tirreno-tengert. Ez is nagy masszívum, de túlnyomó nagy része tenger alá süllyedt s csak egyes darabjai maradtak fenn. Ilyen darabok Korzika, Sardinia, Elba szigete s az Itáliai félszigeten a Sienai-masszívum. Csodálatosan hasonlít ez az egész elrendezés az Erdélyi-medencéhez. Sokkal kisebb ugyan, de sok a hasonlatosság. Ha a tenger megemelkednék 600 méterrel, akkor előtenné az egész Erdélyi-medencét s olyan lenne, mint a Tirreno-tenger. Az Apenninóknak jó másolata a Keleti-Kárpátok vonulata, Máramarostól Brassó vidékéig. Az Apenninók belső oldalán, a Tirreno-tenger felé nagyszerű vulkános övezet húzódik végig. Firenzétől délre az 1743 m magas Amiata-vulkánnal kezdődik a sorozat. Tőle délre a Bolsena-, Vico- és Bracciano-tavak vulkáni kalderák, Róma halmai vulkáni tufákból vannak, mint az

egész Campagna di Roma. Az örökvárostól délre az Albanói-hegyek egy vulkánóriás maradványai, aztán némi megszakítással következik Napoli vulkán vidéke.

Ennek a vulkánorozatnak megfelel az erdélyi Kelemen-havasok, Görgényi-havasok és a Hargita vonulata, a Csomádig. Ennek krátertava a Szent Anna-tó.

A sicíliai hegyeknek megfelel a Déli-Kárpátok vonulata, a Bihar, Gyalui-havasok csoportjának pedig Sardinia és Korzika. Még Elba szigetét is lehet a Lápos-hegységhez, a Sienai-tönköt pedig a Radnai-havasokhoz hasonlítani. Persze a feltűnő és szerkezetileg indokolt hasonlat mellett van sok különbség is, pl. az Erdélyi-medencéből hiányoznak a Lipari-szigeteknek, meg az Étnának megfelelő vulkánok stb.

5. Egészen elütő masszívumok, egészen más földrajzi képződmények a *Szír-Arab-masszívum* és a *Szahara-masszívum*. Ezeket már nem kerítik körül euráziai lánchegységek s ezek már sokkal nagyobb földrajzi egységek. Szíria, Palesztina, Mezopotámia és egész Arábia, sőt még a Szinai-félsziget is óriási nagy darab, meglehetősen egységesen fölépített masszívum. Kristályos ösközetekből van az alapja s erre mészkő- és homokkötéblák települtek reá, óriási kiterjedésben, lélekölő egyhangúságban. A tábla helyenkint össze van töredezve, láttuk ezt már Palesztinában is, de ugyanilyen töréseket látunk Arábia délnyugati szögletében, az úgynevezett Boldog-Arábiában.

Helyenkint túlságosan magasra kiemelkedett egy-egy rög, s akkor az ilyen merész feltolakodás azzal a büntetéssel járt, hogy a kristályos kőzeteket fedő mészkőrétegek lepusztultak róla. Ilyen kristályos kőzetekből álló, magasra kiemelkedett részletek a Libanon, Antilibanon, Szinai-hegy, meg aztán Arábia délkeleti sarkában Omán-félsziget. Ez az utóbbi már nem egészen tartozik ide, hanem valószínűleg a Perzsiát kerítő, fiatalabb lánchegységekhez.

A Nílus és a Vörös-tenger közt elterülő egyenetlen felszínű terület szintén a Szír-Arab-masszívumhoz tartozó tönk. Gyönyörű színezésű, ragyogó kristályokkal ékes ösközetek bukkannak elő benne, mint a zöld porfir, a vörös

gránit, a tarka szineit stb. Ezekből épültek az egyiptomi műemlékek legszebb részletei, de használták őket a görögök és rómaiak is.

A Nílustól nyugatra azonban már a Szahara óriási masszívuma következik. Ezt is táblák borítják, de sokkal régiebbek, amint már az előbbi fejezetek egyikében elmondtam. Ezt is sok törés érte s ezen is vannak olyan kiemelt kockakövek, mint a Castiliai-Választóhegység. Ilyen a Szahara közepén a Tibeszi-hegység, az Atlasztól délkeletre az Ahaggar-hegység (26. kép) s ettől délre az egészen magában álló, borzalmasan elhagyatott Air-hegység.

A Szahara-masszívum meredeken végződik a Földközi-tenger felé, alig marad egy keskeny tengerparti síkság. De ez a meredek lejtő kissé több csapadékot kapván, ősrégi művelődésnek otthona s a Római-Birodalom is meg tudta vetni rajta a lábát.

HETEDIK FEJEZET.

A Földközi-tenger.

A hegyeknek ez a kissé fárasztó leírása szükséges volt, hogy megértsük, miért van olyan bonyolult alakja a Földközi-tengernek, s miért olyan változatos a vidéke. Az imént felsorolt hegyek közé fantasztikus változatossággal sülyedtek be a tenger egyes darabjai. Az első darab (10. ábra) az Iberi-tenger a Betikai-Kordillérák és az Atlasz közt. Legnyugatibb része az El-Rif-hegység és a Betikai-Kordillérák közt külön kis medence, ezt rekeszti el az a tenger-alatti hát, amire a Melillai-félsziget hegyes ujja mutat, s amelynek még a tenger szintje fölé is emelkedik egy kis magaslata az Alboran-szigetben. Ki hallotta már ennek a nevét? Egészen jelentéktelen kis sziklasziget, világítótorony van rajta s a Melilla és Almeria közt közlekedő hajójárat érinti. Milyen békeséges nyugalom lehet rajta!

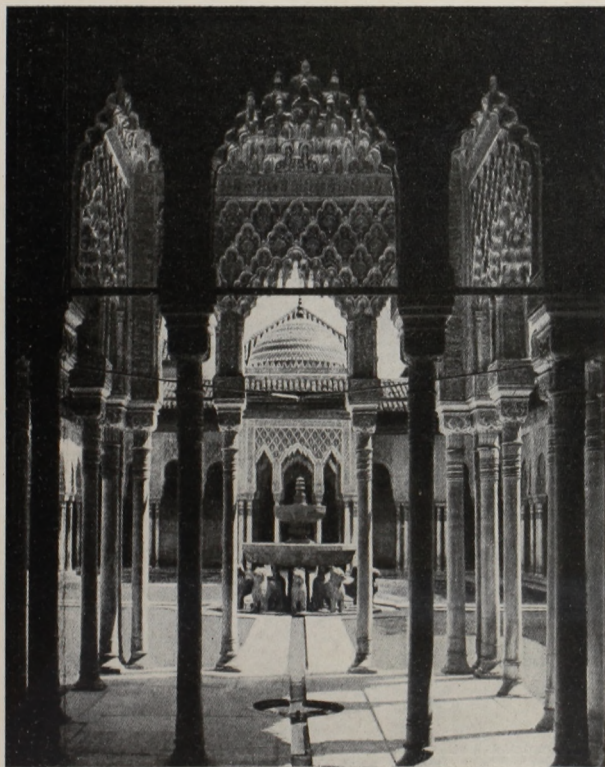
A szigetekskével jelzett tengeralatti hát a kis tenger-medencét elválasztja az Iberi-tenger többi részétől. Ennek a külön kis medencének legnagyobb mélysége 1445 méter,

21. kép. A Nagy-Atlasz hóval fedett, 3—4000 m magas főlánca a Marokkói félmedence felől nézve.

22. kép. Az Alhambra, arab fellegvár és királyi palota Granadában. Hátul a Sierra Nevada, havas heglánc látszik.

23. kép. A granadai Alhambra Oroszlán-udvara,

24. kép. Római sziklasír Petrában, Palesztínától délre,

25. kép. Az Olümposz felhők közt bujkáló, 2985 m magas orma. A felhők az istenek mulatozását függönyzik el.

26. kép. Óriási vízmosás (vádi) a Szaharában, az Ahaggár-hegységben. (The Geogr. Journ.)

27. kép. Barcelona látképe repülőgépről. Elöl a gyönyörű Kolumbus- emlék.

28. kép. Marseille kikötőjének részlete. A sziklás partokat szerencsére nem egyenesítette ki turzás.

10. ábra. A Földközi-tenger mélységei.

tehát elég tekintélyes. Az Aborani-hátságtól keletre következik az Iberi-tenger nagyobb része. Ez már legmélyebb helyein 2800—2900 méter mély s különösen Afrika partjai rendkívül meredeken hanyatlanak le erre a mélységre. Alger kikötője előtt az érkező hajó már jól látja a világítótornyokat s a mélységmérő még mindig 2000 méteres mélységet mutat. A spanyol oldalon is nagyon hirtelen mélyed le a tenger, de csak 300 méterig, aztán már menetelesen következnek a mélyebb helyek. A Baleári-szigetek széles tengeralatti talapzaton állnak s ez összefüggésbe hozza őket a Nao-foknál partra jutó Betikai-Kordillerákkal.

A Baleari-szigetek és Catalonia partjai közt van a Valenciai-öböl nevezetű tengerrész. Mallorca-sziget és Barcelona között ez is lemélyül 2400 méterre, de a Nao-fok és Ibiza-sziget közt olyan tengeralatti hát van, amely sehol sem mélyebb 900 méternél, tehát valóban jó medenceválasztó. A Valenciai-öbölben Castellon-városkával szemben a tengeren néhány sziklazátony, a Columbretes-zátony van, néhány, a tenger szintje fölé emelkedő sziklával. Alighanem a hullámok pusztító munkájával szétszedett sziget maradványai ezek. Az Ebro deltát épített itt a tengerbe, a delta körül igen sekély a víz, a nagy hajók meg sem merik közelíteni. Azért nincs itt jó kikötő, pedig a folyótorkolatok erre rendesen alkalmas helyek, mert a folyóhoz tartozó völgyrendszer útja természetesen vezet a folyótorkolatához. Barcelona, a jó kikötő ott épült, ahol az Ebrónál sokkal kisebb folyó, a Llobregat ömlik a tengerbe. Ennek kicsiny deltája nem veszélyes Barcelona kikötőjére, viszont a Llobregat keresztültöri a Catalonai-láncot, tehát völgyében könnyű út vezet Aragonia medencéjébe. Ezen a kellemes éghajlatú, kissé már csapadékosabb vidéken keletkezett a spanyolok legnagyobb kikötője s egyúttal legnagyobb városa is (27. kép). Valenciának megközelítőleg sincs ilyen jó kikötője a lagunás partokon, ezért hajózása egészen jelentéktelen, de mint a mögötte levő, dúsan öntözött, remek félmedence gazdasági centruma, régi nevezetes hely, gazdag város.

A Valenciai-öböl északkeleten a Lion-öböllel érintke-

zik. Ennek a neve Lion-öböl s nevének semmi köze sincs Lyon városához.

Ez az öböl a Cataloniai-lánc megszakadásának eredménye. Ha a láncok itt el nem sülyedtek volna, akkor a Cataloniai-hegység összefüggésben állna a Provencei-hegységgel. A megszakadás miatt most csak Avignonnál vonul keresztül egyetlen lánc, hogy az összeköttetést mintegy jelezze. A Lion-öböl sekély tengerrész, átlag 70—80 m mély, sőt nagy darabon még ennél is sekélyebb, valószínűleg a Rhône-folyó hordaléka miatt. A Rhône nagy deltát épített a tenger rovására. A delta hordalék-homokját a hullámok messze elteretetik a partokon turzások alakjában, de szerencsére csak nyugat felé. A turzások keskeny, szabályos homok-sáncok s ezeken szállítja a hullámvész a törmeléknek, hordaléknak egy részét a parttal párhuzamosan s ezzel az állandó homokszállítással mintegy táplálja a turzást. Mert a hullámok pusztítják is a turzást, ha ez a folytonos táplálás megszűnik, akkor a turzás elpusztul.

Szerencsére a Rhône torkolataiban leérkezett hordalékot a tenger hullámai csak nyugat felé hordják el, mert hisz itt a legnagyobb hullámvész az Alpokból lezuhanó, főn-jellegű, a mi boránkhoz hasonló misztrál-szél okozza, ez pedig keletről nyugatra hajtja a hullámokat. Így aztán a homok elutazott végig Langue d'oc partjain, le egészen Perpignanig, sőt a spanyol határig. A turzás elrekesztett minden öblöt s lagunát csinált belőlük. Ezek az ókorban jó kikötők lehettek, de ma használhatatlanok. Így ment tönkre a rómaiak idejében nevezetes kikötő, Narbo, (ma Narbonne) is. Cette-nek nincs jó kikötője, Montpellier pedig ma már messze van a tenger partjától (mintegy 19 km-re).

Marseille szerencséje, hogy a turzások nem kelet felé nyúlnak el, mert ha valami tartós nyugati szél Marseille felé hajtja is a homokot, a part mentén, a legközelebbi misztrál ezt megint visszakergeti s a part tiszta marad. A Provencei-hegység kelet-nyugati irányú láncait itt a tengerpart ferdén metszi, azért keletkezett olyan tagozott part s azért van Marseillenek olyan jól védett kikötője. A hullámverést különösen néhány nagy sziklasziget,

Ratonneau, Pomègues és If tartja távol a kikötőtől (28. kép).

Marseilletől keletre szerencsére egyetlen nagyobb folyó sem ömlik a tengerbe, egészen végig a Riviérán, be Itáliába, egészen az Arno torkolatáig. Ezt a partrészletet nevezzük Riviérának s azért olyan szép, olyan változatos, mert nincsenek turzások a partok előtt, és pedig azért nincsenek, mert egyetlenegy nagyobb patak sem ömlik itt a tengerbe. A Riviérának ezt a döntő jelentőségű tulajdonságát a tan-könyvek nem szokták érinteni.

A Riviéra leghosszabb darabja az úgynevezett Liguri-tengerre néz, ennek széles, tácsértos öble a Genovai-öböl. Egyik sem külön medence, mindegyik csak a Baleári-tengernek öble, mint a Valenciai- és a Lion-öböl is. Baleari-tengermedencének szokás nevezni a Baleari-szigetek és Korzika közt elterülő, legmélyebb helyén 3000 méternél is néhány méterrel mélyebb tengert. A franciák Gall-tengernek nevezik ugyanezt.

A Baleári-szigetek, Sardinia és Afrika közt elterülő tengerrészt nem szokták külön névvel illetni, de nem is külön medence, hanem az Iberi-tenger kiszélesedése.

Határozottan különálló, mély medence a Tirreno-tenger. Legnagyobb mélysége 3731 méter. Ha Napolit a Sardinián levő Cagliari-val összekötjük, a vonal Napolitól mért első harmadában van, tehát valóban, majdnem a mértani középpontjában. De még innen délre, Cagliari földrajzi szélességén, Palermotól egyenesen északra szintén 3674 méteres mélységet mértek, tehát a medence valóban nagyon mély, erős besüllyedés. Négy kijárója van. Északon Elba-sziget szorítja össze a kijárót Korzika és Itália közt, az Elbától balra levő tengeri út valami 500 méter mély, tehát elég nagy mélyedés, hogy Korzikát jól elválassza az Elba-sziget körül csoportosuló szigetektől. Ezek közül Capraja és Pianosa közös tengeralatti talapzaton van Elbával, de Argentario-, Giglio- és Giannutri-szigetek külön közös talapzaton állnak. Argentariót homokturzások a parthoz kötik ugyan, de valójában sziget. Egészen külön áll a kis Monte-Cristo, a Dumas-regényből jól ismert kis sziklamagány.

A tenger nyugati kijárója a veszedelmes Bonifacio-szoros Korzika és Sardinia között.* Temérdek, apró sziget szorítja össze, úgyhogy egy helyen csak 11 km széles az út s az is sekély. Ezért csak azok a hajók mennek át rajta, amelyek nem mély járatúak és jól ismerik az utat. Viharos időben igen veszedelmes. Régi klasszikus neve Fretum Gallicum.

Legszélesebb kijárat van Sardinia és Sicilia közt, de ez a kijáró csak Sardiniától délre mély, Sicilia és Tunisz közt azonban bonyolult tengeri hátság jelzi az Apenninók összeköttetését az Atlasz-hegységgel. Sicilia nyugati végén a kis Egadi-szigetek még Sicilia elszakadt darabjai, de már az Adventura-zátony meg a Terrible-zátony, északabbra a Keith-zátony, továbbá Linosa, Lampedusa- és Pantelleria szigetek a tengeralatti összeköttetést jelzik. Ha a sicíliai Girgentit összekötjük Pantelleria-szigetével, a vonal középe-táján van az a hely, ahol 1831-ben a Ferdinandeának elnevezett vulkán kitört. 1832-ben újrakitört, akkor Giuliának nevezték el. Aztán összerokkant a vulkán és eltűnt a tenger alatt. 1863-ban ugyanezen a helyen megint vulkáni kitörés volt, de sziget nem emelkedett ki, csak sekély mélységek jelzik a helyet, ahol a vulkán krátere még mindig a tenger alatt leselkedik. Pantelleria-sziget is kialudt vulkán, közvetlenül mellette 1891-ben volt szintén tengeralatti vulkánkitörés. Linosa is kialudt tűzhányó, több krátere is van.

Malta-szigete azonban egyáltalában nem tartozik ehhez az összeköttetéshez, ez a mészkőtáblából álló nagy sziget Sicilia táblás részének elszakadt darabja. Aránylag sekély, legmélyebb helyén 150 m mély hátság csatolja Siciliához.

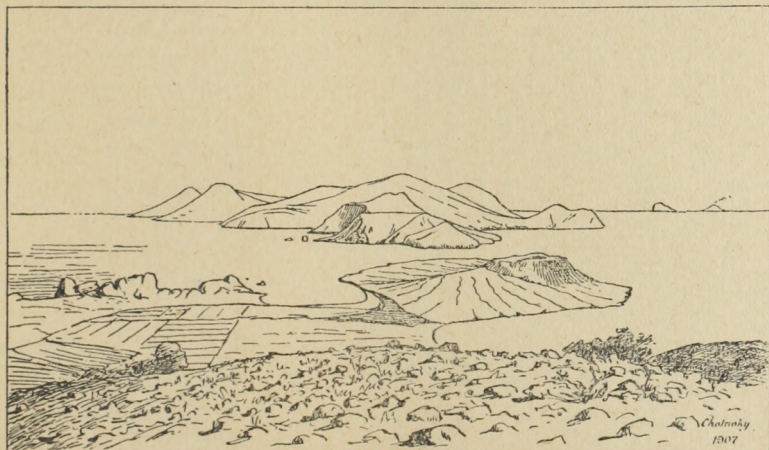
A Tirreno-tenger déli kijárata a Messzinai-szoros. Ez árkos besüllyedés az Apenninók elkanyarodó vonulatán keresztül. Igen fiatal besüllyedés, most is mozgásban van, azért van itt annyi borzalmas földrengés. A görög idők óta alighanem eléggé lényegesen mélyebb lett a szoros,

* Korzika nevét mindig magyarul írom le, mert francia birtok lévén, helyesen francia hivatalos nevén La Corse-nak kellene írunk. Olasz neve Corsica. Ezen nem írhatom, mert francia birtok. Írom tehát magyarul, hogy senkit se bántunk.

mert ma már nem veszedelmesek Scilla és Karübdisz örvényei. Ezeket az örvényléseket ugyanis a dagályhullámnak a szorosban való felduzzadása okozza. Keletről jön a dagályhullám, csak néhány centiméter magas, de Sicilia keleti partjainak ütközve feltorlódik s így furakodik át a Messzinai-szoroson. A szoros északi nyílásában aztán egyszerre apályban levő tengerrészre jut s valóságos víz-eséssel omlik ki a szorosból. Ez okozta a Calabria partjai mellett forrongó Scilla-örvénylést, meg a Sicilia északkeleti fokától, a Peloro-foktól délre fekvő Karübdisz-örvényt. Ez volt a veszedelmesebb. Amikor a dagály megkerülte északról Siciliát, akkor meg nyugat felől jött dagályhullám a Messzinai-szoros északi kijárójához s ilyenkor már apály van a déli kijáratnál. Most tehát megfordul a heves áramlás és ugyancsak erős örvénylések keletkeznek. A Karübdisz még ma is meg tudja forgatni a gőzhajókat, de nem veszedelmes a dolog. Régebben a kis evezőshajókra veszélyesebb lehetett, sőt talán az örvénylések is erősebbek voltak ammiatt, hogy a szoros sekélyebb volt, tehát az áramlások hevesebbek, a torlódások magasabbak.

A Tirreno-tengerből külön vulkánrendszer is emelkedik ki. Ez az Eoli- vagy Lipari-szigetek vulkánrendszere. A vulkánok fősorozata észak felé nyílt ívben helyezkedik el s Aliculi-, Filiculi-, Salina-, Panarea- Bazilizzo- és Stromboli-szigetek tartoznak hozzá. Erre keresztben áll s Sicilia északi partjára vezet a keresztirányú sorozat. Ebben vannak Lipari- és Vulcano-szigetek. Rendkívül érdekesek ezek a szigetek. Vulcano-szigeten minduntalan megismétlődnek a kitörések, a legutóbbi kitörés krátere nagyon érdekes látvány (1888). A nagy szigethez kisebbet kötött hozzá két turzás. Olasz nyelven tombolo a neve az ilyen, szigeteket parthoz kötő turzásoknak. Láttuk már, hogy Argentario-szigetet is ilyen tombolók kötik a parthoz Majd még többet is látunk. Mellékelt rajzunk (11. ábra) jól mutatja a két rövid tombolót, amivel a kis Vulcanello csatlakozik Vulcanóhoz. A rajz háttérében látjuk Liparit, mögötte a többi szigetet. Feledhetetlenül kedves óra volt az, amikor ezt a rajzot készítettem (1906). Gyönyörű időben jártam be a szigeteket.

A kilátás annyira megkapó volt s a fényképező gépben annyira nem bíztam meg, hogy kiválasztottam az új kráter csorbájánál olyan helyet, ahol senki sem zavarhatott s egészen megfelelkezve a világról, a sötétkék tengerre és a kobaltnék égre ibolyáskéken rajzolt kulisszákat levázolhattam. Friss tengeri szellő hűtötte le a szaharai forróságot, nem zavarta semmi a nyugalmat, mert a szigetnek ez a része, a frissen kitört vulkánikus anyagokon még műveletlen volt, még a fű is alig lepte be s még a bogarak sem

11. ábra. Kilátás Vulcano-szigetről Lipari felé. Hátul a Stromboli füstölög. Szerző rajza.

alkalmatlankodtak. Egy nagy, nekem ismeretlen, idegen lepkeféle keresgélt körülöm, talán virágot, talán zöld ágat, annyi bizonyos, hogy amint elmerengve megállt a zöld ceruza a kezemben, a lepke arra szállt rá és csendes pihegéssel nyitogatta szárnyait. Csalódottan röppent tova az első kis mozdulatra.

Szinte sajnáltam, hogy a rajz befejeződött, az idő lejárt és sietnem kellett a kis vitorlás halászbárkához, amellyel Lipariból ide kirándultam.

Liparin magas hegy van tiszta horzsakőből (buda-

pesti nyelven bímzenstáj). A horzsakő vulkáni gázokkal habbá fúvott riolit vagy obszidián, vulkáni üveg. Ezért olyan kitűnő horzsoló eszköz. Az egész világ horzsakő-szükségletét innen látják el.

A szigetek közt mindenesetre legérdekesebb Stromboli, az állandóan krákogó, prüszkölő kis szörnyeteg. Amióta a történelemben följegyzések vannak róla, azóta állandóan működik. Milyen csodálatos egyensúlyban lehetnek alatta a Föld belsejének vulkáni erői!

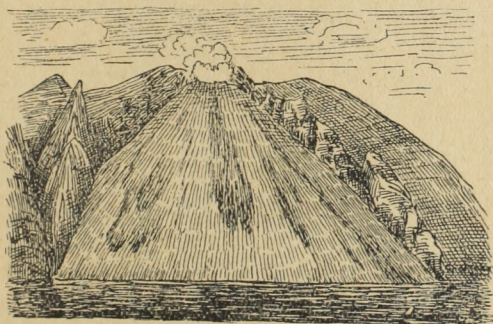
A gőzölgő, kellemetlen szagú gázokat lehelő kis szörnyeteg kráterének közelében hosszán elnéztem, amint mintegy 10 perces szünet után újra elkezd száraz, rekedt köhögéshez hasonló robajjal működni. Sűrű, fekete füst tódul ki a kis kráterből, majd hatalmas, fejnagyságú izzó kövek, bombák repülnek ki belőle. De hamar megszűnik a néhány másodpercig tartó robaj s a kövek kihűlve, néha még vörösizzóan hullanak vissza, legnagyobb részt ismét a kráterbe. Aztán csend áll be néhány percre, míg újra köhécselet egyet a rejtélyes, fáradhatatlan hegynyílás. Olyan kevés anyagot szór ki egyszerre, amikor ilyen nyugodt időszaka van, hogy az ember el sem tudja képzelni, mennyi idő kellett hozzá, amíg a környező, mély tengerfenékről ezt a tenger szintje fölé majdnem 1000 méter magasra feltornyosult szigetet fölépíthette. 12. ábránk mutatja ezt a friss lejtőt, amit a kidobált törmelék állandóan épít, s amelyen mindig mozog a törmelék lefelé, a mély tengerbe. Ez a Sciara-lejtő, majdnem 1000 méter magas, de örült volna, aki megpróbálna fölmászni rá! Amikor az ember hajóval elmegy mellette, már az a kis hullámverés, amit a hajó elhaladása okoz, elegendő, hogy a lejtőn lavinaszerű kőfolyások induljanak meg. Látni, amikor egy-egy mázsás kő embertelen nagy szökelekkel hengerbucázik le a csörömpölve lezúduló kőfolyás fölött. Rajzunk a sziget északnyugati oldalát mutatja, a Sciara fölött van az Apparato Eruttivo, a kráter. Minden eruptivum erre az oldalra hull le. És azalatt a másik oldalon, a kis San Vincenzo faluban nyugodtan dolgoznak az emberek, művelik a szőlőt és termelik a világ egyik legjobb borát, a malvasiát.

A Tirreno-tenger környéke is élénk vulkáni tevékenység színhelye. Ott van a Vesuvio és az Etna, meg a Napoli nyugati oldalán elterülő Flegrei-mezők, ezeken is vannak működő vulkánjelenségek. A tenger környezetének nagy változatossága és érdekes jelenségei miatt ez talán a legérdekesebb medencéje a Földközi-tengernek.

Itália csizmájának talpától délkeletre, egészen az afrikai Barka-félszigetig terül el a Földközi-tenger legnagyobb és legmélyebb, mondhatnám központi medencéje. Ez az *Ióni-tenger*. Maltától keletre mintegy 200 km távolságban mélysége a 4500 métert is felülmúlja, de több helyen is csak 4200—4300 m mély-

ségben ér feneket a mélységmérő. Ez a nagy, mély tenger egészen üres, lenyúlik Afrika Nagy-Szirtisz-öblébe és széles úttal nyitva van a másik nagy medencébe, a *Levantei-tengerbe*. Délen a Szahara-fennsík meredek pereme, majd a Nílusdeltája, aztán Szíria egyenes partja, végül Kis-Ázsia déli partja határolja. Nagyon szabályos, egyszerű alakja van, de ürességét igen szépen szünteti meg a gyönyörű Ciprus-sziget, az angoloknak egyik, leendő édenkertje.

Az Ióni-tenger északkeleti szélén, a Balkán-félszigeten végighúzódnó Dinári-hegyrendszer hegyei emelkednek. Ez a hegyrendszer itt szép szigetsorra bomlott föl. Ez az Ióni-szigetek sorozata. Korfu (Kerküra), Paxos, Leukász, Itaka, Kefallénia és Zante (Zakünthosz) a nagyobbak. Van még körülöttük egy sereg kisebb is. Rendkívül kedves éghajlatú, szépen művelt, elég sűrűn lakott szigetek ezek. Mivel a velencések birtokában voltak, ezeket a török barbárság

12. ábra. A Stromboli 950 m magas garmadája, a kiszórt vulkáni anyagok veszedelmes csúszó lejtője.

nem dulta föl s megmaradt régi műveltségük. Nem csoda hogy boldogult Erzsébet királynénk nagyon megszerette Korfút és kastélyt építtetett oda, gyönyörű park közepébe, klasszikus szobormásolatokkal és néhány eredetivel is díszítve. Ez a híres Achilleion (29. és 30. kép) később a német császár tulajdona, ma azt hiszem, hogy a görög királyi családé. Babonás hiedelem fűződik hozzá. Még eddig minden tulajdonosa szerencsétlenül járt, Erzsébet királyné előtt is, mert akkor is volt már itt kastély.

Leukasz szigetét tombolo köti a szárazföldhöz s ebből következteti Dörpfler, a kitűnő német filológus, hogy ez lehetett Homérosz Ithakája és nem az a sziget, amelyet ma neveznek Ithakának. A költő ugyanis azt mondja el Ithakáról, hogy a pásztorok a szarvasmarhákat reggel a szárazföldről, a tengeren át behajtották Ithaka-szigetére s este megint a tengeren át vissza a kontinensre. Ez a ma Ithakának nevezett szigettel lehetetlenség, mert azt mély tenger választja el minden más szárazföldtől. De Leukasz tombolóján, parthoz kötő homokturzásán lehetséges, mert ez dagály idején is csak néhány arasznyi vízzel van fedve, apálykor pedig szárazra kerül. Tehát a marhát csakugyan tengeren át hajtották a szigetre.

A szigetek közt egyébként igen festőies hajútak vannak, temérdek változatossággal. Kefallenia mögött nyúlik be a csodálatos Korinthoszi-öböl, mint óriási megszakadás a Dinári-Alpok láncában. Csak a 6 kilométer széles korinthoszi Isztmosz (földszoros) maradt meg, ez köti a kontinenshez Peloponnézosz vagy Morea félszigetét, Görögország legdélibb, nagy darabját. A földszorost csatornával átvágták s így most a hajók át tudnak menni a Korinthoszi-öbölből a Szároni-öbölbe, Athén tengerébe.

A Ióni-tengerhez északon csatlakozik az *Adriai-tenger*, erről majd külön fejezetben beszélünk, mert nagyon érdekel bennünket. Ugyancsak külön fejezetben kell beszélünk az *Egei-tengerről*, a Földközi-tenger, legszigetdúsabb, legbonyolultabb részéről. Vele együtt kell majd megismertetnünk a Marmara-tengert s ennek két csodálatos kijáratát, a Dardanellákat és a Boszporuszt.

Legfélreesőbb medence a Fekete-tenger, s egyike a legnagyobbaknak is. Déli partja egyszerű vonalú, de az északi annál tagozottabb, mert itt nyílik ki belőle nagy öble, az Azovi-tenger s Krim-félsziget másik oldalán az úgynevezett Holt-tenger. A tenger aránylag mély, legnagyobb mélysége 2244 m. Csak egyetlen szigetcseke van benne, a Duna deltája előtt a kis Kigyó-sziget. Ha az Emine-foktól (Várnától délre), egyenes vonalat húzunk Szebasztopolhoz Krim-félszigetén, ez a vonal elválasztja a tenger igen sekély északnyugati részét a délkeleti, mély és egységes medencétől. A sekély részt nevezik Holt-tengernek, s ezt a nevet meg is érdemli, amint később látni fogjuk.

NYOLCADIK FEJEZET.

A Földközi-tenger vize.

Mindenki azt mondhatná, hogy mit kell beszélni a Földközi-tenger vizéről? Hát sós víz, mint minden tengervíz!

És mégis van a Földközi-tenger vizéről néhány igen érdekes elmondani valónk.

Először is a Földközi-tenger vize nem éppen olyan sós víz, mint minden tengervíz, hanem sósabb. Egy liter rendes tengervízben 26·5 gramm só van, tehát egy liter tengervíz ennyivel nehezebb, mint egy liter édesvíz, vagyis egy liter normális tengervíz súlya 1026·5 gramm. A Földközi-tenger vize azonban ennél sósabb, mert ennek egy literje 1029 gramm! Tehát sótartalma literenkint 29 gramm, lényegesen sűrűbb, mint a normális tengervíz. Mi lehet ennek az oka? Kétségtelenül az, hogy ebbe kevesebb édesvíz jut bele, mint amennyi elpárolog belőle, tehát az Atlanti-óceán vizének kell állandóan beáramlania, különben a Földközi-tenger szintje alászállna. Valóban, ha a Gibraltárt elzárnók, akkor a Földközi-tenger felszíne elkezdene apadni s néhány száz év múlva lényegesen alacsonyabb volna, mint ma. A Kaspi-tó szintje alacsonyabb, mint a tengersizint, mert sokkal több párologott el belőle, mint amennyi eső behullott és a folyók beleöntöttek. Apadt a felszíne

mindaddig, amíg a területe úgy összezsugorodott, hogy a párolgás mennyisége éppen egyenlő a belejutó víz mennyiségével.

A Földközi-tenger is így járna. Mindaddig apadna, amíg területe, tehát párolgó felülete annyira le nem csökkenne, hogy a párolgás egyensúlyt tartana az édesvíz nyereséggel.

A Gibraltár azonban nyitva van s a tengervíz ott állandóan áramlik be, hozza a sós vizet az elpárolgott édesvíz pótlására. Az a csodálatos, hogy nem sósabb a Földközi-tenger.

Mert valóban, területéhez képest aránylag kicsiny a vízgyűjtő területe és nagyon száraz az éghajlata is. Nyáron az egész Földközi-tenger vidékén igen kevés az eső, az Ióni-tengerben meg a Levantei-tengerben, mondhatjuk, hogy semmi. Télen sem olyan sok az eső, hogy ez a nagy párolgást pótolni tudná.

Afrikából nagyon kevés víz folyik bele. Az Atlasz-hegységből csak három tekintélyesebb patak ömlik a tengerbe: a Seliff, a Muludzsa és a Medzserda. A két előbbi Algeriában, az utóbbi Tuniszban van. A többi patak teljesen jelentéktelen. Tunisztól aztán egészen a Nilusig, egyenes vonalban mérve 4000 km hosszúságban egyetlen patak sem ömlik a tengerbe! A Nílus maga is nagyon kevés vizet hoz, aránylag óriási vízgyűjtőterületéhez képest.

A Szuzei-csatorna nyílásától keletre, a Színai-félsziget meg Szíria partjain megint nem ömlik a tengerbe semmi. A Leontesz a Libanontól délre csak pár litert juttat a tengernek, az Orontesz a Levantei-tenger északkeleti zugában szintén jelentéktelen. Kis-Ázsia partjain ömlik ugyan néhány bővízű patak a tengerbe, de csak patakok azok, a nagy vízhiányt még csak mérsékelni is alig képesek.

A legbővebb vizű folyók a Fekete-tengerbe ömlenek. Kis-Ázsiából a Karaszu (Fekete-patak) a Kisil-Irmak (Vörös-folyó) és a Jesil-Irmak (Zöld-folyó) már magukban is bővízűek, de aztán a Duna, a Dnyeszter, a Dnyeper meg a Don az egész tengerrendszer legtöbb vizét szolgáltatják. Sőt még a Kaukázus felől jövő Kuban-folyóról sem szabad

megfeledeznünk. Ámde a Fekete-tenger éghajlata annyira száraz, hogy ezt a sok vizet már maga a Fekete-tenger javarészből elhasználja. De mégis van egy kis fölöslege, mert a Boszporuszon keresztül ugyan a szél járása szerint majd erre, majd amarra ömlik, áramlik a víz, mégis a tengerből kifolyó mennyiség felülmúlja a befolyót. Ez azonban igazán nem sok, úgyhogy innen sem jut a Földközi-tengerbe annyi, amennyi a nagy párolgást pótolni tudná.

A Balkán-félszigetről az Égei-tengerbe ömlik a Marica, a Sztruma és a Vardar, az Ióni-tengerbe az Acheloósz, az Adriába a Drin meg a Narenta a nagyobbak. De ez mind jelentéktelen. Az Adriába azonban bőségesen jut víz az Alpokból. Nagyszerű az a folyószorozat, ami az Alpokból ide beömlik: az Isonzo, Tagliamento, Piave, Brenta, Adige és Po nagy víztömeget jutattnak a tengernek s bizonyosan kiegyensúlyoznák az Adria vízforgalmát, ha az Adriának nem kellene leadnia édesvízfeleslegét a telhetetlen Ióni-tengernek, mert ebbe a nagy és mély tengerbe egyetlen jelentékeny folyó sem ömlik!

Itália másik oldalán az Arno, Tevere és a Volturno elég bővizűek, de mégiscsak jelentéktelenek. A Riviérán aztán nincs semmi. Ezután következik két nagyobb folyó, a Rhône és az Ebro s ezzel vége is van a sorozatnak, mert Valencia patakját, a Turiát, meg az innen délre ömlő Jucart a kertekben annyira elöntözik, hogy a tengernek bizony nem marad semmi!

Ilyen kevés folyóval valóban nem csoda, ha a tenger nem tudja fenntartani az egyensúlyt. Csodálkoztunk rajta, hogy csak ennyire sós a Földközi-tenger, de azt is megtudjuk magyarázni, hogy miért nem sósabb. Ennek oka abban rejlik, hogy a tengernek ez a veszteséges vízháztartása csak a legutóbbi geológiai időkben kezdődött, mert a jégkorszakban a vízháztartás alighanem nyereséggel járt! Akkor t. i. a Föld légkörének középhőmérséklete valami 6°-kal alacsonyabb volt, mint ma, tehát a párolgás lényegesen kevesebb volt. Az alacsonyabb hőmérséklet miatt a folyók is bővebb vizűek voltak. Hogy ez kétségtelenül így van, azt fényesen be lehetett bizonyítani a Balaton meg a Zala

vízállásainak tanulmányozásával. A Balatonon ki lehetett mutatni, hogy a tó felszínéről havonként elpárolgó vízmennyiség mindig arányos az illető hónap középhőmérsékletével. A Zala vízállása is úgy függ a csapadéktól, hogy ugyanaz a csapadékmennyiség aránylag annál kevésbé okoz áradást, minél melegebb az időjárás.

Ha tehát a Földközi-tenger éghajlata 6°-kal hűvösebb volt, mint ma, ez az elpárolgást lényegesen megcsökkentette, de megnövelte a folyók vízhozamát is, nem csoda tehát, hogy akkor egyensúly volt s a veszteséges vízháztartás csak a jégkorszakok után bekövetkező időben kezdődött, ez pedig legfeljebb 100,000 esztendő, annyi idő pedig geológiai értelemben véve kevésnek mondható.

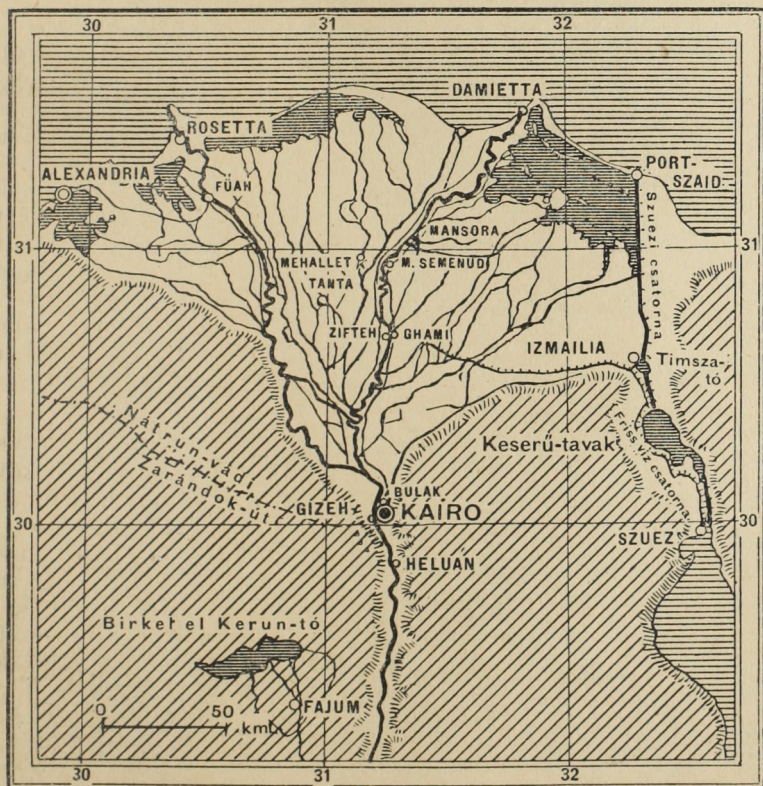
Abban az időben még nyitva lehetett a Vörös-tenger felé is a mi tengerünk, mert a Vörös-tengertől csak a Nílus deltája választja el. Ha a Nilus deltáját, torkolati lerakódását eltávolítanánk, akkor széles nyílás támadna a Földközi-tenger és Vörös-tengerből kiágazó Szuezi-öböl közt (13. ábra).

Ez a nyílás azonban szintén csak nagyon új lehet, geológiai értelemben, mert itt valami rendkívül rejtélyes, csodálatos dolgot észlelhetünk. A Vörös-tenger állatvilága olyan lényegesen különbözik a Földközi-tengerétől, hogy itt az összeköttetés csak egészen rövid ideig tarthatott. A Vörös-tenger állatvilága az Indiai-óceánból származik, még a Szuezi-öbölben is ugyanazok a korralliumok, csigák, kagylók, stb. stb. élnek, mint az Indiai-óceánban. S ha Szuezből teleszedtük gyűjteményünket ilyen állatok mészkőházikóival, aztán átmegyünk Port-Szaidba a Földközi-tenger partjára, meglepetve fogjuk tapasztalni, hogy ott egészen mások a csigák, kagylók, sőt olyan szirtépítő korralliumok, mint a Vörös-tengerben, itt egyáltalán nem is élnek! A nyílás tehát csak nagyon rövid ideig köthette össze a két tengert, mert különben a két állatvilág összekeveredett volna.

Említettük, hogy a Fekete-tengernek van egy kevés édesvíz-fölöslege. Ez a fölösleg különösen abban az északnyugati részben mutatkozik, amelyet Holttengernek is neveznek. Ebben a tengerben t. i. nem élnek halak, rákok, nem

lehet benne halászni, olyan a tenger, mintha teljesen kihalt volna. Valóban ki is halt!

Ennek az az oka, hogy a Duna, a Dnyeszter meg a Dnyeper annyi édesvizet hoznak a tengerbe, hogy ez az

13. ábra. A Nílus deltája és a Szuezi-csatorna.

édesvíz, mint könnyebb folyadék, ellepi a tenger felszínét, úgy, mintha olaj volna. Ez az édesvíz-réteg aztán nem engedi meg, hogy a sós víz érintkezésbe kerüljön a levegővel. A tengervízben mindig vannak áramlások, mozgások. A napsugaraktól fölmelegedett molekulák a felszínre szállnak és elpárolognak s így a legfelső réteg erős föl-

melegedését lehetetlenné teszik. Ha meg éjjel a víz lehül, akkor a lehült molekulák mélyen elsüllyednek s más molekulák kerülnek a felszínre. Hullámszázok mindig más és más vízrészecskék kerülnek felszínre s ezek azonnal elnyelik az oxigéniumot a levegőből, ha erre szükség van, ha a víz nincs telítve. Ebből a levegőből elnyelt oxigéniumból élnek az állatok! Ha a sós tengervíz az édesvíz-burkolat miatt nem tud érintkezni a levegővel, akkor az állatok hamar kihasználják belőle az oxigéniumot s ennek hiányában elpusztulnak.

A szélhajtotta tengeráramlások mindig szállítanak ide, alig észrevehető, csendes mozgással friss, sós vizet, de ezt rögtön belepíti az édesvíz gyilkos takarója s az áramlással odakerült állatok, különösen a millió és millió mikroszkopikus kis véglények, mind elhullanak. A halak ezek nélkül megélni nem tudnak, tehát vagy elhullanak, vagy igyekeznek ezt a helyet elkerülni, amint a szélén belekóstoltak.

Billió és sokszoros billió kis állati hulla halmazódik föl a tenger fenekén. Ezt a sok hullát betemeti az a lassan leülledő iszap, amit a nagy folyók sodortak a tengerbe.

Azok a kis állati hullák ott az iszappal összekeveredve igen lassan bomlásnak indulnak. Vastag, nehéz rétegek települnek reá és lefojtják a bomlásnak induló kis hullákkal telt iszaprétegeket. A bomlás-termékek nem tudnak elszabadulni, hanem felhalmozódnak. Ez a földgáz és a földolaj, a petróleum és az aszfalt eredete. Röviden úgy mondjuk, hogy rosszul szellőzött tengerrel van dolgunk. S a tudomány szerencséjére, itt a Fekete-tenger északnyugati részében szemünk előtt van ilyen «rosszul szellőzött» tenger s láthatjuk a petróleum és földgáz keletkezésének ősokeit. Majd néhány millió év múlva ott is nagyszerű petróleumforrásokat fog föltárni az akkor élő eszes lény. Mert az már nem lesz ember. A ma élő ember olyan bolond, hogy ki kell vesznie a Földről. Örült fanatizmussal fut mindenféle «eszme» után s egymást gyilkolja csak azért, mert nem ugyanolyan vallású, vagy mert nem ugyanazt a nyelvet beszéli, vagy mert a jólét megvalósítását nem ugyanazokkal

29. kép. Korfu. Az Achilleion királyi palota. Erzsébet királynénk építtette, később Vilmos császár tulajdona lett, most a görög királyé.

30. kép. Korfu. Az Achilleion klasszikus szobormásolatokkal díszített kertje.

31. kép. Olajfa-erdő Korfu szigetén. Az olajfa eredetileg a macchia-bozóthoz tartozó, görcsös ágú bokor.
A termesztett olajfa nemesített.

32. ábra. Karthágó volt kikötője a Medzserda-folyó egyik fattyúágának torkolati holtágában. Fenn, balra kolostor, lenn, jobbra a múzeum.

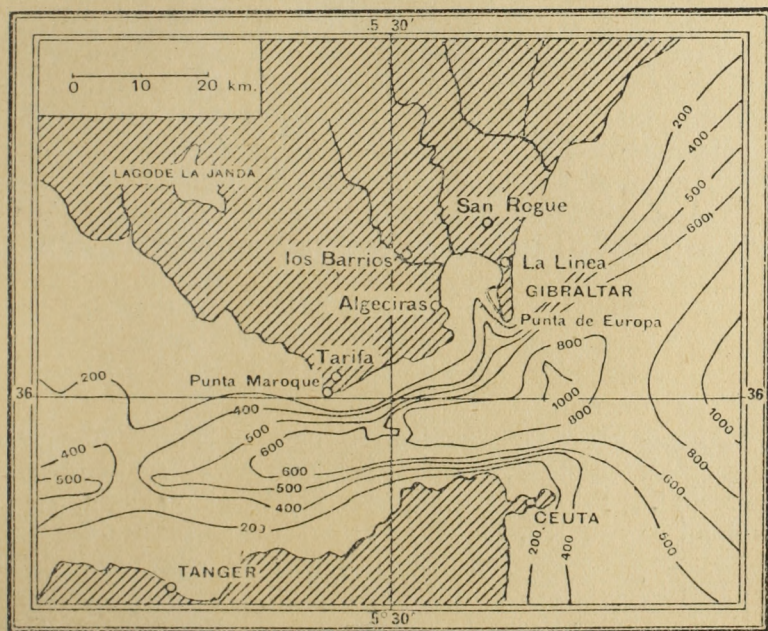

33. kép. A Tirreno-tenger partja a Tevere torkolata táján. Hullámmorajlás. Szerző fényképe 1913-ból. Ma ezen a tájon nagyszerű, modern strandfürdő van.

34. ábra. Hullámverés Abbazia előtt, a sziklákon, sirokkó-szél idején.

az eszközökkel véli elérhetőnek. Nero fáklyái, az arabok és törökök irtó háborúi, a boszorkányégetések, az inkvizíciók, a 30 éves háború, a bolsevizmus, a német-francia viszályok, a spanyol polgárháború stb. mind ilyen fényes bizonyítványai az ember tökéletlenségének és annak, hogy megérett a kipusztulásra.

14. ábca. A Gibraltári-szoros mélységei.

A rosszul szellőzött tengerek csak zárt tengerrészek lehetnek, nyílt óceánban ilyen lehetetlen. De ugyancsak zárt tengerrészek lehetnek csak olyanok, amelyekben a só felhalmozódik, sűrű sóoldatok keletkeznek. A Kaspitónak van olyan öble, a Karaboghaz, amelyben a só már annyira felhalmozódott, hogy kicsapódik és tekintélyes sórétegek rakodnak le az öböl fenekére. Természetes «szalina» ez. Mesterségesen szoktak ilyeneket készíteni, hogy tengeri sót nyerjenek s abból aztán főzéssel a konyhasót kiválasztják,

Zárt tengerrészekben tehát vagy a sósvíz halmozódik föl, vagy az édesvíz jut túlsúlyra. Előbbi esetben kősólerakódás, az utóbbiban petróleum és földgáz képződik. Valóban, Földünkön mindenfelé rendszeren együtt fordulnak elő a kősó és a petróleum, földgáz tartalmú rétegek, például Romániában, Erdélyben, Galiciában, Észak-Amerikában stb.

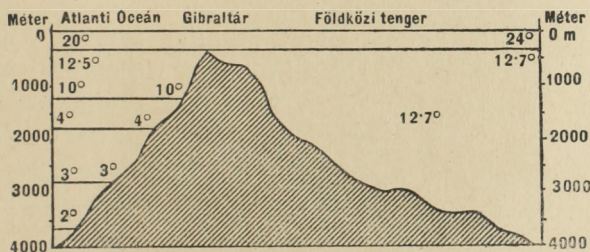
A Földközi-tenger víze tehát sűrű sóoldat a nyílt tengerekéhez képest, ezért könnyebb benne úszni, mint az óceánok vízében, de a különbség nem nagy. Az éghajlat szárazsága miatt itt könnyű szalinákat, sóvermeket készíteni, mert a tengertől elrekesztett kis medencékből gyorsan elpárolog a víz s lerakódik a só. Ezért a tenger körül sehol sem szenvednek az emberek sóhiányban.

A Földközi-tengerbe tehát állandóan áramlik be a víz a Gibraltári-szoroson. Ennek a szorosnak legszűkebb helye 13 km. széles és nyeregpontja 300 méter mély, vagyis ha volna ennél mélyebben járó hajó, az a szoroson nem tudna átmenni. Nyeregpontnak nevezzük a legsekélyebb keresztmetszet legmélyebb pontját, olyan, mint a hegyeken a hágó (14. ábra).

Ezen a bő szoroson át a tengervíz kétféle irányban mozog. A felszínen nyugatról keletre áramlik a víz, másodpercenként 1—2 méter sebességgel, tehát valóban, mint valami nagy folyó. De ez az áramlás csak a felszínen van meg, nem terjed 100 méter mélységre sem. Azon alul nyugalom van s a szoros fenekén ellenkezőleg, csendesen kifelé áramlik a víz, de nagyon lassan. Ez ammiatt van, hogy a Földközi-tenger víze sűrűbb sóoldat, tehát nehezebb, mint az Atlanti óceán víze, ezért a szoros fenekén ez foglalja el a helyet.

A beáramló óceánvíz hőmérséklete átlag 12.7° . A felszínen ugyan észlelhető évi és napi ingadozás, de már 300 méter mélységben állandóan ilyen az Atlanti-óceán vizének hőmérséklete. Tudvalevő, hogy az óceánokban a víz hőmérséklete nagy mélységekben bámulatosan alacsony! Így az Atlanti-óceán víze is már 1000 méter mélységben csak 10° , 4000 méterben még 2° -nál is hidegebb valamivel. Mármost rendkívül érdekes, hogy a Földközi-tenger víze

meg mind egyik medencének a fenekén is 12.7° hőmérsékletű, még az Ióni-tenger 4000 méteres mélységeiben is! Világos tehát, hogy a Földközi-tenger minden vize az Atlanti-óceánból származik, onnan surrant be a Gibraltári-szoros küszöbén át. A szoros tulajdonképpen a tenger szintje alatt áthúzódó hegység nyerge. Ez a hegység elrekeszti a Földközi-tenger medencéjét a nyílt óceántól s azért a nyílt óceánok hideg vize nem juthat be a Földközi-tengerbe. A nyílt óceánok vizének ez az alacsony hőmérséklete a sarkvidéki tengerek jegének olvadék vizéből származik, az a fagyos, 0° -nál is hidegebb víz surranik az óceánok fenekén az Egyenlítő felé. (Az óceán sós vizének fagyáspontja -2.5° !).

15. ábra. A hőmérsékletek eloszlása a tenger mélységeiben a Gibraltár külső és belső oldalán.

15. ábránk mutatja a hőmérséklet eloszlását a Gibraltári-szoros két oldalán.

Azt hihetné az ember, hogy a Szuezi-földszoros átvágása, a Szuezi-csatorna most lényegesen megváltoztatta a Földközi-tenger egész természetét, mert hisz ott most a nagyon sós Vörös-tenger vize fog beömleni a Földközibe. Teljes tévedés! A csatorna olyan jelentéktelen karcolás a földkérgen s olyan hosszú, vékony rés, hogy a két tengernek sem magasságkülönbsége, sem vizének sűrűségkülönbsége nem hozhat létre benne áramlást. Mindenféle esetleges egyenetlenség teljesen kiegyenlítődik azokban a tavakban, hajdani lagunákban, amelyeken keresztül megy a csatorna. Ne felejtjük el, hogy rendes térképeink kénytelenek a folyók, csatornák, utak szélességét túlozni, mert ha pl. Afrika iskolai falitérképén

a Nílust olyan vastag vonallal húznánk ki, mint amilyen széles valóban a folyó medre a térkép mérete szerint, akkor azt a vonalat az első padból sem lehetne látni, a Szuezi-csatornát meg nagyítóüveggel kellene rajta fölkeresni. A Szuezi-csatorna csak az ember szempontjából nagy, a természetben jelentéktelen karcolás.

A Földközi-tenger vizének megvannak ugyanazok a *mozgásai*, mint más tengereknek. Ez is csak úgy hullámzik, mint az óceán. Kisebb tengereiben, például az Adrián, természetesen nem keletkezhetnek olyan nagy hullámok, mint a többezer méter mély óceánokon. Mert nagy hullámokhoz mély víz, nagy kiterjedésű tenger és állandó, erős szél kell. Csak akkor nőhetnek meg a hullámok igazi nagy méretekre. A legnagyobb tengeri hullámok mintegy 300 méter hosszúak, hullámvölgytől hullámvölgyig mérve, és 10—15 méter magasak. Ilyen hullámok a Földközi-tengeren legfeljebb az Ióni-tengerben keletkezhetnének, ha volna ott olyan viharerős, tartós szél, mint a passzát-szél, vagy mint különösen a szubantarktikus nyugati szél. Ez okozza Földünk legnagyobb hullámait Dél-Amerika déli vége, a Hoorn-fok előtt.

De azért van a Földközi-tengeren is alapos hullámozás, nem csoda, ha sok helyen megtámadja a partokat s pusztulnak a szigetek, sziklafokok.

A hullámok építik a turzásokat is, azokat a hosszú homokgátakat, amelyek a lagunákat kerítik el a tengertől. Láttuk már, hogy a hullámozás rendes irányának milyen döntő jelentősége van a partok alakulásában és a kikötők használhatóságában. A turzásokon a hullámok szépen gördülnek ki. Mindenki ismeri ezt a kedves hullámmorajlást. A sekély víz fölé érve a hullámok felmagasodnak s átbuknak, tajtékozva futnak ki a homoklejtőre. Németül Brandung ennek a tüneménynek majdnem nemzetközivé vált elnevezése. Magyarul hangutánzó szóval morajlásnak nevezzük. Az ilyen morajlásban igen kellemes a fürdés. Azért igazi látogatott fürdők csak ott vannak, ahol a parton turzások nyúlnak végig s a hullámmorajlás rendes tünemény. Sziklás, pusztuló partokon nem jó fürdeni s hullámozáskor veszélyes

is, mert itt nem hullámmorajlás, hanem hullámverés keletkezik, az pedig, ha nagyobbarányú, akkor nemcsak az emberre, de még a sziklákra is veszélyes.

A tenger második mozgása az áramlás. A tengeráramlásokat is a szél okozza (kivéve a dagály és apály járásával együttjáró, sebes parti áramlásokat). Tartós, erős tengeráramlások erős, tartós, vagy éppen állandó szelek következményei. Ilyenek a Földközi-tengeren nincsenek, azért az áramlások gyengék és rendszeren a szél iránya szerint változnak. Ezeknek nagyon kevés jelentősége van a Földközi-tengeren.

A tenger harmadik mozgása az árapály vagy tengerjárás. Ez a Földközi-tengeren csak néhány centiméternyi, de egyes helyeken, arra kedvező öblökben esetleg néhány decimétert is elérhet. A dagályhullámot úgy képzeljük, mint valami óriási, szélhajtotta hullámot, de olyant, amelynek hossza több ezer kilométer, magassága meg csak néhány centiméter, legfeljebb néhány deciméter. Ez indul el a szíriai partok felől, amikor a Hold ott delel s aztán a Holdat követve vonul végig a Földközi-tengerben. Egy kis hullámrészlet benyomul az Égei-tengerbe, de ez nagyon kicsiny, alig lehet észrevenni. Ez az oka, hogy a görög természettudósok nem foglalkoztak az árapály kérdésével, csak amikor az Atlanti-óceán partjáról hozta meg Pütheász, az első fölfedező utazó az árapály hírét s mindjárt a magyarázatát is.

A dagályhullám egy kis része benyomul az Adriai-tengerbe is, de alig észrevehető kis vízszíningadozást okoz, a fúmei vízállásjegyző-készülék (mareagrafus) csak nyugodt időben mutatja a szabályos tünemény néhány centiméteres ingadozását.

Sziciliának nekiütközve kissé felduzzad, feltorlódik s ez okozza a Messzinai-szorosban a már említett sebes áramlásokat, mert ugyanilyenkor még a Tirreno-tengerben apály van. Nekiütközik a hullám Tunisznak is, ott is egy kissé magasabbra szökik, de ennek nincs semmi gyakorlati jelentősége. Ezek az ütközések nagyon lecsökkentik a hullám mozgásmennyiségét s az Ibéri-tengerbe meg a Baleári-

tengerbe már csak alig észrevehető kis duzzadást okoz. Siciliát északon megkerülve a dagályhullám befordul a Tirreno-tengerbe is, eljut a Messzinai-szoros elé, akkor, amikor a nyílás másik végén már apály van. Ezért keletkezik a szorosban megint sebes áramlás, északról délre.

A tenger mozgásai tehát, a hullámzást kivéve, nagyon gyengék. Sem az áramlások, sem az árapály nem erős.

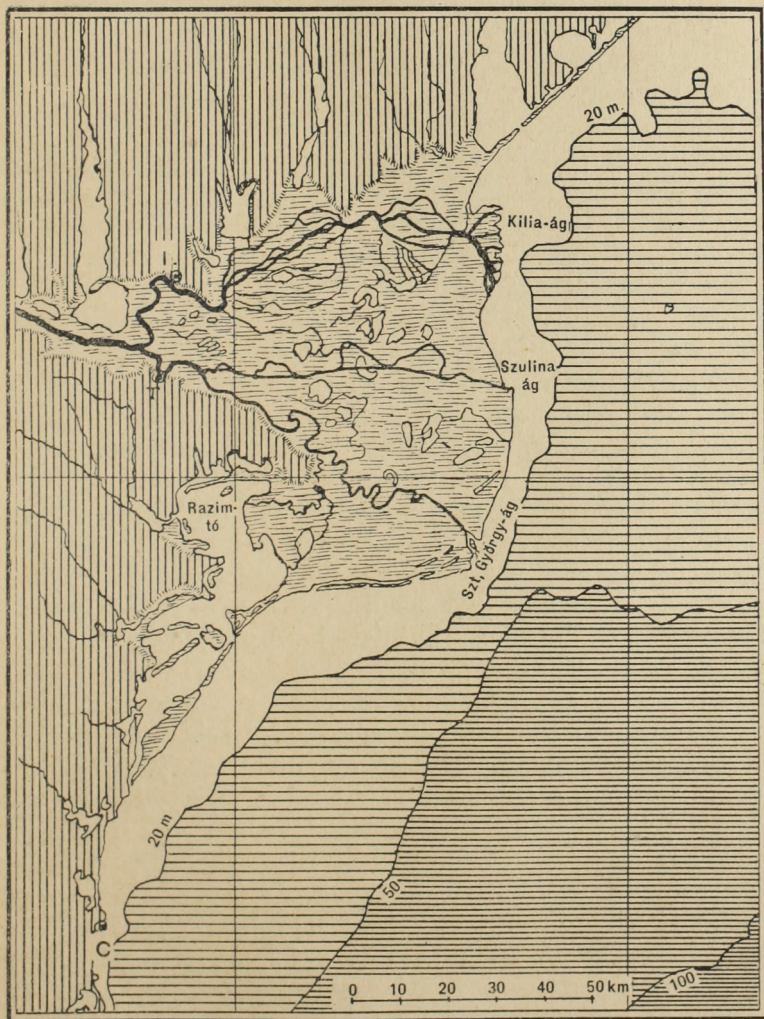
A tenger mozgásai megtámadják a partokat s pusztítani kezdik. A szárazföldről viszont állandóan hordalékot szállítanak a folyók a tengerbe s ezt ott lerakva, a szárazföldet növelik a tenger rovására. A tenger tehát pusztít, a szárazföldről lefolyó vizek pedig építenek. Az a kérdés már most, hogy melyik erősebb, a pusztítás-e vagy az építés. Ezért aztán különböző folyótorkolatok keletkeznek. Ki mondhatjuk az általános érvényességű törvényt, hogy :

1. ahol a tenger munkaképessége nagyobb, mint a folyók hordalékának elpusztításához szükséges munka, ott a tenger az ő fölös munkaképességével megtámadja a torkolatot is és azt kibővíti, kiszélesíti. Ez a tölcsértorkolat.

2. Ahol a tenger munkaképessége kisebb, mint a folyók hordalékának eltávolításához szükséges munka, ott a folyók deltát építenek.

3. Minden tengerben körülbelül ugyanolyan arányú a hullámzás, ebben nagy különbségek nem lehetnek. A tengeráramlások mindig messze vannak a partoktól s olyan lassú mozgások, hogy a partok alakjára közvetlenül nincsen befolyásuk. A tenger munkaképességének legfontosabb tényezője az árapály. Ezért azok a folyótorkolatok, amelyek előtt nagy az árapály, tölcsértorkolatok, ahol pedig jelentéktelen az árapály, ott a folyóknak deltája van.

És íme! Az Atlanti-óceánba ömlő európai folyóknak tölcsértorkolatuk van, mint a Quadiana, Tajo, Duero, Garonne, Loire, Seine, Schelde, Rajna, Thames, Severn stb. angol folyó s aztán a Weser és az Elbe torkolata. Ezek a legkitünőbb kikötők Lisboa, Oporto, Bordeaux, Antwerpen, Rotterdam, Bremen, Hamburg, London, Liverpool stb. Ezekkel szemben a Földközi-tengerbe ömlő folyóknak deltája van, mint az Ebro, Rhône, Po, Sztruma, Marica,

16. ábra. A Duna deltája.

Duna, Dnyeper, a kisázsiai folyóknak és végül a Nílusnak is. Ezek közt négy igazi nagy delta van: a Nílusé, a Dunáé a Póé és a Rhône-é.

Van a Földközi-tengernek is olyan folyója, amelynek nincsen deltája. Nem azért, mintha a tenger ott erősebb volna, hanem azért, mert a folyónak van nagyon kevés hordaléka. Ebben a tekintetben a Narenta talán a legjobb példa. Ennek a folyónak nagyon kevés hordaléka van, mert főként barlangi vizekből táplálkozik, azok meg, tudjuk, nagyon kevés törmeléket szállítanak, hanem zsákmányukat oldat alakjában szállítják a tengerbe.

A deltákról meg kell még tanulnunk azt a nagyon érdekes, világtörténelmi és politikai fontosságú dolgot, hogy a deltatorkolatok nagyon rossz kikötők, mert hiszen a deltán rendesen szétágazik a folyó s egyes ágai nagyon kevés vizet visznek, nincs a torkolatban elég mély víz a hajók számára. Sőt a delták anyagát a hullámok a delta mindkét szélén elterezgetik a part hosszában. Turzások nyúlnak el a deltától jobbra és balra, olyanformán, mint a rovarok csápja, vagy mint a csukának a bajusza. Ezeket szárnyturzásoknak nevezzük. Az elnevezést onnan vettem, hogy a delták rendesen hasonlítanak a gyerekek papirossárcányaihoz, mint pl. a Nilus deltája. A papirossárcány két szárnya vagy két füle éppen úgy helyezkedik el a «deltoida»-alakú sárcány két sarkában, mint ahogyan a szárnyturzások indulnak ki a delta két szélső szögletéből (16. ábra).

Sokszor bámulatos messze elnyúlnak ezek a szárnyturzások a deltán túl s lagunákat rekesztenek el, lehetlenné teszik igazi nagy hajók közlekedését. Rendesen a delta két szélső szöglete mellett nagy lagunák vannak s ezeket nevezzük szárnylagunáknak. Az ókorban és középkorban jó kikötők voltak, de ma már használhatatlanok. Pedig jó volna ide kikötő, mert a folyam medencéjében az utak mind a folyó mellé szoktak összefutni s aztán ezeknek az utaknak kellene a folyótorkolathoz, mint végcélhoz eljutni. Milyen nagyszerű az az úthálózat, ami Londonhoz vagy Hamburghoz, New Yorkhoz vagy Sanghaihoz összefut!

Ez a tölcésértorkolatoknak óriási előnye a deltákkal szemben. A deltákon soha sincs igazi nagy kikötő. Mindig csak ott keletkezhetnek, ahol a folyamtorkolatok lerakódásai már megszűnnek, a szárnyturzások elvégeződnek s a partok, mint pusztuló partok jól tagozottak. Az ilyen kikötőt nevezzük szárnykikötőnek. Láttuk már példáit Barcelona és Marseille esetében. Ezek típusos szárnykikötők. A Po, Adige, Brenta, Piave, Tagliamento és Isonzo egybeforrott hatalmas delta-rendszerének két szárnykikötője Ancona és Trieste. A Dunáé délen Constanza, északon olyan messze elnyulnak a turzások, hogy csak Odesszánál van jó kikötő, de ezt már nem tekinthetjük a Duna-delta szárnykikötőjének, inkább a Dnyeperének lehetne mondani. A Nílus deltájának szárnykikötője Alexandria és Port-Said. Még Itáliában az Arno deltájának szárnykikötőjét, Livornót említsük meg. Gondos kereséssel, jó térképen még sok jó példát tudnánk mindezekre találni s ajánlom is minden lelkes olvasómnak, hogy keresgéljen ki még deltákat, szárnytavakat, szárnyturzásokat és szárnykikötőket. A szárnylagunák rendkívül nagyjelentőségűek voltak az ókorban. Szárnylaguna kikötő volt Karthago, Adria, Ravenna, Aquileja, Narbo, stb.

Vannak látszólagos kivételek is az általánosnak mondott törvény alól. Pl. a Guadalquivirnek kivételes torkolata van, mert egyenes torkolat, torkolati kikötője Sevilla volt. De itt a tenger munkaképessége nem elég a hordalék teljes eltávolítására, turzások rekesztik el a partot s a szétlapított delta szárnykikötője Cadiz, az ókori Gadesz. Ellentmondás nincs, csak bonyolultabb esetekről beszélhetünk.

KILENCEDIK FEJEZET.

A Földközi-tenger éghajlata.

A Földközi-tengert az ember legjobban berendezett lakóhelyének mondtuk, mert olyan változatosan szövődik össze tenger és szárazföld, öböl és félsziget, temérdek sziget és tengerszoros. Tudunk-e valahol a Föld kereksgén

még olyan szorost mutatni, mint amilyen a Boszporusz és a Dardanellák? Mert a fjordok hasonlóan ugyan némileg ezekhez, de vakon végződnek. A Magellán-út helyenkint meglepő, keskeny csatorna, de el lehet kerülni a nyílt tengeren is és nem föltétlenül szükséges ezen az úton hajózni. A Boszporusz azonban az egyetlen összeköttetés két nagy beltenger közt, ennek valóban nincsen párja.

De ezen a csodálatos berendezettségen kívül van a Földközi-tengernek még egy olyan tulajdonsága, amivel megint egyedül áll a Föld kerekiségén és ez *rendkívül kedvező éghajlata*.

Először is az évi középhőmérséklet az egész vidéken elég magas ahhoz, hogy ott örökzöld növényzet éljen meg és viruljon. Legjobb, hogyha néhány helynek évi középhőmérsékletét, aztán meg a leghidegebb és legmelegebb hónapok középhőmérsékletét fölírom, Budapest adataival együtt, összehasonlítás végett.

	Évi közép- hőmérséklet.	A leghidegebb hónap.	A legmelegebb hónap.
Budapest (Fő-utca)...	11·0°	—2·1°	21·9°
Valencia (Sp.-ország) .	17·2°	10·4°	25·6°
Nizza (Riviera)	15·0°	8·0°	23·2°
Genova (Riviera).....	15·9°	7·5°	24·1°
Roma	15·4°	7·0°	24·5°
Napoli	15·9°	8·2°	24·2°
Palermo	17·9°	10·3°	24·9°
Malta	17·8°	11·9°	25·1°
Alger	18·1°	12·1°	25·0°
Athen.....	17·6°	8·6°	27·3°
Konstantinápoly	14·3°	5·2°	23·6°
Odessza	9·6°	—3·7°	22·6°
Jeruzsalem	16·3°	6·9°	23·3°
Kairo	21·1°	12·4°	28·5°
Vadi Halfa	25·6°	15·2°	32·5°
Tokyo (Japán)	13·7°	2·6°	25·4°
New York (USA.)....	10·9°	—1·0°	23·1°
San-Francisco (USA.) .	12·7°	9·7°	15·2°
Buenos Aires (Arg.) ..	17·1°	10·3°	24·1°

Az érdekes sorozat végére még odaírtam néhány nem földközi-tengeri hely hőmérsékleti adatait is, de olyan helyekét, amelyek körülbelül ugyanolyan messze vannak az Egyenlítőtől, tehát, amelyeknek földrajzi szélessége ugyanaz, mint a földközi-tengeri helyeké. Tokyo Japánban körülbelül azon a szélességen van, mint Malta-sziget, New York mint Napoli, San-Francisco mint Palermo, Buenos-Aires szintén mint Malta. Milyen nagy a különbség! Az igazi földközi tengeri fekvésű helyek évi közepes hőmérséklete mind 15° és 18° közt jár. Kairo és különösen Vadi-Halfa már nem igazi földköziek, ezek már a Szahara éghajlatát mutatják, mert sokkal melegebbek. Ezzel szemben Tokyo, New York és San-Francisco jóval hidegebb helyek, kitűnik ez különösen a leghidegebb hónap (januárius) alacsony hőmérsékletével. New York januáriusi középhőmérséklete csak -1.0° , az ugyanazon a földr. szélességen fekvő Napoliban pedig a jan. középhőmérséklete $+8.2^\circ$! Még legjobban hasonlít a földközi-tengeri éghajlathoz Buenos-Aires éghajlata s csakugyan, Dél-Amerikában a La Plata-torkolat környéke a legkellemesebb éghajlatú terület talán egész Amerikában. De kicsiny darab!

Természetesen, ezek a hőmérsékleti adatok mind olyan helyekről származnak, amelyek csak néhány méterrel vannak magasabban a tenger szintjénél. Hegyeken természetesen fokozatosan alacsonyabb és alacsonyabb hőmérsékleteket mérhetünk, átlag minden 100 méterrel magasabban mindig $\frac{1}{2}^\circ$ -kal alacsonyabb a közepes hőmérséklet, tehát 3000 méter magasságban, az Etna tetején az évi középhőmérséklet 0° körül jár s a leghidegebb hónap hőmérséklete mélyen 0° alatt van. Nem csoda, ha hó borítja a vulkánóriás tetejét.

Mivel az átlagos hőmérséklet mindig magasan 0° fölött van, nem csoda, ha mindenfelé látunk olyan örökzöld növényeket a szabadban, amelyek nálunk télen csak a szobában vagy a melegházban, esetleg vastagon betakarva maradnak meg. Ilyen a babér, a puszpáng, a citrom, narancs, mirtus és különösen az olajfa. Viszont a hőmérséklet sohasem emelkedik túl magasra, a tenger mindig mérsékli

a hatást. Látjuk, hogy amint távozunk a tengertől pl. Kairo és Vadi-Halfa felé, Egyiptomban, mindjárt hatalmas magasra emelkedik a hőmérséklet s ez már nem nagyon kedvező az emberi művelődés fejlődésére.

Ne felejtjük el, hogy az itt fölírt adatok középhőmérsékletek. Az előforduló igen magas, vagy igen alacsony hőmérsékletek, az úgynevezett extrémák ezekből nem tudhatók meg. Pedig ezeknek ismerete még jobban kiemeli a Földközi-tenger vidékének rendkívül kedvező éghajlatát.

Olyan hóviharak és tartós fagyok, mint amilyenek pl. New Yorkban keserítik meg az emberek életét, azok a vele egy szélességen fekvő Napoliban teljesen ismeretlenek! Túláságos nagy melegek sem szoktak előfordulni, mert a sok tenger mindig mérséklően hat. Amint távozunk a tengertől, a nyári melegek azonnal sokkal magasabb hőmérsékletűek lesznek.

Ennek a magas középhőmérsékletnek az ember életére nézve az a nevezetes következménye, hogy először is sokkal kevesebb szükség van meleg ruhára, mint Közép- és Észak-Európában, másodsor, az épületeket sem kell olyan jól elzárhatókká és fűthetőkké tenni, mint nálunk. Igaz, hogy Itáliában az utasok sokszor panaszkodnak hideg miatt, különösen azért, mert a szobákat nem lehet fűteni, de ez csak Észak-Itáliára vonatkozik, Rómától délre már ilyen kellemetlenségek nincsenek. A Balkán-félsziget belsejében persze a hegyek közt fagyos, zord telek vannak s ott bizony melegen kell öltözködni, de hisz jól ismerjük képekből, leírásokból a durva báránybőr bundákat, ruhadarabokat, amiket a balkáni pásztorok meg az Abruzzók kecskepásztorai viselnek. Lenn a tenger közelében ilyesmire egyáltalán nincsen szükség.

A klasszikus időkben a hellének igen könnyen öltöztek, sőt egyáltalán semmi feltűnő sem volt a meztelenségben. A Szaharán nem lehet fedetlen testtel járni, mert a nap-sugár lehúzza az ember bőrét s szélviharban a homokfuvás a szó szoros értelmében megnyúzná a meztelen testet. Ezért ott mindig befedik az emberek a testüket, sőt a mindennapos éjjeli hideg miatt be is kell burkolni éjjelre.

A Földközi-tenger délibb vidékeinek van az a rendkívül kedvező éghajlata, hogy igen kevés szükség van ruhára és ezért a meztelen emberi test látványa ott egyáltalában nem volt botránkoztató, körülbelül úgy, mint a japáni köznép közt ma is, éppen a némileg hasonló éghajlat miatt. Ez az oka annak, hogy Görögországban olyan utolérhetetlen magasra fejlődött a szobrászat. Szébbet, mint a hellén szobrászat fénykorából való alkotások, talán nem is lehet elgondolni. Hiába próbálkoznak a tehetségtelenek «új irányok» cím alatt valami mást alkotni. Nem sikerül. Az anatómiával nem lehet ujjat húzni, mert csak divathóbort, rövidéletű «cső-nő» lesz belőle, de örökbecsű műremek sohasem!

Talán a ruhátlanság az oka annak is, hogy a hellének igyekeztek testüket mindig szépen fejleszteni, edzeni, tisztán tartani. Az «ép testben ép lélek» követelése mutatja, hogy még a szigorúbb kritikus sem tagadhatta el, hogy a helléneknek ép teste van s ebbe követelt ép lelket, mert szerinte ebben a tekintetben a görögökre ráért a kritika. De akként is lehetne alakítani, hogy a görög kívánság talán még jobban kifejezésre jut, ha úgy mondjuk, hogy «szép testben, szép lélek», mert valóban ez az emberi lény legfőbb ideálja. A testnek is, meg a léleknek is nemcsak épnek, hanem szépnek is kell lennie, bár nem tudom, hogy ez nem szófölösleg-e? Mert a valóban ép test okvetetlenül szép is, és a valóban ép lélek szintén «szép» is és fordítva, csak az lehet szép az élőlényekben, ami ép.

Ennek az ideálnak megvalósítása végett az emberek mindig edzették magukat, sokszor olyan kíméletlenül, hogy bizony nagy volt a nagy gyermekhalandóságban kifejezésre jutó, természetes kiválasztódás. Sőt ezt még mesterségesen is fokozták, mert tudjuk, hogy a nyomorékul született gyermekeket elpusztították.

A klasszikus görög és római lakásokban fűtésről nem kellett gondoskodni, de a fürdőket igenis fűthetővé kellett tenni, különösen a hűvösebb éghajlatok alatt. A görögök nem igen terjeszkedtek el hűvösebb éghajlatú területekre, de a rómaiak igen. Pannóniában már nagyon is szükség

volt arra, hogy a fürdőházak fűthetők legyenek, azért látunk annyi érdekes fűtőberendezést az aquincumi romok közt. De nemcsak fűtőberendezésre, hanem fűtőanyagra is nagy szükség volt már itt, de a Földközi-tenger vidékén csak nagyon kevésre. Főzéshez kellett fűtőanyag, de ne felejtjük, hogy a klasszikus világban sokkal kevesebb húst ettek, mint mi, hisz ott a meleg éghajlat alatt nincs is az embernek erre olyan nagy szüksége. Az olasz konyha ma is sokkal több zöldséget és sokkal kevesebb húsfélélet szolgáltat, mint a mi konyhánk. Ugyanezt látjuk Japánban is, a hasonló éghajlat miatt. A nagy melegben a húsfélék nem állnak el. Itáliában nem lehet jégvermeket készíteni, mert nincs jég. A görögök úgyszólván nem is ismerték a jeget. Így tehát a húst nem lehetett egy napra sem eltenni, hanem mindjárt meg kellett enni. Különösen veszedelmes romlásnak volt kitéve a disznóhús, ez az oka annak, hogy a zsidó vallás is, meg az izlam is, eltiltja a disznóhús evését.

Így tehát nem használhatnak állati zsíradékot, hanem helyette az olajfa bogyója szolgáltatja az emberi test fenntartására, táplálására annyira nélkülözhetetlen zsíradékot. Nagyon érdekes, hogy mennyire lényegesen átalakítja az ember életét a «jég» kérdése. Az eszkimó csak állati táplálékból él, de konzerválni tudja a húst és zsírt a fagyott földben. Az ő életmódja csak ott lehetséges. A földközi-tengeri népek legnagyobb része nem ismerte a jeget, tehát nem tud jégben konzerválni, ezért túlnyomóan növényi táplálékra van utalva. Ma már jéggyárak dolgoznak Itáliában.

A növénytermesztés tehát a Földközi-tenger vidékének legfőbb foglalkozása. Az állattenyésztés emmellett eltörpül s csak a halászat jelentős még. De ez csak közvetlenül a tengerparton vagy a tavak és folyók mellett szolgálhatott táplálékkul, mert a halakat messze szállítani konzerválás nélkül nem lehet, hisz nyáron az élettelen hal néhány óra alatt már megromlik. A halkonzerválásnak módszereit alighanem ismerték már az ókorban is. Felfüstölték, szárították, talán olajban vagy sósvízben is eltették. Erről nem tudunk semmit.

Ma a Földközi-tenger vidékén a halkonzerválásnak igen nagy gazdasági jelentősége van, hisz például az olajban eltett sardinia, sardella stb. nálunk is nagy mértékben fogyasztott táplálék. A konzerválásnak ez a módja csak azóta virágozhatott föl, amióta olcsón lehet leforrasztott bádogdobozokat előállítani.

A hőmérséklet magas foka milyen érdekes megfontolásokra vezethet! De ugyanilyen fontos, minden irányban kiható következményei vannak a csapadék jellemző térbeli és időbeli eloszlásának.

Nyáron, a Nap járásával együtt a nagy földi szélrendszer is észak felé húzódik, követve a Napot. Tudnunk kell, hogy az egyenetlen fölmelegedés következtében az Egyenlítő két oldalán köröző légáramlás keletkezik. Az Egyenlítő vidékén fölemelkedik a levegő, a magasban szétáramlik északra és délre, a térítők (Ráktérítő és Baktérítő) vidékén újra leszáll és aztán mint passzát-szél visszaáramlik a levegő az Egyenlítőhöz.

Ahol a levegő fölemelkedik, ott esik az eső. Ahol a levegő lefelé száll, ott eső nem eshet, mert a lefelé szálló levegő fölmelegszik, minden 100 méternyi süllyedéssel hőmérséklete 1—1 fokkal emelkedik. Mivel a bennefoglalt páramennyiség nem változik, tehát nedvessége csökken. A nedvesség ugyanis a levegőnek az a tulajdonsága, amit a levegőben valóban benne levő és a levegőbe beleférő páramennyiség viszonyával mérünk. Meleg levegőbe több pára fér bele, mint hidegbe. Ha például a levegő 20° hőmérsékletű, akkor egy köbméterbe kerekszámban körülbelül 20 gramm pára fér bele. Többet a 20°-os levegő nem képes elnyelve tartani. Ha mármost ebben a levegőben csakugyan 20 gramm pára van köbméterenkint, akkor azt mondjuk, hogy a levegő páratelt. De ha például csak 10 gr van benne, tehát feleannyi, mint amennyi belefér, akkor azt mondjuk, hogy a levegő nedvessége 50%. Ez már meglehetősen száraz levegő. A Szaharán minden délben lecsökkenik a nedvesség 10—20%-ra, viszont ilyen száraz levegő nálunk csak nagyon, nagyon ritkán szokott előfordulni.

Tudjuk, hogy a Nap nyáron az északi félteke fölé emelkedik s különösen június 23-án a Ráktérítő fölött delel a zeniten. Ilyenkor az egész szélrendszer tehát észak felé eltolódik s a lefelé szálló légáramlások övezete a Földközi-tenger fölé nyomul s ott most szaharai szárazság lesz.

Az előrenyomulás persze fokozatosan történik. Először Sziciliában kezdődik a szárazság, aztán Napoliban, majd Rómában, aztán Firenzében s végre nyár közepén érkezik el a szárazság a Riviérára. Júliusban már kezd visszavonulni a szárazság, legelőször szabadul föl a Riviéra, aztán Firenze, Barcelona, majd Róma, Valencia, Cattaro, utána Napoli, Athén, legkésőbb Sziciliáról húzódik el a szárazság, de a Szaharán megmarad állandóan.

Így tehát a Földközi-tenger vidékén a nyár általában száraz. Délen a szárazság tovább tart, északon rövidebb ideig.

Amint a nagy légnyomások övezete visszahúzódott a Szaharára, a Földközi-tenger vidéke ki van téve a nyugati szelek hatásának. A nyugati szél hozza most az Atlanti-óceán nedves, majdnem páratelt levegőjét s ha azt a levegőt valami fölfelé szállásra kényszeríti, akkor esik is belőle az eső. Legbővebben esik nálunk is akkor, ha a nyugati szélben örvénylés (ciklón, depresszió) támad, mert tudjuk, hogy ebben fölemelkedik a levegő.

De ha nincs is benne örvénylés, akkor is kénytelen a szél fölemelkedni, ha hegyhez érkezik s azon kell átkelnie. Mert a hegy nem tartja föl a szelet, az mesebeszéd, hanem átkelésre, tehát fölemelkedésre kényszeríti s természetesen akkor is esik belőle az eső.

Ez az oka annak a nagyon, de nagyon érdekes tümenynek, hogy a Földközi-tenger vidékén a hegyeknek nyugati oldalán sok az eső, keleti oldaluk pedig száraz, mert hisz ott a hegyen átkelt levegő lefelé száll.

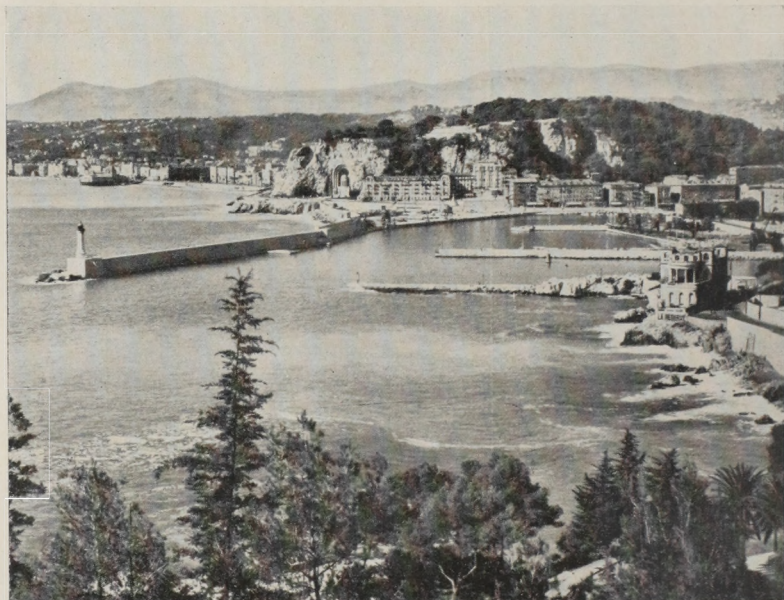
Valóban, a Pireneusi-félsziget nyugati lejtőségén, Portugáliában és Galicia spanyol tartományban nagyon sok az eső, gondos, belterjes kertészkedés lehetséges. Amint fölérkezik a légáramlás a Mezeta fennsíkjára, vége van a bő esőzésnek! Ó-Castilia, Űj-Castilia, Leon stb. tartomá-

35. kép. A parafa kérgének, a parafának lehántása a fa törzséről, az algériai Atlasz-hegységben.

36. kép. Macchia-bozót részlete a Baleari-szigeteken.

37. kép. Nizza kikötője. Háttul a fölemelkedett tengeri színlő.

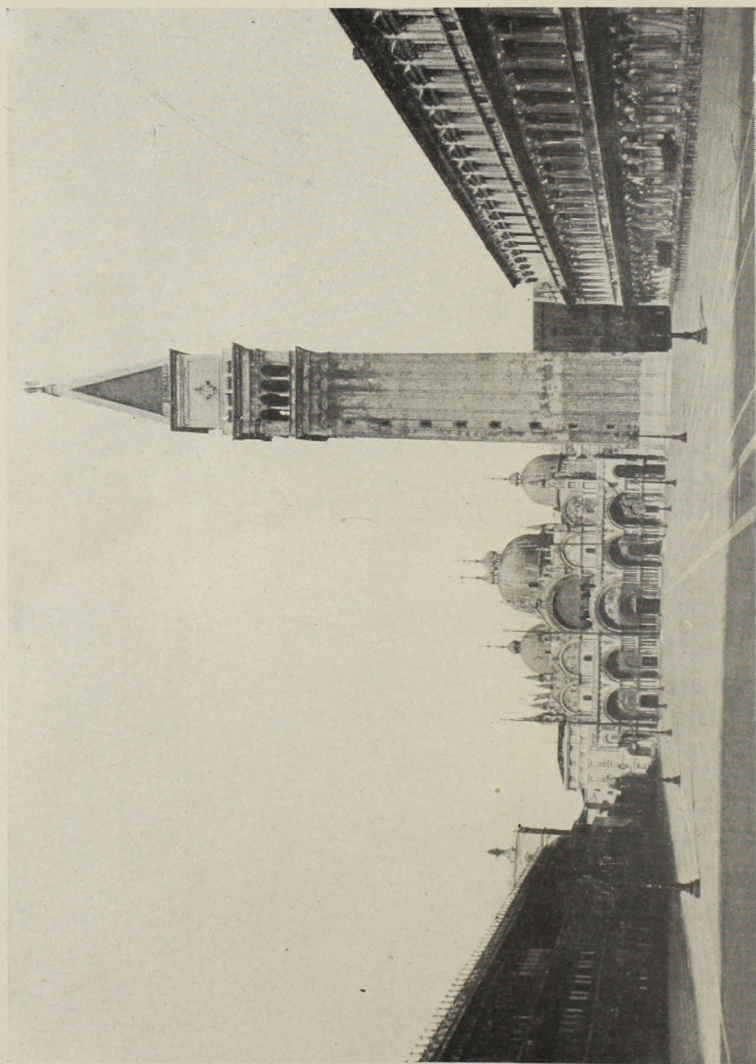
38. kép. Monaco a Riviérán.

39. kép. Monte-Carlo. A kéttornyú épület a hírhedt játékkaszinó. Az előtér a gyönyörű kerti növényzetből ad mutatót.

40. kép. Alberobello apuliai város. Régi házai kerek alaprajzúak s álboltozatos, terméskőkupola fedi őket. A kupolák kúpalakúak. Ma történelmi emlékszámba mennek és nem szabad bántani őket.

41. kép. A San Marco-tér Velencében.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

nevezik. A Thymus illatát mindenki ismeri, hisz nálunk is használják Erdélyben. A jara-nak szintén jóillatú gyantája van, a régimódi füstölőkben használták.

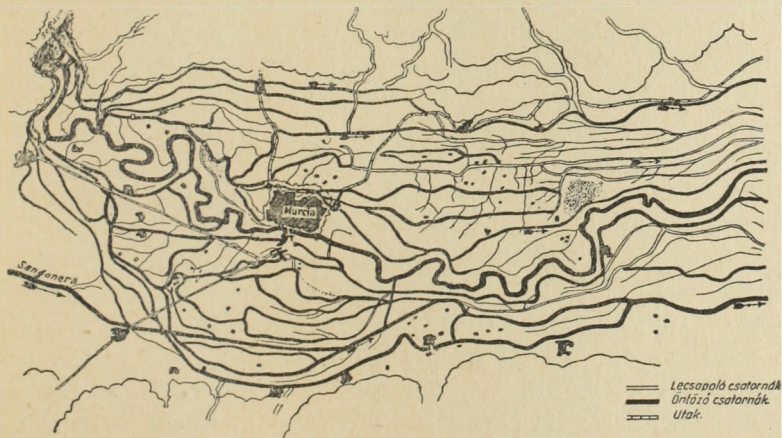
Az ilyen fakó növényzettel ellepett puszták bizony szomorú képet nyújtanak. Legcsúnyább köztük a Quidiana forrásvidékén elterülő La Mancha nevű szikes, mocsaras, csúnya pusztaság. Azért adta Cervantes az ő hősének a Don Quijote de la Mancha nevet, hogy ezzel is jellemezze a szegény bolond nyomorúságát.

Az Andalusi-medencébe a nyugati szél behatol és a környező hegyeken fölemelkedik, ezért bővízű patakok és folyók jönnek le a medencébe, mint a Quidalquivir és nagy mellékfolyója, a Genil, Granada vízellátója. Ámde magán a medence síkságán semmi sem kényszeríti a levegőt felszállásra, tehát nagyon kevés eső esik belőle s hozzá még a szaharai nyár itt nagyon soká tart. Ezért a medencében csak mesterséges öntözéssel lehet a földet művelni. Így is tesznek az ottlakók, de nem mindenütt lehet. A legtermékenyebb és legsűrűbben lakott részek a folyók alluviumán, meg a hegyek lábánál vannak. Cordoba, Sevilla a főfolyó mellett vannak, Granada a mellékfolyó mellett. Nagy területeken lehetetlen a földművelés a mai eszközökkel s ott legeltetés folyik; de az állatok itatásának kérdése ott sem mindenütt könnyű. Hozzá még a tengerpartot a turzások kiegyenesítették, úgy hogy jó kikötő nincs! Cadiz szárnykikötő, már a medencén kívül van. A jobb-szárny kikötője a Quidiana-torkolat, itt van Palos kikötője, ebből indult ki Kolumbus világtörténelmi jelentőségű útjára.

Amikor a nyugati szél a spanyol Mezetán átkelt és a keleti oldalon leereszkedik, akkor olyan száraz lesz, hogy valóságos sivatag van a Betikai-Kordillerák déli lejtőjén és a tengerparton végig, egészen Valenciáig. Onnan északra már rövid ideig tart a nyári szárazság és így valamivel egyenletesebb eloszlású az esőzés, ciklónok gyakrabban járnak.

A délkeleti lejtőn olyan kevés a csapadék, csak 100, legfeljebb 200 mm évenként, hogy ott csak mesterséges

öntözéssel lehet a földet művelni. Ezek azok a rendkívül érdekes öntözőberendezések, amelyek valószínűleg Afrikából, Marokkóból származtak át már az ősidőkben s az arabok csak kifejlesztették, megnagyobbították az öntözött területeket. Malaga, Almeria, Cartagena, Murcia, Elche, Alicante stb. valóságos oázisok. Napégette, kopár sziklával lejt le a hegység a partra s ott keskeny parti síkságon épültek a városok, falvak, de csak ott, ahol valamelyik folyónak vagy pataknak vizével öntözni lehet. Mellékelt 18. ábránk mutatja, hogy milyen szépen kifejlődött

18. ábra. Murcia vidékének öntözőcsatornái.

öntöző-csatornarendszer készült Murcia kertjeinek öntözésére. Mivel az évi középhőmérséklet igen magas, 18–19° körül van s télen sem száll a hőmérő 10° alá, tehát nem csoda, ha ezeken a földeken egy év alatt ötször takarítják be a természetményeket.

De amint elhagytuk az öntözhető kerteket, vigasztalan kopárság vesz körül bennünket s elhagyatottságban, műveletlenségben kóborol ott néhány kecske- és juh-pásztor. A magas hőmérséklet miatt például Elche oázisban valami 140 datolyapálma virul, de gyümölcse nem elég édes, csak takarmánynak alkalmas. A datolya a Szahara fája, ott van otthon, még az Atlasz északi lejtője sem elég meleg neki,

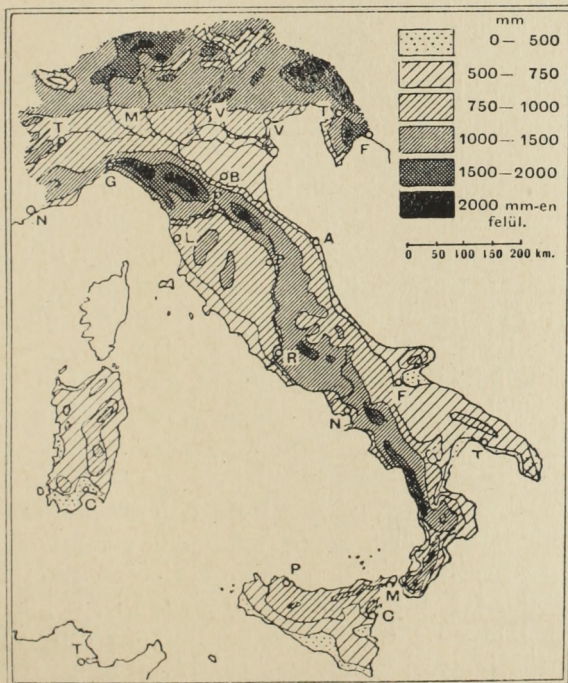
Hogy a csapadék eloszlásáról néhány szám adatot is lássunk, ide írom néhány állomás csapadékmennyiségeit a Pireneusi-félszigetről, milliméterekben :

	Januárius	Februárius	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November	December	Év
Lisboa . . .	96	86	90	70	54	16	3*	8	32	86	103	96	741
Madrid . .	37	31	40	42	43	31	9*	15	35	48	45	37	412
Valencia .	34	31	39	39	43	21	12	9*	76	84	50	48	486
Almeria . .	15	12	14	16	6	1	0*	0*	5	16	22	22	128

A számok közül vastagon vannak nyomva azok, amelyek az év legtöbb csapadékát mutatják havi összegben. A legkevesebb csapadékot *-gal jelöltük meg. Látjuk, hogy nyáron milyen rendkívül kevés az eső, különösen július és augusztus hónapokban. Mindegyik helyen az október és november a legesősebb. Télen ugyanis még a Földközi-tenger éghajlatába is beleszól az ázsiai monzun, ez a hatalmas úr, ez a klimatológiai Dzsingisz-kán. Mert ez dirigálja Eurázia levegőjének áramlásait. Télen a kontinensről fúj ki a szél az óceánok felé, nyáron meg a tengerről a kontinensek belseje felé. Télen Európa keleti részén a keleti szél uralkodik s ez kiterjed Kis-Ázsiára is, Szíriára is és a nyugati szél áramlását hátráltatja. Ezért kevesebb tél közepén az eső, mint tavasszal és ősszel.

Itáliában ugyancsak szépen mutatkozik, hogy az Apenninók nyugati lejtősege jóval esősebb, mint a keleti lejtőség (19. ábra). Nemcsak a hegyszerkezet, hanem a csapadéknak ilyen egyenetlen eloszlása is azt okozza, hogy a nyugati oldalon vannak a bővízű, nagy folyók, az Arno, a Tevere és a Volturno, a keleti oldalon pedig nincs igazi nagy folyó. A Po nem ebbe a rendszerbe tartozik, mert először is éghajlata már nem kifejezetten mediterráneos, másodszor pedig mert a Po vizeit túlnyomóan az Alpokból kapja, az Alpok pedig egészen más éghajlatúak, mint a Földközi-tenger. Itália két oldalának csapadékmennyisége közt levő különbséget bemutatja a következő néhány szám :

Genova (már az Alpok hatása alatt).....	1312 mm
Firenze (kissé érzik medencefekvése).....	881 «
Roma (szintén medencefekvésű).....	836 «
Subiaco (az Abruzzók nyugati oldalán, 408 m t. sz. f.).....	1354 «
Chieti (az Apenninók másik old. 341 m mag.)	925 «

19. ábra. Itália csapadék-térképe.

Napoli (nagy nyári szárazság).....	925 mm
Montevergine (Napoli fölött a hegyoldalon, 1270 m magasan a t. sz. f.).....	2329 «
Foggia (az Apenninók keleti lábánál).....	476 «
Lecce (Apulia belsejében).....	616 «

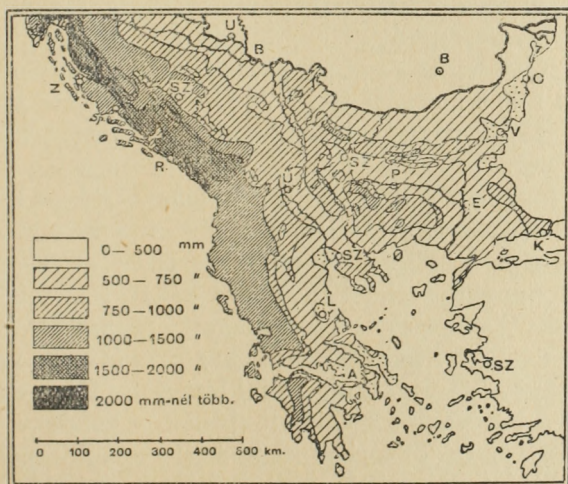
De ezek az adatok még nem nyújtanak helyes képet Itália esőzéseiről és ennek következtében a földművelés

lehetőségeiről. Ezek a számok ugyanis sok évből számított számtani középértékek. Hogy ez mennyire nem jellemző, azt mutatják az egyes években lehullott csapadékmennyiségek közt miutatkozó csodálatos különbségek. Így pl. Rómában 1900-ban esett 1470 mm eső, 1908-ban pedig csak fele ennek 758 mm. Genovában esett 1901-ben 1904 mm, 1908-ban 770 mm! Napoliban 1913-ban 733 mm, 1915-ben 1385 mm. Montevergine állomáson Napolitól keletre, a hegyoldalon 1910-ben 3558 mm és 1913-ban csak 1463 mm! Még Szicilián is ilyen megbízhatatlan a csapadék mennyisége. Cataniában 1902-ben 1108 mm esett, 1910-ben meg csak 321 mm.

Ezzel a ténnyel számolni kell. Ilyen nagy különbségek nálunk nem fordulnak elő, de Itália egész területén igen. Ezért ott okvetetlenül gondoskodni kell arról, hogy ilyen katasztrófálisan száraz esztendőkből a földeket öntözni lehessen. De a sok, a rendesnél több eső sem jelent ám áldást, mert ezt a többletet rendszeren néhány igen heves záporosó, zivataros felhőszakadás szolgáltatja, ezekben pedig nincs köszönet. Több pusztítást okoznak, mint hasznot, hisz vizük rohamosan lefut, nagyon keveset iszik be belőle a föld, ha csak nincs erre berendezve. De a lépcsős kertek éppen ezt a vizet fogják meg! Ez a lépcsős kerteknek a legnagyobb jelentősége, legnagyobb előnye. Mivel teljesen vízszintesre készítik és a támfalak vízfogó módjára nem engedik lefutni a záporvizet, az meggyűlik a kis kertben s beívódik mélyen a talajba. A kis kertnek csupa hordott, feltöltött földje van, tehát laza talajú, ebbe gyorsan behúzódik az esővíz s a talaj mélyebb rétegeit állandóan nedvesen tartja. Ebből aztán mindig húzódik föl a hajcsövesség törvényei szerint víz a természetett növények gyökeréig. Ez nagy mértékben pótolja az öntözést, de aszályos években az öntözésre okvetetlenül szükség van s ez a lépcsős kertekben bizony nem könnyű dolog.

Dél-Itáliában bizony a tájképek rendes tartozéka a vízemelő kerék, egyiptomi mintára. A kereket járgány hajtja, ökör vagy gyakrabban szamár vagy öszvér van befogva. A kerékről végtelen láncon vödörök függnék le a kútba s onnan emelik föl a vizet a vályúba.

A hegyek nyugati oldalának nagy csapadékmennyisége, szemben a keleti oldallal, sehohsem tűnik föl annyira, mint a Balkán-félszigeten. Legjobb ezt kis térkép-vázlaton bemutatni (20. ábra). Látjuk, hogy a Dinári-Alpok nyugati oldalán mindenütt végig 1000 mm-nél több a csapadék, csak Görögország legdélibb részén, a Peloponnesz-szigeten valamivel kevesebb. Horvátországban, Dalmácia és Hercegovina legnagyobb részén 1500 mm-nél is több az eső, sőt Horvátország magas, karsztos hegyeiben 2000 mm-nél is több. A legtöbb eső esik Crkviceben, a Cattarói öböl partján fekvő

20. ábra. A Balkán-félsziget csapadék-térképe.

Risanótól északra, még dalmát területen. Itt a csapadék évi összege közepesen 4626 mm rengeteg mennyiség, de vannak évek, amikor az 5000 mm-t is felülmulja. Ugyancsak rengeteg az eső, 3530 mm Cetinjében, Montenegro volt fővárosában.

Ezzel a termédek esővel szemben a Balkán félsziget medencéiben és keleti lejtőségein nagyon kevés a csapadék. Dobrudzsa majdnem sivatag, olyan száraz, hisz 200 mm-nél alig több az évi esőmennyiség. Plovdivban, Bulgária legtermékenyebb, de mesterségesen öntözött medencéjében csak 600, Athénben csak 390 mm, Bukarestben is csak 583 mm.

Ez az oka, hogy Bulgáriában és Trákiában öntözni kell a földeket. Bizancium uralmának kezdetén valószínűleg csak nagyon kezdetleges öntözés volt itt, de amikor a szeldsuk-törökök előrenyomultak (1060 körül), akkor a bizanciumi császárok az Orontesz-folyó mellett, Sziriában lakó keresztény menekülteket letelepítették a Marica-folyó mellé, a mai Plovdiv meg Edirne (Adrianopolisz, Drinápoly) vidékére. Ezek honosították meg ott a nagy, sziriai öntözőkerekeket. Ezek abban különböznek az egyiptomi sadúzoktól, hogy nem végtelen lánc van rajtuk, hanem a vödröket a kerék kerületére erősítik, mert a kerék nemcsak a vödrök emelője, hanem egyúttal a gépezet forgatója is, mert ez beleér a folyó vízbe és mint alulcsapós malomkerék forog. Nem kell tehát hozzá járgány és állati hajtóerő. De persze ezt csak folyók partján lehet használni, mert a folyóvíz a mozgató erő.

Így lendült föl a nagyszerű bulgár kertészet!

A csapadék egyenlőtlen eloszlása a legszembetűnőbb Kis-Ázsiában. Kis-Ázsia nyugati partján, az Égei-tenger mellett a nyugati szél fölemelkedni kénytelen, tehát kiejti csapadékát. A szigetek is mind magasak, tehát ott is, mind egyiken emelkedni kénytelen a levegő. Ezért ott van meglehetősen eső, de amint a kis-ázsiai fennsíkra fölemelkedünk, vége van a bőségnek s megint majdnem tökéletes sivatagra jutunk. A Tűz-Csömlő óriási sóstó a félsziget közepén a leg-sűrűbb sóoldatok egyike, amit a Földön ismerünk. Környéke igen nagy darabon semmire sem használható sivatag. Tőle délre még a világháború előtt a németek rendeztek be öntözéseket, ezek sikerrel is jártak. Így tehát nagy a különbség az Égei-tenger partvidéke és a fennsík közt. Lenn a tenger mellett gyönyörű görög világ fejlődött ki, magas műveltség, művészet és tudomány, idenfenn meg szabadon kóboroltak a frigiai pásztorok, távol minden igazi műveltségtől. Ezért tekintették őket a görögök a szabadság leg-lelkesebb híveinek s a hosszú, stanicli-alakú frigiai süveg lett a francia forradalomnak egyik divatcikke.

Ugyancsak ilyen nagy ellentét van Sziria belseje és tengerpartja közt. A Libanon lejtőin meg Palesztinában

még csak van eső, pl. a 700 m magasan fekvő Jeruzsálemben 648 mm, és pedig ez az eső következőleg oszlik el havonként:

	Januárus	Februárus	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November	December
mm	157	137	99	43	6	0	0	0	0	17	58	138

Négy hónap tehát teljesen esőtlen s minden eső a négy téli hónapban esik le. Ez az igazi földközi-tengeri jellemvonás!

De Jeruzsálemtől keletre, a Ghór-árokban, meg Szíriában olyan kevés az eső, hogy legnagyobb részét sivatag a terület, különösen a Ghór-árok, a Jordán-folyó és a Holt-tenger vidéke.

Az Atlasz-hegység ugyanezt a jelenséget mutatja. A hegység külső lejtőjén van elég eső, de a Szahara felé fordult lejtőkön gyakorlati értelemben véve sohasem esik az eső. A Tell-Atlasz, meg a Nagy-Atlasz északi és északnyugati lejtői szép növényzettel vannak beborítva, bizonyos magasságon túl. Lenn, a kissé kevésbé esős partvidéken a mediterráneus bozót, a macchia terülne el, ha nem szorítaná ki az ember. A macchiát itt garrigának nevezik s valamivel más növényekből áll, mint az itáliai macchia, alighanem itt van az olajfa őshazája, mert itt vadon él még a garriga-bozótban.

A magasabb hegylejtőkön egy szép cédrusféle is él, meg a paratölgy. Valószínűleg a paratölgy hazája is itt van s innen került át a Pireneusi-félszigetre. A fának roppant vastag héját alighanem a szárazság ellen való védekezésül neveli magára a fa. Az ember meg lehántja róla (35. kép) s dugókat készít belőle.

A hegyeken növekedő cédrusféle lehetővé tette, hogy itt is kifejlődjék a hajózás. Csakugyan, már a karthágóiak ebből a fából építették hajóikat, ha ez nem lett volna, Karthágó aligha fejlődhetett volna olyan hatalmassá.

Később is ügyes hajósok voltak Tripolisz, Tunisz és Algeria hajósai. Mivel akkor már a Földközi-tengeri kereskedelmet a keresztény népek tartották a kezükben, ezek az Atlasz-vidéki hajósok kalózzokká lettek. Talán seholy sem

fejlődött ki a kalózkodás olyan nagy arányban, mint itt. A Hansa-szövetség megegyezett velük, a Hansa állandó adót fizetett nekik, hogy ne bántsák a Hansa hajóit. De annál többet szenvedtek más népek hajószarvai tőlük. A középkori mesék, kalandozások sokszor beszélnek ennek a kalózkodásnak kegyetlenségeiről és borzalmairól. Valóban nevezhetjük kalózkodásnak, mert hisz a tripoliszi, tuniszi és algériai török kormányzók, illetőleg névleges török kormányzók uralma, védelme és rendelete szerint cselekedtek s a zsákmányt mindig a fejedelemnek kellett átadni.

Borzalmas kegyetlenkedéseikről már Bocaccio novelláiban is olvashatunk, később is rémhíreket hoztak onnan. A legnagyobb felháborodást az okozta, hogy megtámadtak védtelen kis városokat is és kirabolták, a férfiakat legyilkolták, a nőket pedig elhurcolták a háremekbe. Gondolhatjuk, milyen sorsa volt azoknak a keresztény nőknek, akik ilyen durva, kegyetlen, pogány kéjencnek a hatalmába kerültek.

Algeriában, Tuniszban, Tripoliszban a római uralom idejében mint Mauretania Caesariensis tartomány gyönyörűen felvirágzott, de a vandálok, majd az arabok mindent tönkre tettek. Zeiri arab fejedelem 935-ben építette Al-Dzse-Zairt, a mai Aldzsert, franciásan Alger-t. Ez lett a kalózkodás egyik középpontja. A spanyolok próbálták először megszüntetni a kalózkodást s ezért Oranban, Bugiában és Algerben fellegvárakat építettek s onnan igyekeztek fékentartani a rablóhajlamú törzsfőnököket. De 1520-ban a spanyolokat elkergették s féktelenül indult meg a kalózkodás. 1535-ben V. Károly császár Tuniszból ugyan kiűzte őket, de már Algert nem tudta bevenni. Folytonos harc és háború nyugtalanította ezután is a Földközi-tengert, mert az egymással marakodó európai hatalmak sohasem tudtak egyesült erővel fellépni a bitangok ellen. Próbálkoztak az angolok, a hollandusok, a spanyolok, de mindhiába. Algeria 1608-ban elszakadt a török birodalomtól és most már a szultánt sem lehetett felelőssé tenni a hallatlan kegyetlenkedésekért. 1815-ben az Amerikai Egyesült Államok küldtek hajóhadat ellenük, hogy megboszulják amerikai hajók kirablását és elsüllyesztését. Hatalmas pusztítást vé-

geztek a kalózhajók közt és Alger városában is, úgy, hogy ezzel megkezdődött a rablóvilág összeomlása. 1816-ban az olaszok álltak boszút rajtuk s többszáz keresztény foglyot kiszabadítottak. De még most sem okultak, sőt belekötöttek a franciákba. Ez lett végzetük. A franciák 1830-ban megszállták Alger városát s fokozatosan elfoglalták az egész Atlasz-vidéket s a Szaharára szorították Abd-el-Kader maszkarai emirt, a 30 arab törzs vezéréét. Nehéz feladat volt az óriási, alig ismert területen a mindenhez hozzáédződött arabokkal szemben guerilla-háborút folytatni, el is tartott az körülbelül 1847-ig, mert csak ekkor adta meg magát a hős rabló. Ezután is még sok baj volt velük, s az európaiakkal szemben érzett gyűlölet ma is ott lappang minden mór lelke mélyén.

Az éghajlat olyan kedvező Algeriában, hogy az európaiak betelepédése állandóan tart s ez lesz a kalózv világ igazi megszüntetése s a Pax Romana föltámasztása.

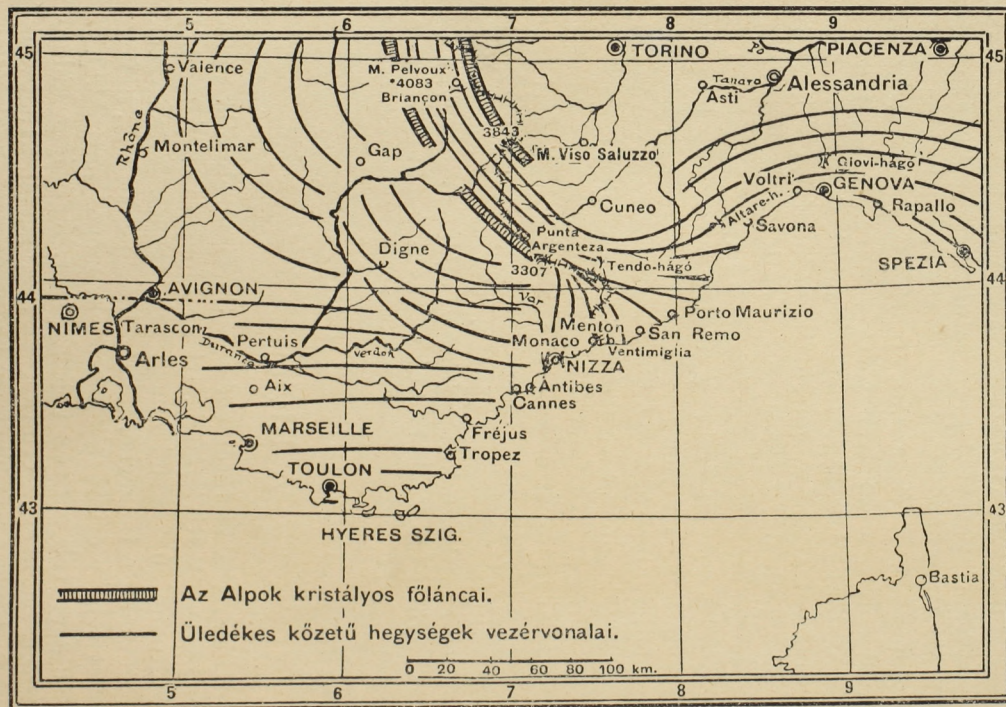
A főniciai hajózást és az atlaszvidéki kalózkodást más egyéb okokon kívül tehát az tette lehetővé, hogy volt hajóépítéshez való fa, a libanoni cédrus, (*Cedrus libanotica* Barrel) illetőleg az atlasz-cédrusz (*Cedrus atlantica* Manetti), ez a két gyönyörű fa. Ezek nélkül másként alakult volna a világtörténelem.

TIZEDIK FEJEZET.

A Riviéra.

A Rhône torkolatától egészen Speziáig elnyúló partszegélyt nevezük Riviérának. Itt az Alpok és az Alpokból kiágazó Apenninók kezdő láncai érintkeznek a tengerrel, folyó nem ömlik a tengerbe, tehát nincsenek delták, hanem mindenütt tenger érintkezik meredek, magas partokkal.

Ezek a partok nagyon változatosak, mert igen különböző szerkezetű hegyek érintkeznek a tengerrel. 21. ábránk mutatja a Riviéra térképét, a hegyszerkezet vázlatával. Nyugaton, a Rhône-deltától egészen Cannesig a Provencei hegység húzódik végig a parton. Ez kétségkívül a Cataloniai hegység darabja, csak a Lion-öböl süllyedéke elsza-

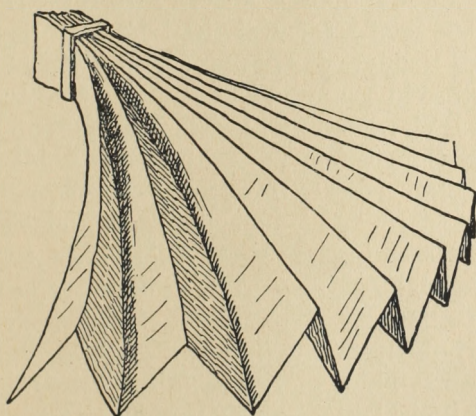
A Riviéra vázlatos térképe, a hegységek vezérvonalainak bemutatása végett.

kította tőle. Keleten, a Hyères-szigetektől egész Cannes vidékéig kristályos kőzetekből áll a hegység, illetőleg annak két darabja, a Monts des Maures és a L'Estérel. Kitűnő termőföldje, szelidebb lejtői vannak ennek a részletnek, de nem olyan szép, mint a tőle keletre következő részlet.

A Hyères-szigetek is még idetartoznak. Tőlük nyugatra Toulon már erősen gyűrődött üledékes kőzetek vidékén van. A hegyláncok, tehát a gyűrődések redői is keletnyugati irányúak s mivel ezt az irányt a tengerpart ferdén metszi, igen bonyolult, csipkés tengerpart keletkezik. Ennek köszönheti Toulon is meg Marseille is kitűnő kikötőjét. De a partvidék egyébként nem kellemes, mert nagyon meredek a tengerre dülő hegylejtők és kopár mészkőhegyeken izzik a forró napsugár.

Cannestól keletre kezdődik a Riviéra igazi, szép része. Itt a Nyugati-Alpok közbülső üledékes övezetének rétegei legyező-

szerűleg szétsugárzó redőkkel érik el a tengert. Vegyünk egy levelezőlapnagyságú papirost és azt hajtogasuk össze zegzugosan (22. ábra), aztán az egyik végén fogjuk össze a redőket, a másik végén meg nyissuk szét őket. Így előállítjuk a Riviéra hegyszerkezetét. A Nyugati-Alpoknak ugyanis két kristályos vonulata van. A belső vonulat a Kottusi, Grajusi, Wallisi és Lepontini-Alpokból áll, a külső pedig a Tengeri-Alpokból, aztán a Mont Pelvoux csoportból. A két kristályos övezet közt igen erősen összegyűrt üledékes kőzetek vannak, ezek sugárzanak szét, amint kikerülnek a két összepréselő kristályos tömeg közül. A Tengeri-Alpokat nyugaton szintén üledékes kőzetek redői

22. ábra. Redők szétágazásának mintája, összehajtogatott papirossal utánozva.

takarják. Ezek is nekimennek a tengerpartnak, összeérnek a közbülső üledékes övezet rétegreddőivel s így egész sora a reddőknek végződik el a tenger partjain. Ez az oka annak, hogy ott olyan szép, változatos part keletkezik. Cannestól egészen San-Remóig a Tengeri-Alpok üledékes övezetének reddői, San-Remótól egészen majdnem Savonáig a közbülső üledékes övezet reddői érik el a tengert. Savonától keletre a Riviéra partja már párhuzamos a hegylánccal, a Liguri-Appenninok homokkőreddőivel. Ez tart aztán egészen La Speziáig. Itt végződik a Riviéra.

A francia területen levő részt Nyugati-, az olasz területen levő részt Keleti-Riviérának nevezzük, olaszul Riviéra di Ponente és Levante. Igen változatos kőzetekre, sok mészkőre bukkanunk itt és emmiatt változatos, festőies a hegyek alakja. De ha ezek a hegyek meredek lejtővel végződnének a tenger felé is, akkor nem volna alkalmas üdülőhelyek keletkezésére. De ez a partszegély nem régen emelkedett ki a tengerből s kiemelkedett az a széles terraszsík is, amit a tenger hullámai martak a hegylejtőre. A tenger pusztító munkáját abrázióknak nevezzük, az ilyen terraszszerű fennsíkpárkányt pedig abráziós színlőnek. A fokozatos kiemelkedés miatt több ilyen színlő is van egymás fölött, hol az egyik szélesebb, hol a másik, a változatosság igen nagy. De ezek rendkívül alkalmasak az ember letelepülésére, nem csoda hogy sűrű lakosság lepi be a tengerre néző partszegélyt. A szét-szórt házak, tanyák, villák ezrei és ezrei lepik el a hegyvidék lankáit, völgyeit és színlőit. A part meg csipkézett, temérdek fok, öböl, félszigetecske tarkázza s alig van a világon szebb út, mint a Riviérán végigkocsizni, Genovától Cannesig!

Az út mindenütt úgy vezet, hogy pompás kilátás nyílik a tengerre. Ellátni egészen a messze kéklő Korzikáig. A tenger rendesen sötétkék, valami olyan tiszta, üde szín, amit alig lehet a palettán kikeverni. A másik oldalon meg a hegylejtők csodálatos látványa. Ahol lankásabbak, ott temérdek épület csillog rajta, szétszórva a leggyönyörűbb növényzet között, ahol pedig meredekebb, ott mesés sziklaformák tűnnek föl, rózsaszínes árnyalatban, mert a Föld-

közi-tenger vidékén a földek, a málladékok, az agyagok színe mindig vörös a száraz éghajlat és a magas hőmérséklet miatt. Minden sárgás vöröses föld-szint a vasfesték okoz, a vasrozsa, vagy kémiai nyelven a vasoxidhidrát. Ha sok a víz benne, akkor sárgaszínű, ha kevés, akkor vörösszínű. A tiszta vasoxid, vagy ásványtani nevén a hematit, az érvörös. A Földközi-tenger vidékén a földnemek festő anyaga a kevesebb vizet tartalmazó vasoxidhidrát, tehát vöröses, sokszor bordóvörös színű.

Ez a vöröses festőanyag a sziklákon is mutatkozik s messziről minden szikla rózsaszínes, vöröses színben látszik. Nálunk az ugyanilyen képződmények mindig sárgás színűek (persze vannak kivételek is, mint pl. vörös homokkő a Balaton mellett). Ezért is melegebbek, festőibbek a földközi-tengeri tájképek. Még Markó képein is észrevesszük a vörösföld meleg, harmónikus színárnyalatait.

Az utat rendkívül széppé teszi a növényzet pompája. Rendesen úgy írnak erről a növényzetről, hogy «szubtropikus». Ez goromba tévedés. Ez nem szubtropikus, hanem mediterráneos növényzet. A Szaharának és Szudánnak van szubtropikus növényzete, szemben a tropikus (térítőközti) vagy forróégyövi növényzettel. A szubtropikus növényzet egyik jellemző növénye a datolyapálma, de ahol ennek gyümölcsei már nem érnek meg, ott már nincs szubtropikus éghajlat. Már pedig a Riviérán a pálmák nem hoznak gyümölcsöt, csak díszlenek, mint nálunk a szobában, de valójában nincsenek odahaza. Mivel úgy összezavarták, leginkább a turista-utazók, meg az ujságírók a tropikus, szubtropikus kifejezéseket, én sohasem használom őket. Olyan tudálékos kifejezésekké váltak, mint annyi sok más értelmetlenség, de imponálni lehet velük a gyengébbeknek.

A Riviéra legnagyobb előnyei közé tartozik az a tény, hogy az Alpoknak déli lábánál van. Ugyanez az előnye a csodaszép észak-olaszországi tavaknak is. A magas hegyek ugyanis nem tartóztatják föl a szeleket, hanem megváltoztatják a szélben mozgó levegő fizikai állapotát.

A hegyen átkelő szélnek ugyanis az egyik oldalon föl kell emelkednie, a másik oldalon pedig le kell ereszkednie.

Ahol fölemelkedik, ott emelkedés közben 100 méterenként egy-egy fokkal lehűl, mindaddig, amíg el nem kezd belőle a csapadék kiválni. Amint csapadék — felhő, eső, hó — válik ki belőle, már nem hűl le 100 méterenként, egy-egy fokkal, hanem csak fél-fél fokkal körülbelül, mert a vízgőz lecsapódásakor felszabadul az úgynevezett párolgási hő. Tudnunk kell ugyanis, hogy például 10° -os vízből 10° -os gőzt csak úgy lehet előállítani, ha a vízhez sok meleget adunk, a párolgási hőt, mert a halmazállapot megváltoztatására, annélkül, hogy a hőmérséklet megváltoznék, sok meleg szükséges. Ha most a gázhalmazállapotban levő víz cseppfolyós halmazállapotba megy át, akkor ez a párolgási hő felszabadul s a levegő további lehűlését akadályozza.

Tegyük föl, hogy az Alpokra északi szél áramlik s ennek a légáramlásnak hőmérséklete legyen 10° . Ennek a hűvös, páradús levegőnek kell 2000 méter magasra emelkednie, hogy elérje az Alpok átlagos gerincmagasságát. Tegyük föl, hogy az Alpokhoz érkező levegő nedvessége 50%, tehát aránylag száraz levegő. Ebben az esetben a levegő minden köbméterében kereken 5 gramm pára van, mert a 10° -os levegőbe kereken 10 gramm fér bele köbméterenként.

Ha már most ez a levegő emelkedik pl. 500 méterre, akkor lehűl 10° -ról 5° -ra s páratelt lesz. Ezen túl már kicsapódik belőle a pára, esik az eső s a levegő most már 100 m-kint csak $\frac{1}{2}^\circ$ -kal hűl le. Még 1500 m-t kell emelkednie, hogy a gerincre érjen, tehát $7\frac{1}{2}^\circ$ -kal fog lehűlni, vagyis mire a hegygerincre ért, hőmérséklete $-2\frac{1}{2}^\circ$ lesz, hó esik belőle.

Ebbe a $-2\frac{1}{2}^\circ$ -os levegőbe köbméterenként csak 3 gramm pára fér bele, tehát köbméterenként 2 gramm kiesett belőle. Most aztán ez a levegő alászáll, annélkül, hogy a benne levő páramennyiség, 3 gm/m^3 megváltoznék. Amde lefelé süllyedve 100 méterenként 1—1 fokkal melegszik, tehát mire leér, 20 fokkal melegebb, tehát $+17\frac{1}{2}^\circ$ hőmérsékletű lesz s mivel ebbe a langyos levegőbe körülbelül 17 gr./m^3 fér bele és csak 3 gr. van benne, tehát rendkívül száraz, nedvessége csak mintegy 18% lesz. Így érkezik

42. kép. A Ca'd'Oro palota a Canal Grande mellett Velencében. (Szerző fényképe.)¹ Olasz² neve Aranyházat jelent. Marino Contarini építtette 1421 és 1440 közt. Aranyozva volt sok részlete.

43. kép. Ragusa. A középkori, nevezetes kikötő az elől látható kis medence. Az előtérben virágzó agave.

44. kép. Két dolina a karszt-planina mészkő szikláinak közt, Grobnik közelében, Bukkari fölött. (Szerző fényképe.)

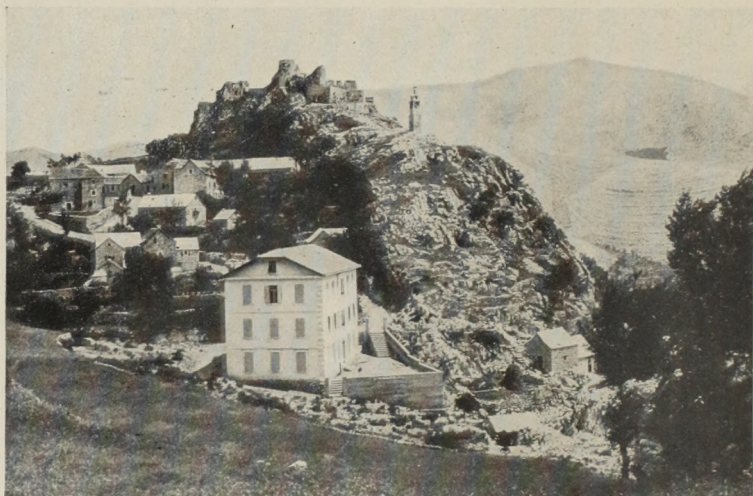
45. kép. Az Ombla-forrás Gravosa mellett, Dalmáciában. (Szerző fényképe.)

46. kép. A Vinodol-völgy a Cirkvenica felé vezető útról. Hátul a karsztpanina függőleges sziklafala. A völgyet ezzel szemben is hasonló sziklafal határolja. (Szerző fényképe.)

17. kép. Spalato (Split) látképe, Dalmáciában.

48. kép. Klissza vára Spalato fölött. (Szerző fényképe.)

49. kép. Diocletianus császár palotájának peristyluma (oszloptornácos udvara), jelenleg hitvány bérházakkal beépítve. (Szerző fényképe.)

meg a szél a hegy déli lábához. Északon Svájcban vagy a dél-német medencékben 10° -os levegő volt, 50% nedvességgel és most hőmérséklete 17.5° és nedvessége csak 18%.

Ezt a tünetényt nevezzük föhn-tüneténynek s minden hegységen átkelő szél hasonló módon viselkedik.

Az Alpokból tehát hideg levegő nem juthat le a hegy-ség déli lábához, mert az átkelő szél mindig fölmelegszik. Ez az oka annak, hogy például az Alpok déli lábánál fekvő, gyönyörű fjordos tavak, a Garda, Como, Lugano, Maggiore stb. partján sokkal déliesebb növényzet pompázik, mint nálunk az Alföld déli szélén. Pedig hát Locarno a Maggiore-tó északi végén ugyanazon a földrajzi szélességen van, mint Szeged, Lugano, mint Mohács, Riva a Garda-tó északi végén, mint Nagyikinda és Sirmione a tó déli végén, mint Nagybcskerek. És milyen nagy különbség van a középhőmérsékletekben! Szeged évi középhőmérséklete 11.2° , januáriusi középhőmérséklete -0.5° és a júliusi 22.3° . Ezzel szemben az észak-olasz tavak mellett az évi középhőmérséklet 13° – 14° , a januáriusi $+3^{\circ}$, és a júliusi $+23^{\circ}$ körül jár. Júliusban tehát nincsen olyan sokkal melegebb ott, mint Alföldünk déli szélén, de a januárius sokkal, majdnem 4° -kal enyhébb s az évi középhőmérséklet is két fokkal magasabb. És ez nagyon sokat jelent! Ezért olyan gyönyörűek a tóparti helyek ezek mellett az álomszerű, szép tavak mellett. A Riviérán ugyanez a tünetény érvényesül, az Alpokon átkelő, északi szél fölmelegszik és így sohasem éri a partokat veszedelmes fagy, a pálmák hatalmas szép törzsekké fejlődnek a szabadban is.

Nizza hőmérsékletjárása például a következő:

Januárius	Februárius	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November	December	Év
8.0*	8.6	10.4	13.6	16.8	20.6	23.2	22.9	20.1	16.1	11.5	8.5	15.0

Látjuk tehát, hogy bár az évi középhőmérséklet lényegesen magasabb mint Szegeden, a januáriusi középhőmérséklet pedig olyan, mint Szegeden március második fele és április első fele összecsapva, vagyis a tartós fagy tel-

jesen ki van zárva. És mégis a július középhőmérséklete csak $0\cdot9^{\circ}$ -kal melegebb mint Szegedé, tehát lényegesen mérsékeltőbb a tenger közelsége miatt. Szegeden a legmelegebb és leghidegebb hónapok hőmérsékletkülönbsége $22\cdot8^{\circ}$, Nizzában meg csak $15\cdot2^{\circ}$! Rendkívül nagy különbség! Nizzához hasonlít az egész Riviéra éghajlata, nem lehet rajta csodálkozni, hogy az idegenek tömegesen keresik föl télen-nyáron egyaránt!

Megesik néha, hogy váratlanul olyan hideg szél kerül valahogyan északnyugat felől ide, hogy havazik s bizarr látvány, amikor a pálmafák hatalmas levelein háromujjnyi magasan áll a hó, de ez csak olyan, mint egy-egy márciusi hó nálunk, ahogy esik, mindjárt olvad is és csakhamar minden nyoma eltűnik az idetévedt télnek.

A Riviérán már a rómaiak nagyszerű utat tudtak építeni. Eleinte csak Nizzaig (Nicaea volt a római neve, de ne tévesszük össze a kisázsiai Nicaeával, a mai Iszikkal) terjedt a hatalmuk s ott volt a határ a görög Masszilia gyarmattal szemben. Nicaea is helyesebben Nikaia, Nikéről, a győzelem istennőjéről elnevezve, görög gyarmat volt s nevét onnan kapta, hogy a görögök itt fényes győzelmet arattak a ligurokon (Kr. e. 300). Kr. u. 100-ban a rómaiak szállták meg s akkor 300 esztendeig élvezte a római békét. De a birodalom hanyatlásakor Nizza is elpusztult (405 Kr. u.), de hamar újra fölépítették és megerősítették. A rómaiak idejéből a kitűnő római útnak maradványai, több helyen templomok, amfiteátrumok, római villák maradványai maradtak meg. Csak röviden mondom el Nizza történetét, hogy lássuk, milyen temérdek viszály dült ezen a határvidéken, ahol Itália és Franciaország érdekerületei érintkeznek.

A VIII. és IX. században, a Karolingok idején Nizza a Provencei grófsághoz tartozott, de nagyon sokat szenvedett a mór kalóztótlól, rablóhadjáratoktól. Csak 975-ben sikerült őket végleg elriasztani. 1176-ban kénytelen volt a provence-i grófot legyőző II. Alfonz aragoniai királynak meghódolni. Bár ezt hamar lerázta, szövetségzett Genovával, de 1382-ig megint a provence-i grófnak hódolt, 1388-ban Savoyának kellett meghódolnia. Ekkor kissé békésebb kor-

szak következett, de 1543-ban a franciák és törökök foglalták el és rabolták ki, 1691-ben Catinat leromboltatta az erős vár egy részét, 1706-ban pedig Berwick hercege az egészet elpusztította. 1713-ban megint Savoyához csatolták, 1793-ban a francia forradalom idején a köztársasághoz csatolták, az 1814. évi bécsi nemzetközi kongresszus Sardinia királyságnak ítélte, de 1860-ban visszakerült Franciaországhoz s most fővárosa az Alpes Maritimes vármegyének (département).

Azóta virágzott föl olyan bámulatosan! 1865-ben még csak 50,180 lakója volt, 1910-ben már 150,000 a katonák és idegenek nélkül s jelenleg 220,000-nél is több az állandó lakó-sok száma (37. kép). Ezt az óriási felvirágzást különösen ügyes idegenforgalmi politikájának köszönheti. Az enyhe téli időben rendeznek itt olyan ünnepélyeket, amelyeket ilyenkor máshol nem lehet rendezni. Virágkorzók, karneválok, sportünnepélyek követik egymást s tódul rájuk a nép. Aki a békességet szereti, az ne menjen Nizzába, de aki szórakozni akar, annak jobb helyet sem lehet ajánlani, de tömje meg a bugyellárist, mert drága mulatságok ezek!

Aki pihenni akar, az Nizza környékén béreljen lakást vagy penziót, van ilyen sok. Ott aztán nyugodtan sétálthat a gyönyörű vidéken. Láthat a szabadban növe naranccsfákat, mandarin- és citromfákat, szentjánoskenyér-fát, eukaliptuszokat, mindenféle kaktuszt és agavét, datolyapálmát és chamerospálmát, pinia-fenyőket, ciprusokat és sok-sok olajfát. A gabonát már májusban learatják s kertiveteményeket ültetnek a tarlókra. Májusban virágzik az orgona, de különösen a narancs, csodálatos illattal töltve meg a levegőt. Júniusban az olajfa virágzik, ennek is jó szaga van, bár nem mindenki szereti. Júliusban virágzik a sok mirtus-féle! Micsoda illat! Szeptemberben másodszor virágzanak a naranccsfák s utána mindjárt a citromfák. Októberben aratnak másodszor a gazdák, de az olajbogyók csak novemberben érnek meg s akkor van a nagy olajszüret. A nizzai éti olaj világhírű, mert nagyon gondosan, tisztán készül, nagy mértékben a kíváncsi idegenek nem szándékos ellenőrzése mellett.

Egy-egy jól gondozott, idősebb olajfa 130—150 liter olajbogyót terem, ennek egy nyolcadrésze, tehát mintegy 18—20 liter tiszta olaj, ezt tudják belőle kisajtolni az olajütők. Egy hektár olajfakert évenként, a mi pénzünkben kifejezve körülbelül 2000 pengő értékű termést ad, a tiszta jövedelem mintegy 1000 pengő. 10 hektár olajfakertből úrimódon meg lehet élni.

Gyönyörű villák közt vezetnek a sétautak. Mindenféle ízlésű villát látni itt, de legtöbb a festőies, művészien egyszerű és mégis szép olasz villa. Sajnos, látni már olyan kihúzott suglótfiókokat is citromsárgára meg tulipirosra mázolván. Mennyire nem illik bele ez a Németországból származó ízléstelenség ebbe a poétikus miliőbe! Hisz ez itt csupa költészet, csupa dal, csupa melódia! Ide nem illenek sem a modern zene akrobatamutatványai, sem a képzőművészet elfajult, kifenceledett divathóbortjai. Itt a virág, a tenger meg az ég kékje az uralkodó, itt a természet a legnagyobb művész, innen száműzve van minden természetellenes kontárkodás!

De ugyanilyen végtelenül bájos a Riviérának minden helye. Nizzától (franciásan Nice) keletre következik mindjárt Villefranche és Beaulieu egy merészen előugró félsziget és bájos öböl mellett. A félsziget sziklafokán a hullámok játékát órákhosszat el lehet nézegetni. A kis Eze után következik Monaco és Monte-Carlo. Ezekről kell néhány szót szólnunk (38. és 39. kép).

Monaco Monte-Carlovval együtt kis különálló fejedelemség. Játékkaszinójának köszönhette, hogy fennmaradt, mert ezt a kaszinót az európai országok legnagyobb hatalmasságai vették pártfogásukba, mert kell egy olyan helynek lennie, ahol a játékszenvedély kitombolhatja magát. Mivel egyik ország kormánya sem engedhet meg ilyen öngyilkosságra vezető intézményt, ilyen erkölcstelen üzletet, azért a hatalmasságok megkegyelmeztek Monacónak s meghagyták külön fejedelemségnek.

1296-ban Carlo Grimaldi genovai dúsgazdag polgárt a gibellinók elűzték Genovából. Kapta magát, megvásárolta a kis Monaco-félszigetet, az ott levő régi várat kibővítette

s veszedelmes hírű rablólovag lett. Senki sem bírta vele. Ez a kalandor, de erőskezű, szervezőképességű és vitéz rablólovag a monacói fejedelmek őse. 1793-ban Monacót Franciaországhoz csatolták, de 1814-ben megint visszadták a fejedelemnek, Mentone és Roquebrune helységekkel együtt. 1860-ban Franciaország négy millió frankért megvásárolta ezt a két várost s maradt neki csak Monte-Carlo a parton. A monacói fejedelmek aztán úgy beházasodtak a legfényesebb európai uralkodó családokba, hogy rokoni kapcsolataik igen nagy segítségükre voltak.

Az egész birodalom csak 1,5 km² területű s jelenleg mintegy 25,000 állandó lakosa van, tehát Európa legsűrűbben lakott országa. A most uralkodó II. Lajos fejedelem atyja, Albert fejedelem kiváló pártfogója volt az oceanografia tudományának, ő maga is sok tanulmányutat tett s ő építtette a monacói nagyszerű oceanografiai múzeumot.

A fejedelemség legfontosabb jövedelmi forrása a játékbank. Gyönyörű park közepén igazán tündérszép épületben, az épület gyögyörű festményekkel díszített, remek termeiben folyik az emberi örültségeknek egyik tomboló harca. A kaszinó évi tiszta jövedelmét 25 millió frankra teszik, látni lehet ebből, hogy milyen kevés eshetőség van arra, hogy ott valaki nyerjen! És mégis tódulnak az emberek! De nem mindenkit eresztenek ám be! Akinek útlevele kimutatja, hogy az illető állami vagy közigazgatási hivatalnok, annak nem szabad játszania. Akinek nincs rendes útlevele, azt sem eresztik be. És mégis annyi a bolond, hogy ilyen óriási nyeresége van a kaszinónak. Az igaz, hogy a nyereség egy részét fölemészti a személyzet fizetése, a palota és a park fenntartása, a fejedelemnek fizetett személyi kiadásokra szóló nagy összeg, aztán a hírlapok, reklámok, a tönkrementek elhallgattatása stb. sokba kerülnek. De ha ez az intézmény nem csapná le a javíthatatlan játékszenvedélyeseket, akkor azok titokban csinálnák saját hazájukban s az még sokkal rosszabb volna. Ezért kell meghagyni Monacót Monacónak a játékkaszinóval együtt, mint ahogy szükség van a Lipótmezőre is!

Egyébként Monaco és Monte-Carlo a világ egyik legszebb helye. Olyan gyönyörű a környezet, hogy mindenestre nézze meg, aki teheti, de a kaszinót csak mint műépítményt bámulja meg. Különösen nagyszerű felmenni a fogaskerekűvel La Turbie városkába, mert onnan a 454 m magasságból a kilátás leírhatatlanul nagyszerű.

Monacótól keletre Cap Martin, Menton (Mentone), Ventimiglia, Bordighera, San Remo mind gyönyörű helyek, de lehetetlen itt mindről elmondani azt, amit érdemes volna. Menton és Ventimiglia közt van az olasz határ. San Remón túl már aztán nem olyan látogatott a partvidék, mert már nem olyan szépek a hegyek és nincs olyan jó hely letelepülésre. Az olaszok ezt a részt, Genovától nyugatra, már Riviera di Ponentének nevezik.

Nizzától nyugatra szintén csodaszép helyek vannak, legszebb köztük Cannes. Gyönyörű helyen fekszik, de mögötte laposabb vidék van s emmiatt a misztrál nyugat-északnyugatról jobban éri a várost, mint a tőle keletre fekvőket. Cannes klimatikus helyzetét jellemzi, hogy itt esik talán az egész Riviérán leggyakrabban a hó, talán minden 5—6. esztendőben. A hóesést az északkeleti szél, a viharos tramontana okozza. Nagyon sok zivatar és felhőszakadás is látogatja Cannest, de egyébként nagyon enyhe, kedves éghajlata van s a mediterráneos növényzetnek gyönyörű csoportjait láthatjuk itt. A városnak mintegy 40,000 lakosa van, de rengeteg idegen látogatja. Széppé teszi a kilátást az előtte fekvő két kis sziget, az ú. n. Lérinszigetek.

Cannestól nyugatra Hyères nagyon szép hely, előtte vannak a Hyères-szigetek, egyikét két turzás a szárazföldről köti. Tőle nyugatra van Toulon, már realitások városa, aztán Marseille, a franciák legnagyobb kikötővárosa, hisz az afrikai gyarmatoknak ez a kapuja.

Ugyanilyen realitások közé jutunk San Remótól keletre, ha Genovába érkezünk. Mesés szépen fekszik ez a város, dehát óriási kereskedelme és hatalmasan fejlődő gyáripára lefoglalja a partokat szinte Savonától egészen Nerviig, vagy még azon is túl.

Nervin túl tompa négyszögalakban ugrik ki Portofino félszigete. Ez a nagy előugrás onnan származik, hogy ez a Portofino igen kemény, durva konglomerátumból van, a szomszédos partok hegyei pedig könnyen pusztuló homokkőből. Képzeljük el most, hogy Portofino-félsziget fix sarokpont s ekkörül a Riviera di Levante partvonalát egy kicsit megbillentjük úgy, hogy déli fele alásüllyedjen, északnyugati fele pedig fölemelkedjék. A süllyedés is, meg az emelkedés is legkisebb a félsziget mellett s minél távolabb megyünk, annál tetemesebb. Genova már magasra kiemelt tengeri színlőn van, viszont Speziánál már olyan erősen megsüllyedt a partvidék, hogy már nincs hely az országút számára, csak a vasút megy ott alagútról alagútra, de hisz az olaszoknak szenvedélye az alagút-építés.

Portofinótól délkeletre nagyon szépek a partok ammiatt, hogy roppant meredeken emelkednek ki a tengerből s a kis patak völgyecskék alig tudnak helyet adni néhány házacskának. Vasútról nem sokat lát itt az ember, hajóval kell csendesen laviroztatni a partok előtt, hihetetlenül szép képekben gyönyörködhetünk. Portofino tövében, a dél felé nyílt öböl mélyén nagyobbacska patak torkollik a tengerbe, itt tudott a hajdan mélyebben benyúló öbölben, védett helyen kis deltát építeni. Ezen van megint a Riviéra egyik legbájosabb helye, Rapallo. Nem csoda, hogy a diplomaták ezt választották ki egyik tanácskozó helyül. Genf, Locarno, Rapallo stb. mind gyönyörű helyek. De nem is bolondok a diplomaták, hogy talán Píripócsra menjenek tanácskozni. Aztán a gyönyörű természet, a felülmúlhatatlanul szép tájképek talán békeségesebb hajlandóságokra hangolják őket, mert bizony erre igen, igen nagy szüksége van az emberiségnek!...

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Az Adria.

Az egész Földközi-tengerből talán ez érdekel bennünket legjobban, mert legközelebb van hozzánk és mert a magyar királyság hatalma az Árpádok és az Anjouk idejé-

ben kiterjedt a partjáig. Sajnos, később elvesztettük Dalmáciát, de Horvátország még sokáig megmaradt Szent István koronájának fényében, sőt Fiume egészen a mienk volt a világháború végéig. Visszakerül-e valaha?

Az Adria keleti és nyugati partjai közt igen nagy különbség van. A keleti parton a Dinári-Alpok húzódnak végig s ezeknek mészkőben rendkívül gazdag láncai sajátágosan felbomlanak a part mentén s létrejön a temérdek dalmáciai sziget. Csak Albánia előtt egyszerűbbek a partok, mert ott nem mészkő, hanem fiatalabb, puha, harmadkori rétegek húzódnak végig a partok előtt. Így az Adria keleti partjai rendkívül változatosak, érdekesek, sok helyen valóban gyönyörűek, vetélykednek a Riviéra szépségeivel.

Ezzel szemben Itália adriai partja típusa az úgynevezett konkordans partoknak. Rendkívül egyszerűek ezek a partok Rimitől egészen Apulia déli végéig. Még egyszerűbbek volnának, ha a Dinári-Alpok rendszeréből nem került volna ide három idegen darab. Látjuk Dalmácia partjain, hogy miként bomlott ott szét a Dinári-Alpok redőzete szigetekké s látjuk különösen Lesina, Lissa és Curzola szigeteken, hogy azok egészen nyugatra fordultak s ha Lissa tengelyét meghosszabbítjuk, akkor a kis S. Andrea és Pomo-szigeteken át egyenesen Anconára mutató vonalat kapunk. Csakugyan, Ancona mellett nagy darab mészkő, az anconai hegy tapadt a szárazföldhöz s a mészkő korára és minőségére nézve pontosan egyezik a kis Pomo-sziget mészkővével. A mészkőszirt mögött pedig az egész hegy csupa homokkőből van, le egészen Apuliáig, mert ez az Apenninók homokkővonulata. Az anconai szirt rajta az első idegen darab. A második Gargano-félsziget mészkőhegysége. Ez a darab valójában, szerkezetileg az Ióni-szigetekhez tartozik, ugyanolyan szerkezetű, mint Korfu szigete.

Az Ióni-szigeteket meg a Görögország Epirusz nevű tartományán végighúzódo hegységet a tudomány Epiruszi-hegyrendszer néven foglalja össze s a Dinári-Alpok redőzétének legnyugatibb tagja gyanánt tekinti. Gargano-félsziget mészkőhegye ehhez az Epiruszi-hegyrendszerhez tartozik s

csak véletlen, hogy régi turzások Itália szárazföldjéhez csatolták. Ugyanehhez a hegyrendszerhez tartozik Apulia félszigete is. Ez is mészkőből van, a mészkőtáblák itt már meglehetősen nyugodtan fekszenek, ezért Apulia meglehetősen elkarsztosodott, száraz fennsík, de nem nagyon magas, legmagasabb részein mintegy 400 méterre emelkedett. Az egész félsziget emmiatt rendkívül sivár, kopár benyomást kelt, csak legdélibb végén alacsonyodik le és termékeny föld borítja. Ez a kopár, forró, kietlen vidék Foggianál kezdődik s Le Murgie néven nevezik. Igen gyéren népes az ivóvíz hiánya miatt. Sőt még építőanyag sincs más, csak kő, azért olyan házakat építettek, amelyeknek teteje kúpalakú, álboltozat, t. i. a vízszintes kőrétegeket úgy helyezik egymásra, hogy minden réteg az alatta levőnél kissé beljebb nyomul a kúp tengelye felé. Sátoryszerű házak, úgynevezett «trulló»-k keletkeznek így s ezek csoportosan igen különös látványt nyújtanak. Különösen Alberobello, Brindisi és Bari közt, épült ilyen házakból s ezért a helység képe szinte csodálatos (40. kép).

A La Murgie Brindisitől délre, Lecce felé megenyhül s innen délre sűrű, földműves népesség lakik. Brindisi kikötője kis elsüllyedt karsztos völgy, de nem volna semmi jelentősége, ha nem állnának meg itt a Trieste és Fiume felől jövő gőzösök azért, hogy felvegyék az indiai angol postát. Ez a posta ugyanis vasúttal Francia- és Olaszországon át sokkal gyorsabban jut eddig, mintha hajóval jönne a Gibraltáron át. Az adriai kikötők nagy India-járó gőzösei aztán majdnem egy héttel hamarabb juttatják a postát Indiába, mint a Gibraltáron át kerülő hajók tennék.

Gargano-félszigettől északra a homokkő-láncok lejtnek ki a tengerre, elég meredeken. Sebesvízű patakok barázdálják a hosszú hegylejtőt, szabályos párhuzamossággal. A völgyek mélyek, a völgyek közt levő hegynyúlványok sokszor festőies sziklarészletekkel ékesek s ezeket igen gyakran látunk kastélyokat, kolostorokat és felhúzóndott falvakat. A képek változatosak és szépek, mint mindenütt Itáliában, de a terület nehezen hozzáférhető, mer-

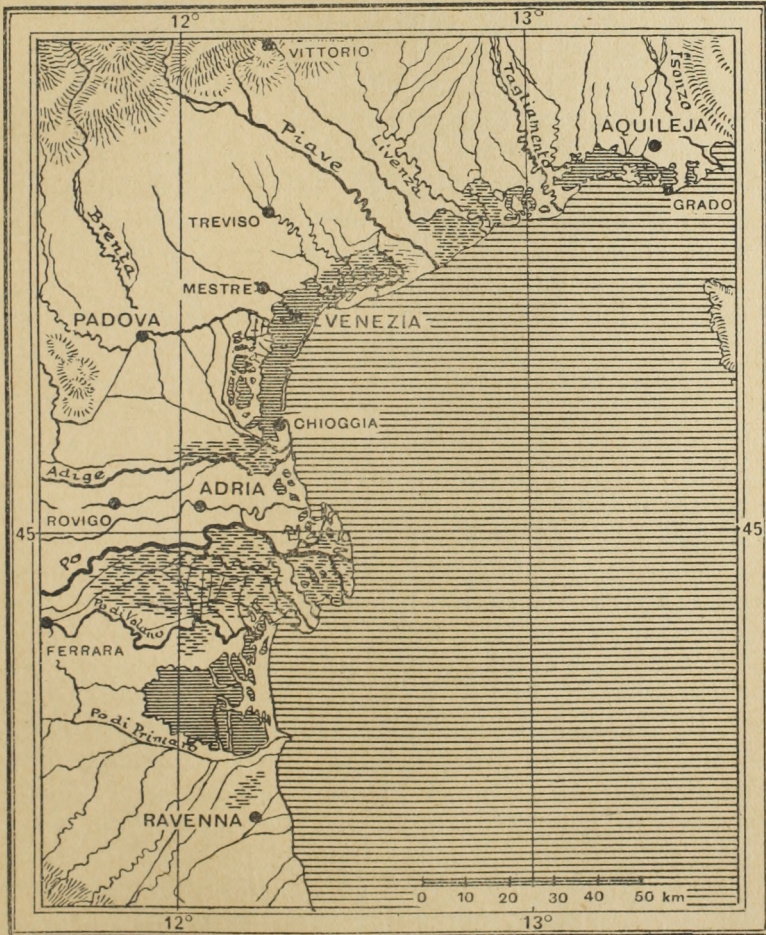
nincsenek jó kikötők. A part olyan egyenes, mintha vonalzóval húzták volna meg.

Rimininél véget ér ez a parttípus és kezdődik az összenőtt delták sorozata. Egyike a legérdekesebb és legtanulságosabb területeknek. A Po, az Adige (Etsch), Brenta, Piave, Tagliamento és Isonzo folyók mind az Alpokból jönnek le a síkságra, temérdek hordalékot hoznak s töltögetik föl az Adria itt nem mély medencéjét. Tudjuk, hogy a deltáról a hordalékot a tenger hullámai szétteregetik jobbra és balra s turzásokat építenek belőle. Ezek a turzások úgy nyúlnak el, mint a bogarak csápja, vagy a harcsa bajusza. A turzások lagunákat kerítenek el a tengertől. Minderről beszéltünk már (23. ábra). Itt az olaszok a turzásokat lido-nak nevezik s innen származik a laguna szó is. A lagunákba szintén beleömlenek patakok, árkok s ezek lassankint a lagunákat édesvízű tavakká teszik, aztán egészen föl is töltik s a szárazföld részévé teszik. Az olaszok a még sósvízű lagunákat «laguna viva», a már édesvízűeket «laguna mortua» néven nevezik s a mortuákat igyekeznek mindenképpen föliszapoltatni, hogy minél előbb szárazföld legyen belőlük, mert így semmire sem lehet őket használni. A legnagyobb laguna a Comacchio-tó, de nagyok a veneziai lagunák is és amint innen északra megyünk, fokozatosan kisebbednek, mert hisz a folyók vízmennyisége is fokozatosan csökken északkelet felé.

Ezek a lagunák az ókorban kitűnő kikötők voltak. Az ókori hajók nem voltak mélyjáratúak, bejutottak egészen sekély tengerekbe is, sőt ott a hullámverés jelentéktelensége miatt nagy biztonságban voltak. Azért az ókorban minden nevezetesebb kikötő laguna-kikötő volt, pl. Kartágó, Alexandria, Adria stb.

A lagunákba az ókorban cölöpépítményeket készítettek, hogy jól védhessék magukat külső ellenség ellen. Ez a szokás már a bronzkorban megvolt, sőt visszanyúlik egészen a neolitos kőkorszakra. A svájci tavakon a vaskor elején már általános szokás volt, de meg vagyok győződve róla, hogy ez a szokás a tengerparti lagunákból indul ki, mert a hegyek között másképpen is tudtak védekezni,

A neolitikus (kőkorszakszerű) műveltségben élő népek mind a tengerpartokon laktak és laknak ma is cölöpépítményekben. Ilyenek a maláji ősnépek a Hátsó-Indiai-

23. ábra. Az Adria északnyugati partvidékének turzásai, lagunai és deltái.

szigeteken és Malakka-félszigeten, ilyenek voltak New-Zealand sziget partjain, aztán Dél-Amerikában a Maracaibo-öböl partjain, mert hisz Venezuela (Kis-Velence) nevét a

cölöpépítményektől vette. A svájci tavak közül cölöp-építmények létesítésére csakis a sekélyebbek és azok voltak alkalmasak, amelyeknek feneké a partok közelében nem kemény szikla. Különösen a Neuchateli-tó, meg a bajorországi morénatavak voltak erre alkalmasak. Már az észak-olaszországi tavak is csak kevés helyen olyanok, hogy cölöpöket lehetett volna a partok közelében leverni. Természetesen azt sem szabad elfelejtenünk, hogy cölöp-építményeket csak ott lehet létesíteni, ahol van cölöp. Az Alpokban mindenütt van fenyőfa, a legkitűnőbb cölöp-anyag, a Po-síkságra lejutó folyókon is mindig lehetett fenyőt leúsztatni, sőt valószínűleg akkor, amikor még a hegyek nem voltak olyan sűrűn népesek, akkor még sokkal több erdő volt ott s ezekből egy-egy lavinaomlás vagy felhőszakadás következtében maguk a folyók is szállíthattak le törzseket s valószínűleg innen eredt a faúsztatás szokása. Csak bele kell magunkat helyezni az ősember életkörülményei közé, képzeletben. Valóban, a mai lagunáktól messze, benn a síkságon, olyan helyen, ahol ma már magasra feltöltött «terra firma» van, találunk hajdani cölöp-építménymaradványokat. Ezeket az olasz régészek «terra-mara» néven nevezik s kétségtelen, hogy akkor ott lagunák voltak s ezekbe építették bele a cölöpépítményeket. Ezek nagyon messze vannak a mai tengerparttól s ha tudnók, hogy hány ezer évvel Kr. e. épültek, akkor a deltarendszer növekedéséről is jó képet alkothatnánk.

Ilyen cölöpépítmény és lagunakikötő volt Adria városa is. Ma mintegy 15 km távolságra van a tenger partjától, de kétségtelenül nevezetes kikötő és kereskedőváros lehetett, mert a görögök erről nevezték el a tengert! A görögöknek kereskedő-telepeik voltak Dalmáciában s innen irányult az áruforgalom Adria felé. A görög műtárgyak, gyönyörű edények, fegyverek, fémtükrök egész hajórakományokkal érkeztek Adriába s ott etruszk kereskedők vették át az árut. Az etruszkok politikai hatalma kiterjedt egészen eddig, de műveltségük és államuk középpontja a Toscanaimedence volt s fővárosuk, legalább egy ideig Fiesole volt Firenze mellett. Firenzétől délre uralmuk egészen Rómaig

terjedt, hisz Róma királyai tulajdonképpen etruszk alkirályok voltak.

Kik, milyen eredetűek voltak az etruszkok? Nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy nem indogermán nyelven beszéltek. Nyelvük rokonságát még eddig biztosan megállapítani nem lehetett, de minden valószínűség szerint a turáni nyelvek közé tartozik, erre több tény látszik mutatni. Így pl. az ő nyelvükben is mindig az első szótag hangsúlyos, mint a magyarban és a finnben. Martha francia nyelvész a magyar nyelvvel való rokonságát vitatta, de ezt a nyelvészek nem fogadják el. Mindenesetre figyelemreméltó, hogy lehetett bizonyos vonatkozásokra rámutatni.

Nevezetes, nagy városnak kellett lennie Adriának, hogy a tengert róla nevezték el. De sorsa meg volt pecsételve. A delták fejlődtek, Adria lagunája lassankint használhatatlanná vált s a hajók nem tudták megközelíteni. Új kikötőre volt szükség. Ezt már a Római Birodalom fénykorában építették, illetőleg fejlesztették naggyá, ez az ugyancsak cölöpökre épített Ravenna volt. Akkor vált naggyá, amikor Augustus császár a római hajóhad egy részének kikötőjévé tette. Minthogy a város cölöpökön épült, lagunaváros volt, gyalogos katonaság nem igen tudta megtámadni. Ezért tette ide székhelyét Kr. u. 404-ben az elpuhult («tyúk-tető») Honorius császár, mert félt légióinak lázadásától.

De nem sokáig maradhatott jó kikötő. Hamar szárazra került s falakkal kellett már a középkorban körülvenni. Helyette új kereskedelmi kikötő fejlődött ki, most a deltasorozat másik szélén, t. i. az Isonzo deltáján, Aquileja. Ezt a várost már Kr. e. 182-ben említik s már akkor nevezetes kereskedőváros. Akkor nagy laguna kötötte össze a nyílt tengerrel s ez a laguna elsőrendű kikötő volt, azért Aquileja gyorsan túlszárnyalta Ravennát s nagyszerű kereskedelmi központ lett. A gazdag, erős város ellent mert állni Atillának is, de vesztére, mert Atilla 452-ben földig leromboltatta. Ebben az időben tehát már a szárazföldről könnyen megközelíthetőnek kellett lennie, elvesztette nagy előnyét, hogy cölöpépítmény léte, vízzel volt körülvéve s nem lehetett megtámadni.

Az aquilejai kereskedők elmenekültek a lagunák közé. Találtak a Brenta egyik holt ága mellett kissé magasabb partokat. Ezt a magas partot, «Rio Alto»-t szállták meg s ott kezdtek várost építeni. A hely emlékét őrzi a Rialto-híd neve. Az a város születéshelye. Lassankint elterjedt a cölöpépítmény a Brenta holtága, a Canal Grande mentén s a szomszédos lagunákban s fölvirágozott a középkor leg-hatalmasabb kereskedővárosa, Venezia. Nevét a lagunák közt lappangó, cölöpépítményeken lakó Veneti nép nevétől nyerte. Venezia lassankint ezeknek városait (Malamocco, Chioggia, Grado stb.) mind felülmulta, még fővárosukat, Heradeát is, úgyhogy közös vezérüknek (dux, doxe, doge) székhelye 810 óta Venezia lett. Különösen a keresztes háborúkban lendült föl s kereskedelmének biztosítására győzelmes hadjáratokat vezetett az Atlasz-vidékéről még az Adriára is elterjedő szaracén kalózkodásnak megszüntetésére (a szaracén, ma magyarul szerecsény, eredetileg a mórokat, az Atlasz vidékén lakó arabokat és berbereket jelentette).

Kelettel folytatott rendkívül élénk kereskedelme kapcsán igen sok keleti elem is odakerült Venezia művészetébe. A Szent Márkus-templom a bizanciumi stílusnak egyik legérdekesebb, legmesszebb elvetődött, gyönyörű alkotása (41. kép). Keleties elemeket látunk a pompás paloták építőízlésében is, nézzük csak meg a Ca d'Oro palotát (42. kép). De más ízlésű építkezések is otthonra találtak a gazdag városban! A Doge-palota földszintje románízlésű, emelete gót ízlésű, egyes részletei pedig renesszánsz, sőt barokk ízlésben is épültek.

A város azonban hanyatlott az újkorban, amikor a hajók elkezdtek növekedni. Különösen a nagy vitorlášhajók korában volt rohamos a süllyedés, mert a nagy vitorlášhajók igen mély járatúak s ezek nem tudtak már bejutni a lagunákba.

Újabb időben a hajóutak mesterséges mélyítésével és a kis, sekélyebb járatú gőzhajók bevezetésével, újra föl-lendült Venezia hajóforgalma, de középkori jelentőségét többé sohasem fogja elérni.

A városnak az a rendkívüli érdekessége, hogy nem

pusztult el, hanem csendesen megöregedett s mivel az újkorban nem lendült föl más városok módjára, mint pl. Hamburg vagy Rotterdam, ezért nem rombolták le a régi épületeket, hogy újakat építsenek helyükbe, hanem megmaradt minden a régiben, sőt ma már aggodalmas gondoskodással igyekeznek mindent a régi állapotban fenntartani, mert hisz Veneziának életét, az ott lakó 260,000 ember megélhetését 90%-ban az idegenforgalom teszi lehetővé. Az idegenek pedig csakis a város történelmi, szinte múzeális arculatáért járnak oda. Mintha múzeumban járnánk. Minden épület, minden híd, minden kis csatorna, minden kis tér vagy szűk utcácska, minden gondola és bárka a nagy időket állítja elénk, egy várost a középkorból, minden pompájával és minden szennyével együtt. Mindenesetre a legszebb, legnagyobb cölöpépítmény a világon, bár némelyek szerint Amsterdam vetekedik vele. Szépség szempontjából azonban ezt az egyhangú, művészietlen északi várost nem is lehet hasonlítani Veneziához.

A cölöpök természetesen nem tartanak örökké. Azok süllyedeznek, romlanak, ezért Veneziában minden campanile (harangtorony) ferdén áll, a Márkus-téren álló, óriási campanile pedig már össze is omlott a század elején, de szerencsére pontos szerkezeti rajzok, képek voltak róla s most vasbeton cölöpökre újra fölépítették, pontosan régi alakjára, a régi anyagból (41. kép).

Az Isonzo deltájával elvégződik ez a delta- és lagunasorozat s kezdődik az Adria partjának negyedik típusa, az Isztriai—Dalmáciai-part. Itt a Dinári-Alpok érintkeznek a tengerrel, úgy, hogy a fiatal lánchegység egészen felbomlik egyes lánccdarabokra s ezek a szigetek. Az első nagy darab még széles kapcsolatban áll a hegységgel, ez Istria, ez a szabályos, háromszög alakú félsziget. A mészkőhegység hajdan magas láncai lepusztultak egészen a tenger szintjéig s tökéletlen síkság keletkezett. Ez aztán megint kiemelkedett és karsztos planina (fennsíkszerű magas felszín) lett belőle. Ebbe már barlangokat vésett bele a víz, majd a barlangok túlfejlődésével és beszakadozásával karsztos szakadékvölgyek alakultak. Akkor aztán megint

megsüllyedt egy kissé a félsziget s a tenger benyomult ezekbe a szakadékvölgyekbe. Így keletkeztek azok a hosszú, keskeny, fjordszerű öblök, amelyek a félsziget jó kikötőt szolgáltatják. Ilyen a hosszú Leme-öböl nyugaton és az Arsa-öböl keleten. De ugyanilyen képződmény Pola kikötője is.

Horvátország és Dalmácia partjain végig mindenütt a mészkő sajátságos, kivételes viselkedésének következményeit látjuk. A mészkőnek nincsen málladéka. Nem keletkezik rajta olyan képlékeny anyag, amely a sziklák réseit, repedéseit betöltené s megakadályozná, hogy az esővíz belecsurogjon a repedésekbe. Más, normális kőzet mindig úgy pusztul, hogy valami agyagos málladéka keletkezik, ez eltömi a réseket s az esővíz nem tűnik el a hasadékokban, hanem a felszínen folyik le. A felszíni vízfolyás aztán az *erózió* törvényei szerint völgyet vág a hegységbe, ennek lesznek mellékvölgyei s ezek mindig tovább és tovább harapódzva, lassankint szétdarabolják a hegységet, esetleg valamelyik visszaharapódzott völgy egészen keresztül is vágja a hegységet, mint pl. az Olt a Déli-Kárpátokat.

A mészkő felszínén azonban nem keletkeznek vízfolyások, a víz nem görgethet köveket, kavicsot, pedig ez a leghatalmasabb marószerszáma a földfelszínen futó vizeknek. A mészkő repedésein eltűnő víz csak oldással támadja meg a kőzetet, tehát molekulánként szedi szét. Ez pedig lassan megy! A mészkőhegység belsejében kitágult repedéseken folydogál a víz a tenger felé, de nagyon kevés munkát képes végezni. Amíg abból a repedésből barlang lesz, addig bizony geológiai éónok mulnak el. Ha mégis gyorsabban megy valamelyik barlang fejlődése, azt annak lehet köszönni, hogy valami víznyelőn át idegen területekről hordalék jut bele a barlangba s ennek hurcolása, tovagördítése már hatalmas pusztító folyamat.

De az ilyen eset ritkaság. Rendesen egészen magára hagyatva, a víz csak lassan oldogatja a mészkövet s lassan készíti a barlangot. A hegy alakja meg megmarad, olyan marad, mint amilyen volt, amikor a tenger szintjéből mai magasságára kiemelkedett. Az ilyen kiemelkedett, fennsík-

50. kép. Meja falu Bukkari fölött, a nagy Mejai-dolina peremén. A falu házai hosszan sorakoznak a szintvonal mentén, a lépcsős kertek középmagasságában, a bóramentes oldalon. (Szerző fényképe.)

51. kép. Priéné romjai a színházból tekintve, Kis-Ázsiában.

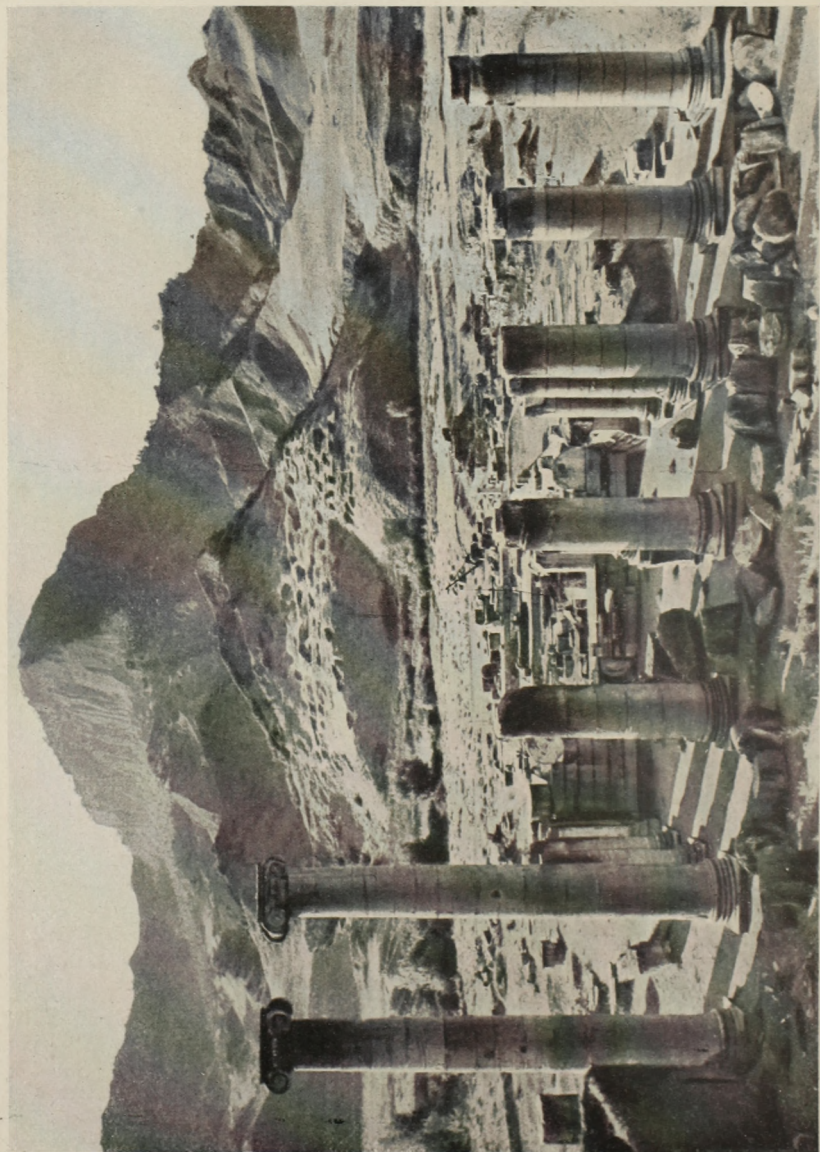
52. kép. Forum Romanum. Jobbra fenn a Palatinus, balra középen Antoninus és Faustina temploma.

53. kép. A Viktor Emánuel-emlék Rómában, Trajanus fórumából tekintve. Az óriási, hófehér márvány-emlék mögött balra a Capitolium látszik.

54. kép. Constantinus császár diadalkapuja, Rómában. Jobbra fenn a Palatinus látszik.

55. kép. A szárdészi templom romja Kis-Azsiában.

szerű tönköket nevezük planinának. Mert fennsíknak bajos nevezni. A planina felszínén ugyanis berogyások keletkeznek, olyan tálhoz vagy lavorhoz hasonló mélyedések. Ezeket dolinának nevezük. A dolinák valósággal ragyássá tezik a planinák felszínét s emmiatt szinte komikus ezeket fennsíknak nevezni. Aki felmegy a Szilicei-fennsík tetejére, az legjobb esetben elneveti magát, ha morózusabb természetű, akkor káromkodik egyet, mert azt a felületet a legjobb jóakarattal sem lehet síknak nevezni (44. kép).

A mészkőhegységek tehát planinákból állnak, különböző magasságra fölemelt tönkökből. A normális kőzetből fölépült hegyek is — a vulkánoktól eltekintve — mindig ilyen fölemelt tönkökből voltak, csakhogy az erózió szertedarábolta őket. Nézzük csak meg, mennyi völgy, mennyi szép medence van a mi Felvidékünkön is! A hegység mintegy föl van tárva, könnyű benne a közlekedés is a völgyeken a magyarság fölterjeszkedhetett, messze be a Felvidékre.

Sajnos, a horvátországi Karszt-hegység túlnyomóan, majdnem egészen tisztán mészkőből van, ennek következtében a fölemelt tönkök maradtak planinák! A Magyar-medence meg az Adria közt ott van ez a magas, mészkőfelvidék, alig járható vadon sziklavilág, gyéren lakott, víztelen pusztaság. A napsugár heve kiszorít minden kis nedvességet a termőtalajból, a bóra viharja aztán elhordja a termőtalaj utolsó morzsáit is. Mesterségesen kell mindent védelmezni a szél, meg a szárazság ellen, pedig zuhog az eső nagy bőséggel, hisz Fuzsine meteorológiai állomása jegyezte Szent István országának legtöbb csapadékát, évi 2500 mm-t. Ivóvíz nincs. A kis dolina-falvakban a háztetőkről lefolyó esővizet gyűjtik össze ciszternákba s ezt a lottyadt, szennyes, langyos vizet isszák.

Olyan nagy, minden közlekedést megakadályozó, legalább is nagyon megnehezítő gát volt ez, hogy a magyarság miatta nem tudott a tengerig terjeszkedni. Pedig politikai hatalma évszázadokon át kiterjedt erre a partvidékre s ha a hegység nem mészkőből volna, hanem valami rendes, normális kőzetből, akkor a Dunántúl nagy folyói, a Dráva meg a Száva bizonyosan erre találtak volna utat a tenger felé s

Pannonia nyitva lett volna az Adriára. Ebben az esetben a magyarság biztosan kiterjeszkedett volna ezekre a partokra s részt vett volna a világkereskedelemben. A hatalmas mézszkögát miatt a tengerpart népei mindig meg lehetőszen függetlenül éltek le életüket s nem vettek részt a Magyar-medence történetében.

Az ókorban itt a liburnusok laktak, ki tudja miféle nép? Az illirekkel együtt ősidők óta laktak itt s eleinte talán kelta, később görög, majd egészen római befolyás alá kerültek. A partvidéknek csak egyes kis foltjai lakhatók, csak ott lehet földet művelni, fenn a planinákon csak állattenyésztés lehetséges, a földművelés egészen alárendelt, néhány kis dolina-kertre szorítkozik.

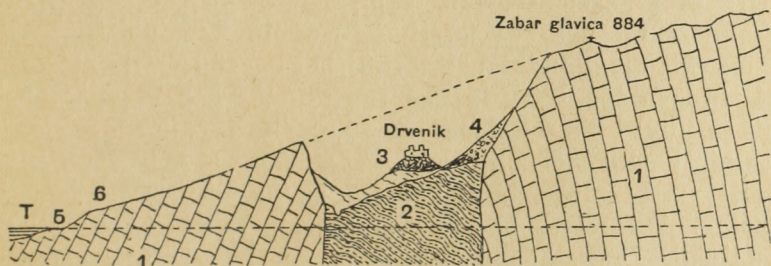
A megélhetés tehát nehéz, különösen a vízhiány miatt. Emmiatt a pásztorkodás is korlátolt. Olyanforma helyzetben volt a nép, mint a föníciai meg az atlaszvidéki. Kénytelen volt a tengeren megkeresni a megélhetés szükségleteit s ezért kifejlődött köztük a hajózás. De ez csak úgy volt lehetséges, ha van hajóépítő fa. Ma ez ott nincs, de az ókorban a legeltetésre, a vízhiány miatt alkalmatlan, magas planinákon nagy fenyőerdők, a mélyebb helyeken meg pompás tölgyerdők díszlettek. Ezeknek fája nagyon alkalmas volt hajóépítésre. Mivel nagy mértékben használták hajóikhoz a keményfát, azért nem építettek olyan nagyokat, mint a föníciai meg az atlaszvidéki népek, hanem sokkal ügyesebb alakú, gyorsjáratú, kisebb hajókat s ezeknek birtokában keresett szállításvállalkozók, de egyúttal veszedelmes kalózok is lettek. A rómaiak Kr. e. 228 óta sok háborút viseltek ellenük, de végre Octavianus, a későbbi Augustus császár térdre kényszerítette őket, sőt hajós népeiket befogadta az ő hajóhadába. Ennek köszönhetette Octavianus, hogy Kr. e. 31-ben Actiumnál tönkrement Antonius és Cleopatra hajóhadát s először az élvvágyó egyiptomi királyné futott el s utánaszaladt Antonius is, oktalan szerelme tüzeiben. A győzelmet a liburnus, fürge hajósoknak lehetett köszönni s ezért őket Augustus császár állandóan alkalmazta a római hajóhadban.

A hegyek faanyagát későbbben a velencések használ-

ták föl s a hegyek kopárak lettek, mint ahogy elfogyott a libanoni cédrus is. A parti népek hajózása is lehanyatlott s inkább csak mint hajósok, matrózok szerepeltek a velenceiek hajóhadában.

Mindenesetre kellett már bizonyos műveltségüknek lennie, amikor a rómaiakkal szembe mertek szállni s a rómaiaknak nagy munkába került a partvidéket végleg meghódítani és rómaiásítani. De ez sikerült s a római császárok idejében élte Dalmácia és a horvát tengerpart történelmének egyik fénykorát.

A középkorban a magyar király és Velence voltak itt az urak, többször össze is ütköztek. Ekkor alakultak ki

24. ábra. A Vinodol-árok metszete a Bukkari-öböltől délre: 1. Krétakori mészkő, 2. homokkő, 3. karszt-breccsa, 4. törmelék, 5. fiatal, abráziós partszegély, 6. régebbi abráziós partszegély fölemelve.

azok a csodálatos kis város-köztársaságok, amelyekben jó módú kereskedő népek laktak, erős itáliai befolyás alatt, Olasz neveket találunk végig a part mentén (Istria, Fiume, Buccari, Spalato, Ragusa, Lacroma, Cattaro, Veglia, Cherso stb. stb.). A szlávok ugyan ellepték a kontinens belsejében levő poljékat, medencéket s a partvidéken is hatalmaskodtak, de csak sokkal később terjedtek el annyira, hogy a liburnus és illir népek egészen felszívódtak középük.

Rendkívül érdekesek ezek a kis város-köztársaságok. A magas, karsztos planinák rendszeresen igen meredek lejtővel ereszkednek le a tengerre s nem igen van hely letelepülésre. Helyenkint ezt a meredek lejtőt berogyások szakítják meg, vagy pedig olyan kőzet jelenik meg a mészkőrétegek közt,

amely nem alkalmas a karsztosodásra. Ilyen helyen felszíni vízfolyások keletkeznek s ezek a térszint lealacsonyítják, normális, lankás lejtők keletkeznek. Vannak olyan helyek is, ahol az összegyűrt mészkőrétegek közt homokkőrétegek vannak begyűrődve. A parttal párhuzamos csíkokban szoktak az ilyen rétegek előfordulni (24. ábra). Mivel a planinákon eltűnt esővíz állandóan áramlik a tenger felé, a tenger partján temérdek kicsiny vagy néhány óriási forrásban bukkanik elő. A Buccari-öböl partján 180 forrást olvastam meg, körülbelül 4—5 km hosszú darabon. De máshol óriási forrásokban tör elő a víz. Ilyen a Timavo Trieste mellett, de különösen az Ombla-forrás Ragusa (Gravosa) közelében. (45. kép.) Ezt a tenger felé való áramlást megnehezíti az ilyen lenyúló homokkőréteg, s mint valami zsiliptábla, összeszorítja az áramlás útját. Ezért alatta igen tág, nagy üregek támadnak s a homokkőtábla utána-süllyed s a felszínen hosszú, mély besüllyedés, úgynevezett süllyedt polje keletkezik. Vannak még másként keletkezett poljék, bemélyedések is, de ezekről később szólok. A karsztos besüllyedés fenekén tehát mindig normális kőzet van, ezen kis patak csörgedezik, temérdek ember lakik benne roppant gonddal művelt kis kertek között. Ilyen nagyszerű, hosszú, süllyedt polje nyúlik el a Fiume mellett torkoló Fiumara-patak felső völgyétől délkelet felé s átmegy Bukkarin, a Bukkari-öböl is beletartozik, aztán lenyúlik egészen Noviig. Vinodolnak nevezik ezt a nevezetes árkot s példája sok hasonló, de kevésbé jól tanulmányozott besüllyedéseknek (46. kép).

Azért kellett ezt különösen elmondanom, mert hasonló besüllyedések azok a tengeri csatornák, amelyek a szigeteket a partoktól s egymástól elválasztják. Ilyen a bámulatos szabályosságú Morlacca-csatorna, a horvát tengerpart íves határolója. A besüllyedések akkor keletkeztek, amikor az egész partvidék jóval magasabban ki volt emelve a tenger szintje fölé. Hogy csakugyan így ki volt emelve és fiatalon süllyedt meg az egész terület, annak egyik bizonyítékát, a tenger alá süllyedt völgyekben már láttuk Istrián. A másik döntősúlyú bizonyíték a dalmát partok déli végéről való.

Ott van Jugoszlávia és Albánia határán a Szkutari-tó. Ennek az átlag 6—8 méter mély tónak a fenekén van egy-két olyan lyuk, amelyekben 90 méter mélyen leszalad a mélységmérő. Elsüllyedt zsombolyok, víznyelő kürtők ezek. Csakis akkor képződhettek, amikor az egész vidék valami 100 méterrel magasabban volt, mint ma. Sok más bizonyítékunk is van erre a megsüllyedésre, de ezekkel most nem foglalkozhatunk, hisz tisztázott a dolog.

A partra kinyúló süllyedések vagy a tektonikus besüllyedések amfiteatrális karéjai, vagy idegen kőzetek előbukásai mind alkalmat adnak arra, hogy az ilyen helyen nagyobb emberi letelepülés keletkezzék. De ezeket a helyeket nem köti össze egymással a művelhető földek, falusorozatok láncolata. Egyikből a másikba átjutni csak hajóval lehet a tengeren, vagy föl kell kerülni a planinákra s veszélyes, vad hegyilakók közt vezető utakon át lehet szárazlábbal átjutni. Ritkaság, hogy a tengerparton járható út vezessen.

Igy alakultak ki Fiume, Buccari, Zengg, Zára, Sebenico, Spalato, Ragusa, Cattaro, Budua, Antivari és Dulcigno. Mindegyik külön kis köztársaság s mindegyiknek védekeznie kellett egyrészt a tenger felől jövő támadások ellen, másrészt a planinák vad dalmata népének támadásai ellen. A Cattarói gyönyörű öblöt a legszűkebb helyen, két kis sziget közbejöttével Nagy Lajos királyunk hatalmas láncsal záratta el, hogy a hajók ne tudjanak betörni az öbölbe. A helyet ma is La Catena néven nevezik. Cattaróból meredek út vezet föl a planinák igen magas részeire s onnan Cetinje poljei felé. Ezt a lejárót nagy erősségek védelmezték, hogy a csernagore pásztorok rablótámadásai ellen a várost megvédelmezzék.

Nagyon érdekesen fekszik Spalato a parti besüllyedések egyikén. (47. kép) A besüllyedés szerkezete még nem tisztázott, annyi bizonyos, hogy a félmedence fenekén cementégetésre alkalmas márga (agyagos mészkő) található. A félmedence közepe tenger alá süllyedt, mintha tó volna s a tónak szűk bejárata van a tenger felől. Hasonlít tehát a Buccari-öbölhöz, de sokkal nagyobb. Ezt a tószerű besüllyedést fiatal

tengeri szinlők, terraszok veszik körül, tehát itt egészen fiatal emelkedésnek is kell lennie, de mondom, a szerkezetet még nem ismerjük kellőképpen. A besüllyedés keleti szélén, a terraszszerű felszínen van Spalato, a nyugati szélén Trau. Különösen Spalatónak van kényelmes helye, jól kiterjedhet a sziklás felszínen.

Az öböl háttérében nagyszerű romváros maradványait őrzik. Ez a római Salona, ma teljesen lakatlan rom. Szép múzeum van mellette s a romokat gondosan fenntartják. Innen vezet föl az út Klissza várához (48. kép). A félmedencének itt van az egyetlen kijárója a planinákra. Köröskörül mindennütt éktelen meredekség, megmászhatatlan sziklafalak kerítik a medencét, csak itt, Klisszánál van lejáró. Itt özönlöttek le a mongolok is, amikor IV. Béla királyunkat üldözték s itt is hiába próbálták az özönvizet feltartóztatni. Az volt a szerencse, hogy a király még át tudott a hajókkal menekülni Trauval szemben Bua-szigetére s ide nem tudták őt követni, mert nem hagytak a parton egyetlen csónakot sem. Az elszakadt, üldöző csapatot visszatértében az időközben föllármázott hegyilakók szétverték, legyilkolták, úgyhogy hírt sem vihettek felőle, hogy merre menekült az üldözött király.

Klissza név a latin clausa szóból ered (klisszura, klausztrum, kolostor, kolozs, kolozsvár stb.). Ugyanez volt a szerepe, mint annak a másik záróerődnek, záróvárnak, kolozs-nak ott a szerencsétlen Erdélyben, hogy a földműveléssel betelepült medence lakosságát védelmezze a hegyek barbár pásztornépei ellen. Mennyire szükség lett volna ilyenekre 49-ben, meg most is! De van ennél radikálisabb módszer is, amit a rómaiktól megtanulhattunk volna! Ők békét teremtettek fenn a planinakon is, mert aki nem hódolt be a római uralomnak, azt könyörtelenül megsemmisítették.

Amikor a rómaiak már elintézték a vad dalmatákat s kitűnő utakat építettek a Karszton át, akkor betelepültek maguk is, sőt Spalatóban Diocletianus császár palotát épített s ide vonult vissza nyugalomba, itt is halt meg 313-ban. A római hatalom és magas műveltség rettenetes zuhanása következett be nemsokára utána, s a zuhanás mértékét

talán mi sem szemlélteti siralmasabban, mint Spalato régi házcsoportja.

A nagy római császár pompás palotájának romjai közé építették ezeket a házakat. A palota udvarának hatalmas oszlopsora még részben fennáll. Két oszlop közé kétemeletes házakat építettek! Olyan óriásiak ezek az oszlopok és az összekötő ívek, hogy közéjük fért a silány utókor egész bérháza! Szomorúság nézni (49. kép). A tengerparton is a palota nagyszerű homlokzatába silány emeletes bérházakat építettek.

Rendkívül sok érdekeset láthatunk Raguzában is (43. kép). Ezt hatalmas bástyafalak vették körül. Tekintélyes hajórajának kikötőjére ma mosolyogva tekintünk le. Fürdőmedencének ma elég volna. A városban a legkülönbözőbb építő ízlések korából származó épületek vannak. Van ott román ízlés, gót ízlés, renesszánsz és barokk egyaránt, de valami kedves, olaszos művészettel összegabalyítva. Nagyon érdemes megnézni a lépcsős kerteket is, amelyek a hegylejtőket ellepik s tanúskodnak róla, hogy milyen drága itt a föld. Erre a lépcsőzetes kert-építésre a legmeglepőbb példát Bukkari mellett láthatjuk. Igazán csodálkozhatunk rajta, hogy kifizeti-e magát ez a rengeteg munka, ezekkel a parányi kis kertekkel.

Dalmácia városaiba Itáliából származott át minden művészet. Itáliából jött át a román-építészet ízlése is. Ez a stílus Észak-Itáliában született, körülbelül a nagy tavak vidékén. Comóban, Veronában látjuk a legrégebbi román ízlésű templomokat, különösen a veronai San Zeno-templom érdemli meg figyelmünket. Innen származott át ez az ízlés Veneziába, Ravennába, majd Dalmáciába s a zárai székesegyház a legpompásabb példája. Innen került ez a stílus hazánkba s itt igen magasra fejlődött! Átalakult, magyarrá vált s műremekeket tudott alkotni. Sajnos, legnagyobb részük elpusztult, csak egyesek maradtak meg, talán legépebb a pécsi székesegyház. Ennél bizonyára szebb volt a székesfehérvári koronázó főtemplom, meg az esztergomi templom, a veszprémi, meg a nagyváradi négytornyú katedrális. A jáki, lébényi, gyulafehér-

vári stb. kisebb templomok már csak halavány mutatványok az elpusztult nagyszerűségekből.

Ebben a stílusban épültek az Árpád-házi királyok idejében a mi kisvárosi és falusi templomaink is. A Balaton mellett valami 20 román ízlésű, falusi templom romját ismerem, sajnos, mind olyan elhanyagolt állapotban van, hogy ez örök szégyen! Feltartóztathatatlanul pusztulnak s nincs gondviselőjük. Ennyire becsüljük mi meg történelmi emlékeinket? Ez a nemtörődömség annak a mentalitásnak következménye, amelyet egyszer megnyilatkozni hallottam az egyik ülésen. Azt mondta egyik műtörténészünk, hogy a díszmagyar öltözet a Grünbaum és Weiner találmánya! Ilyen mentalitással ne várjuk a magyar történelmi emlékek megbecsülését!

A dalmáciai városokban temérdek vonatkozást találunk a magyar történelemmel. Ha nem zúdul ránk a török idő, bizonyosan behatóbban is kapcsolódott volna ez a terület hazánkhoz s a fejlődő technika lecsökkentette volna a Karszt-hegység szörnyű akadályát s a magyar nemzet is tengerparthoz jutott volna, ahol magyar szó hangzik s magyar hajók találnak biztos révre. Sajnos, ez elmúlt, széles szláv tenger választ el bennünket Árpád-kori tengerünk-től s nagyot kellene fordulnia a világtörténelem kerekének, hogy ismét szó lehessen magyar tengerpartról.

A dalmáciai partok típusa Antivarinál végződik. Következik az albániai parttípus. A Drin-folyó torkolatától dél felé egészen Valona vidékéig észak-déli irányúak a partok s itt a Dinári-Alpok magas láncai előtt széles tengerparti lapály és harmadkori rétegekből álló halomvidék van. A partot turzások egyenesítik ki, ezek meg lagunákat rekesztenek el a tengertől. Olyan a part, mint Itália nyugati oldalán Toscanától Rómáig, illetőleg a Pontini-mocsarakig terjedő part. Ott az ilyen, turzásokkal elkerített lagunákat maremmáknak nevezik s egészségtelen, lázas területeknek tartják őket. Valószínűleg ott is, meg Albániában is, meg más mocsaras területeken is a mocsarak világában élő millió szúnyog okozza a váltólázakat, a maláriát s ne a mocsarakat, hanem a rovarvilágnak ezt a leggonoszabb,

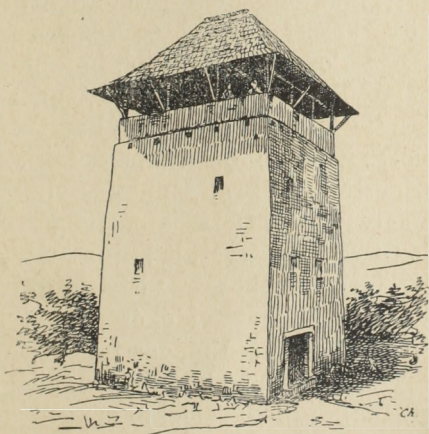
legelkeserítőbb képviselőjét, az anopheles-szúnyogot kárhóztassuk.

Futóhomok, mocsár, forró, víztelen dombblejtők váltakoznak, azért a területen a földművelés csak kevés helyet tud elfoglalni. Nagy része arra szolgál, hogy a költözködő pásztorok a magas planinákról télen ide hajtják le az állatokat, leginkább juhokat. Csak a hegyek lábánál van sűrűbb lakosság, itt van Albánia kezdetleges kis fővárosa, Tirana is. Ennek kikötője volna Durazzo, előugró, harmadkori rétegekből álló dombon. Tácsértos öble nem alkalmas arra, hogy ott nagyforgalmú kikötő fejlődjék ki. Alkalmasabb volna erre a Valonai-öböl.

A lapály és a hegyvidék a népek lakóhelyét szétdarabolja. A hegyek közt egy-egy kis medence alig tud közlekedni a szomszédjával, minden folyó völgynek más az egész földrajzi együttese. Még a planinák is úgy elválnak egymástól, hogy alig tudnak egymással érintkezni.

Ezért fejlődött ki Albániában a törzsi szerkezet, a partikularizmus, az örökös egyenetlenség. Ennek meg a vérbosszú szokása lett a következménye. Micsoda élet lehet az, állandóan rettegni az ellenségtől, akivel tulajdonképpen nincsen semmi bajunk, csak nagyapáink fogadtak vérboszút egymás ellen s ezt a fogadalmat most az unokák siratják.

Emmiatt temérdek kulát látni a hegyek közt. Kulának nevezzük a védhető, toronyszerű házat (25. ábra). A toronynak eltorlasztható kis ajtaja van. A földszinten alusznak az állatok, az első emeleten talán a lépcsőt mászni tudó kecskék meg a pásztorok, a másodikon a család, a legfelsőn a gazda fegyveres rokonaival, hogy a tető alatt végigfutó

25. ábra. Balkánfélszigeti kula.

galériáról azonnal védhessék a kulát, ha az ellenség megtámadná.

Az albánok (szkipetárok) ebbe az életbe születtek bele, ebben nevelkedtek föl, azért szinte állandóan fegyveres készenlétben vannak, alig lehet őket erről leszoktatni s erkölcsüket megszelídíteni. De éppen harcokészségük miatt kitűnő katonák voltak a török hadseregben s a leghűbb testőrei voltak a szultánnak, mert hisz idegenül álltak a lázongó és a birodalom hanyatlását előidézõ janicsárokkal szemben. Ezek az albán vitézek, az «arnauták» sokáig támogatták az omladozó birodalmat, nélkülük sokkal hamarabb következett volna be a végzet.

Valonától délre kilépünk az Adria területéről s a görög partokhoz érünk az Ióni-tenger mellett. Ez a vidék itt megint hasonlít Dalmáciához. Itt is szigetek vannak a partok előtt, itt is öblök nyílnak, mint pl. az Arta-öböl Leukasz-szigettől északra. Ennek nyílásában volt az az Actium, amely mellett Octavianus tengeri csatában legyőzte Antonius és Cleopatra egyesült hajóhadát. Azután következik a nagy Korinthoszi-öböl s visszatérünk Görögországnak arra a klasszikus, szép vidékére, amelyben az emberi művelődés olyan csodálatos magas fejlődéséről számolhattunk már be.

Bármiként alakuljon a világtörténelem, az Adriai-tenger mindig legközelebbi tengere marad a Magyar-medencének és a Dél-Német-medencék egy részének, különösen az Osztrák-medencéknek. Triest az Osztrák-medencék kikötővárosa volt s ennek köszönhette felvirágzását. Ha most nem is osztrák birtok, de azért mint legközelebbi tengeri kikötő mégis csak tovább fogja játszani ezt a szerepét, úgy mint Fiume a magyar medencével szemben.

A tenger felett ma két hatalom rendelkezik. Az egyik az olasz, a másik a jugoszláv. Albánia nem tekinthető külön hatalomnak, mert hisz Olaszországgal a világháború óta annyira szoros kapcsolatba került, hogy szinte Itália egyik tartományának tekinthető. Itália látta el pénzzel Albániát, olaszok építették a modern létesítményeket, olasz papok és tanítók igyekeztek a népet a tökéletes műveletlenségből kiemelni s mindenütt olasz bánya- és iparvállalatok alakul-

tak. Ma már perszonális únióban van Itáliával s talán mégis sikerül itt is megvalósítani a «pax romana»-t, hisz ennek a népnek annyi szüksége volna rá.

A jugoszlávok minden módon igyekeznek a tengerpartot szorosán kapcsolni birodalmukhoz, de Dalmácia szeparatiztikus hajlandósága mindig meg fog maradni az átkozott Karszt-hegyvidék miatt. Mert ez nemcsak hazánktól, hanem Szerbia és Horvátország sűrűn lakott, gazdag területeitől is nagyon erősen elválasztja. Csak mintegy elszakadott láncnak a szemei, úgy fűzik össze a poljék a partvidéket a medencékkel. A poljék tektonikus besüllyedések a planinák közt, mindegyik külön kis világ, mint a Lika, Krbava, Goszpics, Fatnicsko, Fuzsine-polje stb. Ezek egymással is nehezen érintkeznek a közben fekvő rettenetes karszt-felszíneken át.

Csak szomorúsággal tekinthetünk ezekre a fehér, vízmosta, napégette, viharverte sziklákra, ezekre az élettelen mészkőtömegekre. Mintha az élettelen, lakatlan Hold egy darabját tették volna át a Földre! Milyen féltéken búvik meg köztük az a néhány négyszögölnyi kis kertecske ott a dolina fenekén! S ki tudja, nincs-e ott alattunk a hegy belsejében valami óriási barlang, a világ cseppkőcsodáival! Ki tudja, mit rejt a hegy, és mit rejt a jövő!

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

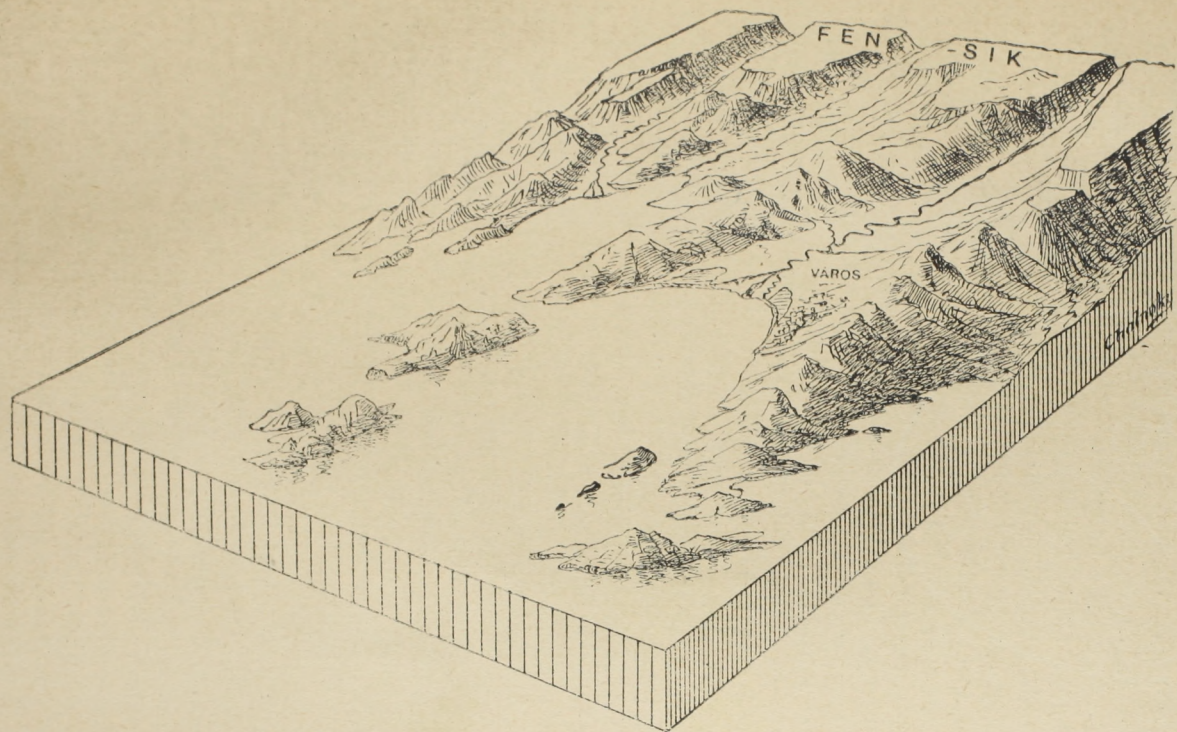
Kis-Ázsia partjai.

Három különböző jellegű partja van Kis-Ázsiának. Déli-partja megint olyan tagozatlan konkordans part, mint Itália adriai partjai, északi partja szintén tagozatlan, mert régi tönk egyhangú pereme nyúlik itt végig. Csak nyugati partja, az Égei-tengerre néző oldal szépen tagozott, csodálatosan változatos. Milyen nagy, világtörténelmi jelentősége van ennek a különbségnek! A déli partokon csak gyér népesség élhetett, elszigetelt kis félmedencékben, az északi part pedig valóban sokáig nagyon elhagyatott volt,

26. ábra. Kis-Ázsia nyugati partvidékének vázlatos térképe.

békességben zöldelhettek azok a szép erdők, amelyek itt a Fekete-tengerre néző lejtőket elborították. Így aztán a nyugati partok sűrű népessége nem volt összeköttetésben a partok mentén Szíria és Georgia népességeivel és valóban egészen külön fejlődött.

27. ábra. Kis-Ázsia nyugati partjainak általánosított, vázlatos tömbszelvénye.

Itt indult lombos fává a görög műveltség, itt, a nyugati partok gyönyörű tájképei közt! (26. ábra.)

Itt ugyanis a hegláncok megszakadnak az Égei-tenger süllyedéke előtt. Fél-szigetekre és szigetekre bomlik az ide áthúzódó Dinári-hegyrendszer. A láncok közé mélyen benyúlnak a tengeröblök s mintegy bejáratot nyitnak a fél-sziget elzárkózott, pusztai éghajlatú belsejébe.

A képek általános jellemvonalát 27. ábránk mutatja. Az Égei-tenger néhány száz méternyi mélységéből meredeken emelkednek ki a szigetek. Mindegyik hegyes, meredek oldalú sziget, alig van tengerparti síksága. A lejtőkön a függőkertek mutatják, hogy laknak rajta. Valahol, elrejtett völgynyílásban meg is pillantjuk a kis falucskát. Biztosra mehetünk a falu határában széttekinteni, okvetetlenül találunk görög romokat, benőve a macchia-bozót sűrűségével.

A szigettel szemben merészen nyúlik elő a fél-sziget festőies foka. Olyan szép látvány a hatalmas bérceknek összevisszatört sziklalejtője. Aki erre jár hajóval, annak okvetetlenül visszhangot kelt a lelkében a pompás tájképnek ez a mesés rajzolata.

A fokot megkerülve, feltűnik a párja amott messze, s így az ibolyáskék homállyal letompítva, talán még bájosabb kép, mint amit most láttunk. A két fok közt síkság nyílik ki a tengerre, mélyen benn a fél-szigetekkel határolt öböl belsejében. Nem olyan egyszerű ez sem, hanem változatos dombok, sziklafokok, öböl-szerűen szerteágazó lapályok váltakoznak rajta.

A homokos partszegélyen túl kis mocsaras delta bozótja terül el, a domb-lejtőkön már lépcsős kertek, majd az egyik szélesebb háton házcsoportokat pillantunk meg. Ahol a homokos partszegély a fél-sziget sziklás, meredek lejtőivel érintkezik, ott van a város, festőiesen kúszva fel a hegyoldalon, elterjengve a lapályon. Fölötte a sziklatetőn régi vár romjai búslakodnak, előtte a jól védett kis öbölben hajók himbálóznak a hullámokon. Gyönyörű látvány!

A völgyön fölfelé haladva, csakhamar hatalmas kiterjedésű romokhoz érünk. A macchia-bozótban törtetve előre, nagy kőben botlunk meg. Pompás oszlopfő töredéke! Az ióni

oszlopok csigája művészi tökéletességgel tűnik elő, amint a mirtus vagy a rozmaring kemény vesszőit félrehajtjuk.

Milyen illatosak ezek a bozótlevelek! A hellének is nagyon szerették a rozmaring illatát. És milyen szép az a néhány darab, amit itt rejtegetnek. Minden vonásán a kőfaragó művészkezeit ismerjük fel! A romok közt járva elbámulunk azon a temérdek, szépen faragott, nagy kövön, esetleg szörnyű barbarizmussal összetört szobor maradványain. Egy nőalak szobrának karját találjuk meg! Szebbet ma sem tud a szobrász kőből kifaragni. A paroszi márvány halvány rózsaszínes fehérsége szinte arra csábít, hogy megcsókoljuk ezt a kart. Hol lehet a többi darab? Lázasan keressük a sűrűségben, de hitvány töredékeknél egyebet nem találunk. Ki lehetett az a pokolra való barbár, aki ezt a műremeket így megsemmisítette!

A fanatizmus! A legveszedelmesebb emberi gyarlóság!

A romok fölött már nagyon meredek a lejtő, ott néhány lépcsős kert leomlott falán túl a sziklafalakba ütközünk. De fenn a hegytetőn megint látjuk a bozótot zöldelni, ha nem avatkozna bele a gonosz emberi kéz, ott szép erdő sarjadna föl, mert van elég eső. Beljebb a völgyben csakugyan erdőre akadunk. Szép sűrű, örökzöldlombú fák és a cédrusfélék néhány képviselője borítja a hegylejtőt, de az erdő fölött már kopár sziklacsúcsok meredeznek 1000 méternél is magasabbra. Az erdők alatt kis falvak, kevés művelt föld, néhány lejtőn, elpusztult lépcsős kertek bozótjában félvad pásztor őrzi kecskéit és juhait. Érdemes vele szóba állnunk, mert elvezet bennünket egy kis rejtett völgyecskebe s ott görög-dór templom oszloptöredékeit, a templom alapfalait megmutogatja, sőt talált valami kis bronzszobrocskát is, jó pénzért el is adja . . . Megborzadunk! Mennyi ilyen műremeket hordtak innen szét s mennyi vészelt el hozzá nem értő dilettansok megúnt holmija közt!

A pataknak kezd nagyobb esése lenni, hangos csobogással zúg a kövek közt. A völgy összeszűkül, az erdő elmarad, napégette kopár sziklák közé emelkedünk s valami 500—600 méter magasságban elérjük a hágót, mintegy 50—100 km távolságban a tengerparttól. A hágón átkelve meglepő

ellentét tűnik elénk. Egyenetlen, magas síkság, sziget-szerűen kiemelkedő hegyekkel. De micsoda kopárság, micsoda sívárság! És minél tovább hatolunk keletre, annál szárazabb az éghajlat, annál sívárabb a félsivatag. A Tüz-Csöllü-tó mellett aztán 900—950 méter tengerszint fölött mért magasságban, tökéletes sivatagra jutunk.

Ezek a magas puszták, a frigiai pásztorok szabad hazája választotta el a partvidék magas műveltségét a keleti barbárságtól. Így aztán szépen fejlődhetett ez a nagyszerű műveltség! Leszbosz-, Kiosz-, Szamosz-, Rhodosz-szigetek, Halikarnasszosz, Miletosz, Priene, Efezosz, Fokea és különösen Pergamon a görög művészet és tudomány szentélyei voltak. Egymással vetekedve építették szebbnél-szebb templomaikat, a templomkertekben felállított szobrok, a magánpaloták szobrászati alkotásai, domborművei mind a legmagasabbra fejlődött művészet alkotásai. Elsőrangú tudósok, bölcsek születtek és tanítottak itt s a költők versengve írták műveiket. A kisázsiai városok közül nyolcan vitatkoztak Homerosz szülőhelyén, mindegyik magának követelve a dicsőséget.

A Dardanellák szorosainak délkeleti partja a legnagyobb kisázsiai félsziget, az ókori Troasz. Ennek abban a szögletében, ahol a Dardanellák szorosa kinyílik az Égei-tengerre, ott van Ilion, vagy Trója, a világirodalom legnagyobb két hőskölteményének, az Iliásznak és az Odisszeiának emlékezetes színtere, illetőleg kiindulópontja. Schliemann és Dörpfeld kutatásai szerint a mai Hisszarlik nevű dombon volt Homerosz Trójája s itt 9 réteget ástak föl, mindig az elpusztult régibb telep fölé települt újabb vár vagy épületsorozat maradványait. Az alulról számított 6. réteg a homeroszi Trója maradványa s körülbelül Kr. e. 1500—1000-ből származik. A trójai háború tulajdonképpen egészen jelentéktelen kis esemény volt, de nagyá tette a költő képzelete. Hisz az isteneket is belevonta a háborúságba. Óriási lángelmének kelett lennie, aki a romok láttán, talán pásztorkodva, ilyen pompás színekben tudta maga elé képzelni az eseményeket s azt remekül gördülő versekben leírta. Talán nem is egy ember műve, hanem szanaszét

56. kép. A Pantheon Rómában. Az óriási kupola oldalnyomása ellen hatalmas bronz abroncsok tartják össze a kerek alaprajzú falakat.

57. kép. El Dzsem, a rómaiak idejében Thysdrus amfiteátruma, Tunisztól délre a $35^{\circ} 15'$ szélességen, közel a tenger partjához. A nyomorúságos sárkunyhók közt a hatalmas római műveltség szomorú emléke.

58. kép. A piktek ellen épített római fal Skócia déli határán, Housesteads, a római Borcovicus mellett.

59. kép. Timgad, a római Thamugas város romja Algériában, az Atlaszhegység déli lábánál, a Szaharában.
Ma a város környéke is tökéletes sivatag.

60. kép. Jupiter templomának romjai Baalbekben, az Orontesz-folyó partján, Szíriában.

énekelgetett részleteket fűzött egybe, talán nem is egy költő lángelméje. Ránk nézve csak az a lényeges, hogy ahol ilyen szellemóriás alkothatott, ahol ilyen műremek elkészülhetett, ott rendkívül magasnak kellett lennie a lelki kultúrának, ott tele kellett lennie mindennek dallal, költészettel, művészettel, magas lelkiséggel és alkotóképességgel!

Valóban bámulatos műveltség emlékei világítanak onnan a régen, régen elmúlt időkben! Csak a partvidék kulturális szerepének megvilágítására sorolok föl néhány művelődés-történeti tényt innen.

Leszbosz-szigete mindig magas műveltség és művészet hazája volt a hellén és római időkben. Itt született (Kr. .e. 600 körül) *Alkaios* költő, az időmértékes versírásnak egyik lángeszű lantosa, hisz Berzsenyi «Fohásza» is az ő verseinek formájára készült. 2500 esztendő s még ma is elbájolólag hat! Horatiusnak, a rómaiak nagy lírikusának is ő volt egyik mintaképe. Kortársa volt a csodálatos *Szaffo*, valóban a világ egyik legnagyobb lírikusa. Költeményei még ma is valósággal elbájolók, rettenetes kár, hogy csak néhány költeménye maradt meg teljesen, és számos töredék. Lemnosz-szigetén, Erezoszban született Kr. e. 628 körül, nemes családból. Férjhezment és fia is született. Őri családok lányait gyűjtötte maga köré, hogy költészetre és zenére oktassa őket s irigyei ebből koholták ellene azt a rágalmat, hogy természetellenes szerelmeskedést folytatott volna, de ez alól az aljas vád alól a beható történelmi vizsgálatok őt teljesen fölmentették. Sőt olyan nemes gondolkozású, olyan tisztalelkű és olyan magas műveltségű, csodaszép nő volt, hogy Platon őt a tizedik múzsának nevezte. Kortársai szülőföldjén igen nagy tiszteletben részesítették, csak attikai irigyei gúnyolták és vádolták őt. Minden kivételes nagy elmének ez a sorsa, a hitvány középszerűség és tehetetlenség mindig lerántani, visszarántani igyekszik őt!

Pittakosz a hét görög bölcs egyike szintén idevaló s *Szaffo* kortársa volt.

Kiosz ióni városban már a Kr. e. 6. században szobrásziskola volt. Itt született Kr. e. 460-ban *Hippokratész*, a nagy matematikus (nem tévesztendő össze az orvossal!)

Fokea romjai igen magas műveltségről és civilizációról beszélnek.

Szmirna előbbi alapítású, de később ióni város igen gazdag volt, a rómaiak idejében Ázsia első városának tartották. Kr. u. 178-ban és 180-ban rettenetes földrengés pusztította el, de újra fölépült.

Szmirna legvalószínűbb szülőhelye Homérosznak, tehát a legrégebb művelt helyek egyike lehetett. Szmirna mellett Klazomenében született *Anaxagorasz*, a nagy bölcselelő Kr. e. 500 körül. Szmirnától keletre volt *Szárdész*, Lüdia fővárosa, rendkívül gazdag városnak mondták, gyönyörű épületei miatt szívesen választották a hódítók helytartói székvárosuknak. Timur-Lenk pusztította el (55. kép).

Pergamon a kisázsiai partoknak legnagyobb műveltség-központja. Kr. e. 241—197 közt uralkodott Attalosz tirannus alatt múzeum épült a városban régibb művészeti emlékek megőrzésére s 197 után könyvtára már 200,000 tékerceset tartalmazott. Oly hatalmas arányú volt ez a könyvtár, hogy Alexandria féltékeny lett rá s megtiltotta egyiptomi papirusznak Pergamonba való szállítását. De a pergamoniak tudtak magukon segíteni. Kisebb állatok jól kikészített vékony bőrére írták könyveiket. Ez a pergamoni papiros vagy pergamentum ma is használatos olyan okmányok számára, amelyeknek nagy tartósságot akarunk biztosítani. Ha ez a könyvtár sértetlenül ránk maradhatott volna! A pergamoni ásatások leletei és Pergamon rekonstruált modellje a berlini múzeumban látható.

Efezosz a világhírű Artemisz-templom (Artemizion) városa. Ez a templom kétségtelenül fából épült, mert Kr. e. 450 előtt tűzvész következtében leégett. Újraépítették, de 356-ban Herosztratosz, az örült fanatikus éppen Nagy Sándor születése napján (356. július 21-én) felgyújtotta, hogy hírnevet szerezzen magának. Itt született a «homályos» Herakleitosz bölcselelő Kr. e. 500 körül. Tőle származik az a filozófiai gondolat, hogy mindig minden törvényszerűleg változik, minden előírt folyamatban van: «panta rhei». — A várost Kr. e. 133-ban foglalták el a rómaiak, akkor

200,000 lakósa volt, de később kikötője elhomokosodott, rettenetes pusztulások is érték.

Ma elkéservedve nézhetjük a romok hatalmas területű halmazát. A Kaüsztroz-patak kanyargó vize nyugodtan sétál a tenger felé, pedig részben ő a bűnös, hogy a város elpusztult. A tengeri kikötő ott volt hajdan a ma Panadzsidag-nak nevezett domb lábánál, a dombon volt az akropolisz, körülé a város és azon kívül kis magányos domb lábánál a világhírű Artemisz-templom. A bizánciumi időkben még megvolt a város, az előrenyúló delta kezdte a kikötőt elzárni, mesterségesen tartottak fenn bejáró csatornát és kis vízmedencét. De a delta csak nyúlt előre s ma lehetlenség a folyón nagyobbacska hajóval a romhelyig feljutni.

De a pusztulás legborzalmasabb részletei a fanatizmus véres kezéhez tapadnak! Különösen a mohamedánusok gyilkolták le és pusztították el a várost.

Hierapolisz melegforrásait már a görögök és rómaiak felhasználták s különösen a római császárok kedvelték a csodálatosan érdekes helyet. Caracalla tanítómestere *Antipater*, a nagy szofista itt született. Hatalmasan kifejlődött szövő-, fonó- és bíborfestőipara volt s készítményei egész Rómáig is rendszeresen eljutottak. Most csak jelentéktelen romok vannak a hajdani gazdag, híres város helyén s a melegforrásból lerakódó travertino a romok nagy részét is teljesen betemette. A szeldzsuk-törökök pusztították el.

Priene romjai talán legépebben maradtak meg, bár kicsiny város volt. Ezt a turisták nagyon könnyen fölkereshetik, azért a legismertebbek közé tartozik. Nagy jelentősége nem volt (51. kép).

Annál fontosabb volt *Miletosz* tőle délre, a Kr. e. VII. században az ión városok legnagyobbika. Ez a város volt a természettudományok középpontja. Itt alakult ki a görög abc végleges formája a mezopotámiai írás alapján. Itt állapodott meg a görög mértékrendszer is véglegesen. Miletoszban állították föl az első görög napórát és itt dolgozták ki véglegesen az állatövi csillagképek görög elnevezéseit. Hogy kitől származik mindez, nem tudjuk. Miletoszban született *Thalesz* (szül. Kr. e. 640) a nagy bölcselő,

meg *Anaximandrosz* (sz. 611) és *Anaximenész* (550—500) bölcselők. Itt pengette lantját *Timotheosz* költő és zenész s innen származik *Hippodamosz* kitűnő mérnök. Ő volt az első, aki a városok építése felől közölt gondolatokat s az egyenes, egymást derékszögben metsző utcák létesítése mellett kardoskodott, sőt néhány helyen, meghívásra, ki is dolgozta és a helyszínén kitűzte az építendő város utcáit és tereit (Kr. e. 435 körül). Itt született a világszép *Aszpázia* is, akibe Athén egész előkelő férfitársadalma valósággal belebolondult. Leírhatatlan szépsége, szellemessége és nagy műveltsége mindenkit meghódított, még a morózus Szokratész is sokszor ott volt az őt körülrajongók társaságában, pedig emmiatt zsémbes feleségétől, a féltékeny Xanthippétől alighanem csúnyán ki szokott kapni. Annyira elbűvölő volt szépsége, hogy a 444 óta Athén szellemi vezetője, Athén fénykorának legnemesebb, legszimpatikusabb vezérférfia, Periklész is elvált miatta első feleségétől és Aszpáziát vette el. Madách az *Ember Tragédiájában* úgy hivatkozik reá, mint a világ teremtése óta élt legszebb nőre («Én, aki egy Aszpáziát öleltem!»). Persze hogy voltak ellenségei, irigyei, aljas rágalmazói, mint minden kiváló nagyságnak. A «demokraták» voltak fő ellenségei s Periklész halála után sikerült is nekik Athént tökéletesen tönkretenni! Hányszor megisméltódott a történelemben a tehetségteleneknek ilyen katasztrofális pusztító munkája! Ilyenféle viszálykodások áldozata lett Miletosz is, ma siralmas romhalmaz!

Didüma kisebb telep, de nevezetes jóshely volt. Azért említtem föl, mert ennek híres templomát is felgyújtatta Kr. e. 494-ben Dareiosz perzsa király, tehát ennek a nagyhírű templomnak is fából kellett lennie. Később a római császárok újra föl akarták építtetni, de olyan nagyra tervezték, hogy sohasem tudták befejezni.

Szamosz szigete valóságos művelődésközpont volt, az ión városok egyik legfontosabbika volt rajta a hasonló nevű város. Elég legyen csak annyit megemlíteni róla, hogy itt született *Püthagorasz* (Kr. e. 580—570 körül), bár Dél-Itáliában élt és működött. Ő volt az első, aki azt hirdette, hogy a Föld gömbalakú. Úgy látszik, ez a földrajzi-

csillagászati gondolkozás Szamoszban nagyon felvirágzott, mert ugyancsak itt született Kr. e. 250 körül az emberiség egyik legnagyobb lángelméje *Arisztarhosz*. Ezt a zseni-óriást történéseink nem értékelik eléggé. Filológusaink rendszeren nem nagyon értnek a természettudományokhoz és azért nem értékelték még *Arisztarhosz* szellemének rendkívüli nagyságát. Sokat írnak a filozófusokról, a filozófusok körmönfont elméleteiről és találgatásairól, a világ mibenlétének naív feszegetéseiről, de azt nem értik, hogy ezeknél ezerszer és ezerszer nagyobb szellemi eredmény volt *Arisztarhosznak* az a megállapítása, hogy a Föld forog saját tengelye körül és a bolygókkal együtt a Nap körül kering! *Kopernikust* valami 1800 esztendővel megelőzte s majdnem *Galilei* sorsára jutott, mert a szűk látókörű *Kleomenész* őt ezért istentelenséggel vádolta s menekülnie kellett. *Arisztarhosz* zseniális módon megmérte a Földtől való távolságát, csodálatos jó eredménnyel! Mi újkori európaiak olyan elbizakodottan büszkék vagyunk nagy tudományos eredményeinkre! Könnyű nekünk! De azt képzeljük el, amikor az emberi tudomány olyan naív okoskodásokban érte el tetőpontját, mint amilyen volt *Thalesz* vagy a többi bölcsező nevetséges elmélkedése, akkor ilyen korszakalkotó, nagy-szerű megoldást találni s a csillagvilág berendezését helyesen fölismerni, micsoda lángelmére volt szükség!

Csodálatos hellén világ! Miért tűnt le a szellemóriásoknak ez a soha utól nem ért sorozata!...

Számosztól délre *Kosz* szigete és városa volt a hét dór városok egyike. Itt volt a betegetek gyógyító *Aszklepiosz*-isten temploma, az *Aszklepieion*. Mellette orvostudományi iskola volt, ebben tanított *Hippokratész* (Kr. e. V. század) az első nagy orvos-tudós. Megállapításai persze kezdetlegesek, de a módszer, amelyet követett, ma is lényegében helytálló, mert a diagnosztikára helyezi a fősúlyt. Az *Aszklepieionról* a történelem teljesen megfeledkezett. A romokat benőtte a macchia, a közigazgatás semmit sem tudott róluk, a nép nem tulajdonított nekik jelentőséget. Csak 1902-ben fedezte föl *Herzog R.* német régész a rejtett, elfeledett romokat, feltárta, védelmébe vette őket, egy kis múzeumot is föl-

állított s a kormány őrt is rendelt a romok mellé. Most derült csak ki a templom és környezetének nagy művelődéstörténeti jelentősége. A tudománynak mennyi ilyen kincstára lehet még ott elrejtve a macchia illatos bozótja alatt!

Rhodosz város a nagy szigeten igen nevezetes kereskedőváros és kitűnő kikötő volt. A kikötő hullámtörő gátjának végén állították föl Kr. e. 285-ben a 34 méter magas Héliosz-szobrot, a bronzöntés egyik csodáját. Ez volt a rhodoszi «kolosszus», a világ hét csodájának egyike. Lindoszi Karesz, Lüzipposz tanítványa készítette. Lindosz ugyancsak Rhodosz-szigetén van s nevezetes templomváros volt. Sajnos, nem soká állt a kolosszus, mert Kr. e. 227-ben erős földrengés ledöntötte. Nem igaz, hogy úgy állt volna szétterpesztett lábakkal a kikötő bejárata fölött, hogy a hajóknak alatta kellett volna elmenniök.

A ledölt szobor töredékeit Kr. u. a VII. században az arabok 700 teverakománnyal Homszba szállították, Szíriába, az Orontesz-folyó mellé és ott barbárul beolvasztották.

Nevezetes szobrász-iskolája is volt Rhodosznak. Innen került ki a világhírű Laokoon-csoport is, a Vaticano egyik legnagyobb kincse. Agezandrosz, Polüdorosz és Athenodorosz szobrászok készítették Kr. e. 50 körül. A római császárok hozathatták Rómába s 1506-ban az Esquilinuson került napfényre. Bizonyosan a germán vandálok pusztításakor került a romok alá.

Nevezetes volt még Rhodosz szónok-iskolája is, hisz Cicero is meglátogatta, sőt Caesar is tanult benne.

Halikarnasszosz eredetileg dór város volt, de egészen átalakult iónná. *Herodotosz* (szül. 484. Kr. e.) itt született s ióni nyelvjárásban írta világhírű történelmi művét. Milyen tudományos légkörnek kellett itt a műveltek közt lennie, hogy ilyen nagy mű megszülethessék. — Halikarnasszoszban állt Mauzollosz káriai fejedelem óriási síremléke, a Mauzoleion, latinosan Mauzoleum, a világ hét *csodáinak* egyike.*

* A hét csoda volt: az egyiptomi piramisok, Babilonban Szemiramisz függökertjei, az efezoszi Artemisz-templom, Feidiasz Zeusz-szobra Olümpiában, a rhodoszi kolosszus, a halikarnasszoszi mauzoleum és az alexandriai farosz (világítótorony). Három volt tehát Kis-Ázsiában!

Romjait az angol kormány ásatta ki 1856—59-ben. Gyönyörű faragványok kerültek ekkor napvilágra s benn vannak most a Brit-Múzeumban. Sok, elsőrangú görög művész dolgozott a nagyszerű síremléken.

Knidosz a szárazföldhöz egészen közel fekvő kis szigeten épült, úgyhogy az elválasztó tengerszoros kikötőül szolgált s a város a szárazföldre is átterjedt, gyönyörű fekvésben. Lehetetlenség mély megrendülés nélkül nézni a hajdan dicső, gyönyörű fekvésű város leírhatatlanul szomorú romjait.

Itt is volt orvosiskola, de a tudomány és művészet minden ága virágzott. Itt született (Kr. e. 408-ban) és itt halt meg (355-ben) a legnagyobb görög csillagászok egyike, *Eudoxosz*. Ő állította föl a szférák elméletét, tulajdonképpen egyes geometriai fogással oldotta meg a bolygók mozgásának törvényeit. Meg vagyok győződve, hogy ő maga sem hitt a kristálygömbök létezésében, csak mint geometriai csselfogást használta őket a mozgások analizálására, s valószínű, hogy ő már sejtette azt, hogy a Föld forog saját tengelye körül. Nagyon kevés írása maradt meg, nem lehet biztosat tudni.

Knidoszban született a híres építész *Szosztratosz* is, de különösen a szobrászat lehetett rendkívül fejlett, mert innen került ki a knidoszi Afrodité szobra, Praxitelész remeke, meg aztán a remek Démétér-szobor, a Brit-Múzeum egyik büszkesége.

Mennyi örökéletű név, mennyi tudás, művészet, milyen magas lelki kultúra, micsoda bámulatos fejlődése az emberi művelődésnek! És ezt a csodavilágot nem lehetett megmenteni a fanatizmus pusztító áradatától! A bizantion-i császárság idején már rettenetes volt a pusztulás, de a mohamedánus fanatizmus fejezte be a gyalázatos művet. A görögök idejében s később még a római időkben is itt jólét, műveltség, társadalmi rend és jogállapot volt. A polgárok békességben és jómódban, az előkelők fényűző pompában, de művészettel tele légkörben éltek. A jómódúak kastélyai, villái valóságos kis műreemekek voltak, a leggyönyörűbb kertekkel körülvéve, mindenféle szobrok,

emlékművek, állomszerűen szép kis templomok, pompás utak, nagyszerű hidak, kikötők, egyszóval a civilizáció és a technika az időbeli egtökéletesebb alkotásai tették az életet széppé és értékessé. Mindent a virágok színei díszítettek, mindenütt a virágok illata árasztotta el a levegőt, mindenütt dal fakadt, költészet, amelynek megindító bensőségét alig vagyunk képesek ma utólni s bármerre fordult a tekintet, a legmegnyugtatóbb, legharmónikusabb művészetet látta, művészetet, amely mindig fejlődött, de mindig a tradíciók alapján, amely a tradíciók felborítása nélkül is tudott mindig utólrhetetlen nagyszerűt, örökbecsűt alkotni...

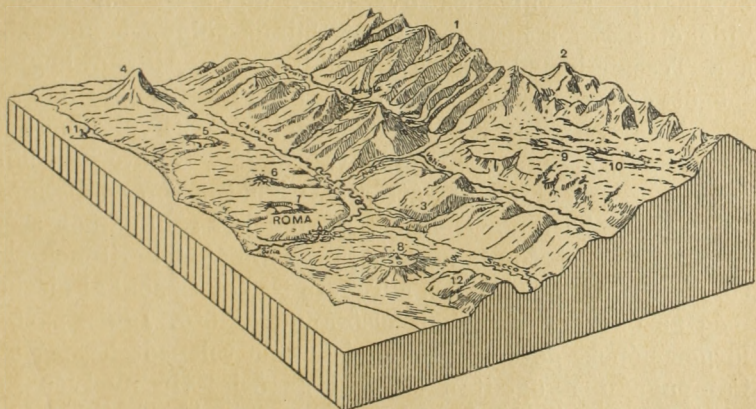
Ma a romokat belepi a jótékony macchia, az elpusztult kertek sivatagjában piszkos, rongyos falvak bűzlenek, az utak járhatatlanok, az élet és vagyonsbiztonság igen alacsony fokra szállt alá, írni és olvasni tudó embert napi járóföldre sem találunk. Ehelyett az üvöltő dervisek tombolják örült táncukat. Rom, hulladék, mocsok és butaság mindenfelé... Vajjon az új török uralomnak sikerül-e kiemelni ezt a szerencsétlen vidéket ebből a szörnyűségből? A derviseket már elkergette, a fanatizmust hátraszorította, utakat építenek, új paloták díszítik a városokat. Munka, kultúra, civilizáció indult meg Atatürk lángelméjének tüzeiben. De el fogja-e érni valaha a hellén magasságot?...

BEFEJEZÉS.

Rómában a Palatinus gyönyörű kertjének korlátja mellől tekintsünk le a Forum Romanum romjaira. Most hallgatnak a romok, nem jár ott senki. A glycinia virágzik a romokra felfuttatott indáján, a napsugár mosolygó derűvel hinti aranyfényét a még fennálló oszlopokra, a szerteszét heverő kövekre. Ez a csendes romhalmaz, ez a békés, virágoskert, ez a kopott kövezetű tér a romok közt: ez volt valamikor a művelt világ középpontja (52. kép). Itt nyüzsgött az élet, itt lüktetett a milliós város vérkeringése s az óriási birodalomnak itt vert a szíve. Amott volt a

Rostra, a népszónokok emelvénye, onnan harsogta bírálatát a szónok az összegyűlt nép előtt s ugyancsak vigyáznia kellett a szavára, mert a nép heves kritikus, érzelmeinek könnyen tettekkel ad kifejezést.

De ott állt őrt a római katona, a fegyelemnek, a törvénytiszteletnek ez a megvesztegethetetlen őre. A római katona! Ideálja a legnemesebb eszmék harcosának. Rettenthetetlen és hozzáférhetetlen! Ez minden jogállamnak az alapja. Ez minden gonosz indulatnak a megfojtója. Ameddig a katona

28. ábra. Róma vidékének vázlatos tömbszelvénye. 1. Római-Apenninók, 2. Gran-Sasso d'Italia (2921 m), az Abruzzók legmagasabb csúcsa, 3. Sabini hegyek, 4. Amiata-vulkán (1743 m), kialudt, 5. Bolsena-tó, 6. Vico-tó, 7. Bracciano-tó, 8. Albanúi-hegyek, 9. Az Abruzzók karsztos felvidéke, 10. Fucino-tó, most kiszáritva, 11. Argentario-hegy, eredetileg sziget, most tombolók csatolják a szárazföldhöz, 12. Lepini-hegység.

igazi római katona, addig áll a jogállam, addig áll a társadalmi rend és fejlődés, addig a természetes körülményeknek és a technikai tudásnak megfelelő, lehető legnagyobb jólétben él a nép. Amint a katona felrúgja a fegyelmet, vége van a társadalmi rendnek s következik az irtóztató bukás és a Forum templomai, vásárcsarnokai, Vesta-szentélye mind-mind rombadől, hogy a tudomány sírva igyekszik összerakni a porbahullott törmeléket...

Miért lett ez a hely a művelt emberiség egyik középpontja?
Róma körül a Campagna dimbes dombos vidéke te-

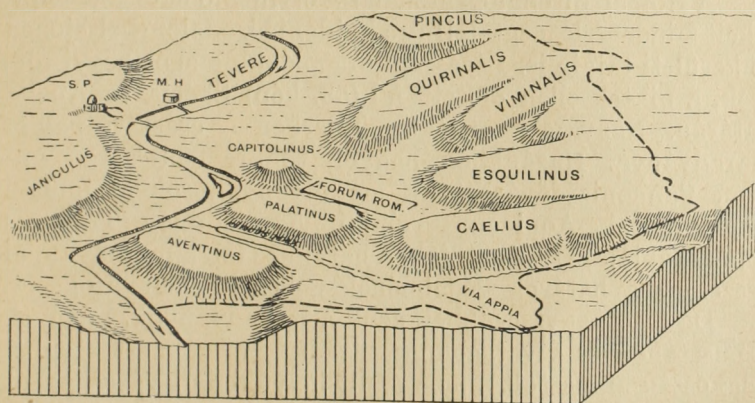
rül el. Vulkáni eredetű kőzetek vannak a felszínen, nagy változatossággal. Tudjuk, hogy az Apenninóknak ez a vulkáni övezete északon az 1700 m-es Amiata-vulkánnal kezdődik és délen az Albanoi-hegyek csodálatos csoportjával végződik. A Tevere fenn ered az Apenninók legmagasabb mészkőgerincén, a Római-Apenninók Monti Sibillini csoportjában s először az Umbriai-medencébe jut (28. ábra), azon folyik végig jókora darabon, aztán áttör a belső láncon és belejut abba a hosszú völgybe, amely az Apenninókat elválasztja a vulkános övezettől, a Campagna halomvidékétől. Ezt a hosszú völgyet Chiana-völgynek nevezzük s a Toscanai-medencében kezdődik s az Albanói-hegyek mögött ér véget. E völgyön visz a vasút Firenzéből Rómába.

A Tevere is egy darabig ebben a hosszanti völgyben fut, megcsöndesedve, szépen kanyarog benne. De Róma fölött egyszerre sarkonfordul, áttör a tufahalmokon és Ostiánál beleömlik a Tirreno-tengerbe. Hordalékát a hullámok széttergetik s a parton lagunákat, maremákat kerítenek el a turzások. Jó kikötő nincs, a Tevere torkolata sokkal kisebb, még az ókorban sem volt elsőrangú kikötő. Így a parton idegen népek, görögök, föníciaiak nem telepedtek meg s a Campagnán nyugodtan élhetett az ősi latin nyelven beszélő pásztornép. Nyáron fenn voltak az Abruzzókban, télen lenn a Campagnán, de valószínű, hogy a Kr. e. 8—9. században még nem fejlődött ki ez a költözködő pásztorkodás, hanem az állatok télen, nyáron lenn legeltek a Campagnán. A Campagnát nem lehet öntözni, mert magasan van a folyóvölgyek fölött s a talajvíz igen mélyen van, nem lehet a kutakból vizet emelni.

A folyóvölgyek öntözhető földjein sűrű földműves-nép szaporodhatott el. Ezek más népek voltak, szabinusoknak nevezték őket. Ott, messze a hegyek közt, meg aztán dél felé, a többi medencében megint másféle népek laktak. Mindegyik kis töredék, mindegyik jól-rosszul elhatárolt medence vagy völgy ölen élte szerény életét.

Csak a Campagna nyugtalan, erőszakos népe nem maradt békességben. Állandóan gazdasági kapcsolatban állt a földművesekkel, de hatalmaskodott is velük. Ki kellett

cserélni a termékeket. A pásztorok élőállatot, bőrt, tejet hoztak piacra, a földművesek meg növényi természetményeiket. Ott alakult ki a piac, ahol a Tevere áttöri a Campagna tufahalmait, mert itt futottak össze a völgyek járható útjai. Ezen a helyen a tufahalmok lepusztulása következtében szigetszerű dombok és köztük kis völgysíkok keletkeztek (29. ábra). Ezek az árvízmentes síkok alkalmasak voltak vásártérnek s itt alakult ki a piac, a Forum. Idehozták csereberélnivalóikat a földművelők is meg a pásztorok is. A pásztorok azonban hatalmaskodni kezdtek s a földműve-

29. ábra. A Rómát körülvevő halmok vázlatos tömbszelvénye.

seket alattvalóiknak tartották. A vásárok védelmére a Capitolium-hegyen erősséget építettek (Romulus és Remus városalapítása). Úgy látszik azonban, hogy a kis fejedelemséget az etruszok mindjárt ellenőrzés alá vették s ők ültettek a Capitoliumba alkirályokat. A fejlődés kezdetét pontosan nem lehet tudni, a mondákból csak az világos, hogy Romulus pásztorfejedelem volt s földművelők fölött hatalmaskodott. Ezt bizonyítja a szabinus nők elrablásáról szóló monda is. A fejlődő város-államocska nemsokára lerázza az etruszok igát, függetleníti magát s mint köztársaság hatalmas fejlődésnek indul. Lassankint meghódítja a szomszédos kis medencéket is, majd az etruszok fő vidékét, Toscanát is,

azután a görög Napolit s lassankint egész Itália fölött vitathatlan úr lesz. A púnok leveretése után az egész Földközi-tenger vidéke az övék s hatalmuk Hispaniától Mezopotámiáig, Britanniától a Szaharáig terjed.

Ebben a birodalomban bámulatos a rend és nyugalom, bár a határokat északkeleten állandóan védelmezni kell. Mintegy 500 évig tart ez a nagyszerű állami berendezettség. A népvándorlások északon, a vallási fanatizmus keleten és délen dönti meg a birodalmat s összeomlása az emberi művelődésnek hihetetlen zuhanását jelenti!

A Római-Birodalom csodálatos civilizáló hatásának emlékeit mindenfelé megtaláljuk a hajdani birodalom belsejében és kerületi tájain is. Legészakibb emlékük a skót hegyi törzsek, a piktek ellen épített fal (58. kép) Skócia és Anglia határán. Nagyszerű emlékük Trierben a császári palota maradványa. Hazánkban nagyon tönkrementek Carnuntum, Pannonia fővárosának maradványai, sokkal jobban megmaradtak Aquincum romjai. Az Aldunán Trajanus útja és táblája, Besszarábiában hatalmas falak maradványai beszélnek a határok védelmének nehéz küzdelmeiről.

De még nagyszerűbbek azok a maradványok, amelyek a pusztákon és sivatagokon maradtak meg, mert ezekből a lakósság kipusztult s nem épült helyükbe új város, tehát az építmények köveit nem használták föl más épületekre.

Így maradtak meg Szíriában, az Orontesz-folyó mellett Baalbek romjai. Csodálatosan nagyszerű építmény volt a baalbeki Akropolisz és ebben Jupiter temploma. Nyomorult sárkunyhók lapulnak a gigantikus romok árnyékában (60. kép). Hova lett innen a műveltség és civilizáció? Ugyanilyen nagyszerűek Palmira romjai Damaszkusztól keletre, messze benn a pusztákon. Ma is ott buzognak a források, amelyeknek vizével hajdan a palmirai kerteket öntözték. Ma nincs, aki fel tudná használni a forrásokat, nem ért itt ahhoz senki és nincs hatóság, amely a berendezkedésről gondoskodnék.

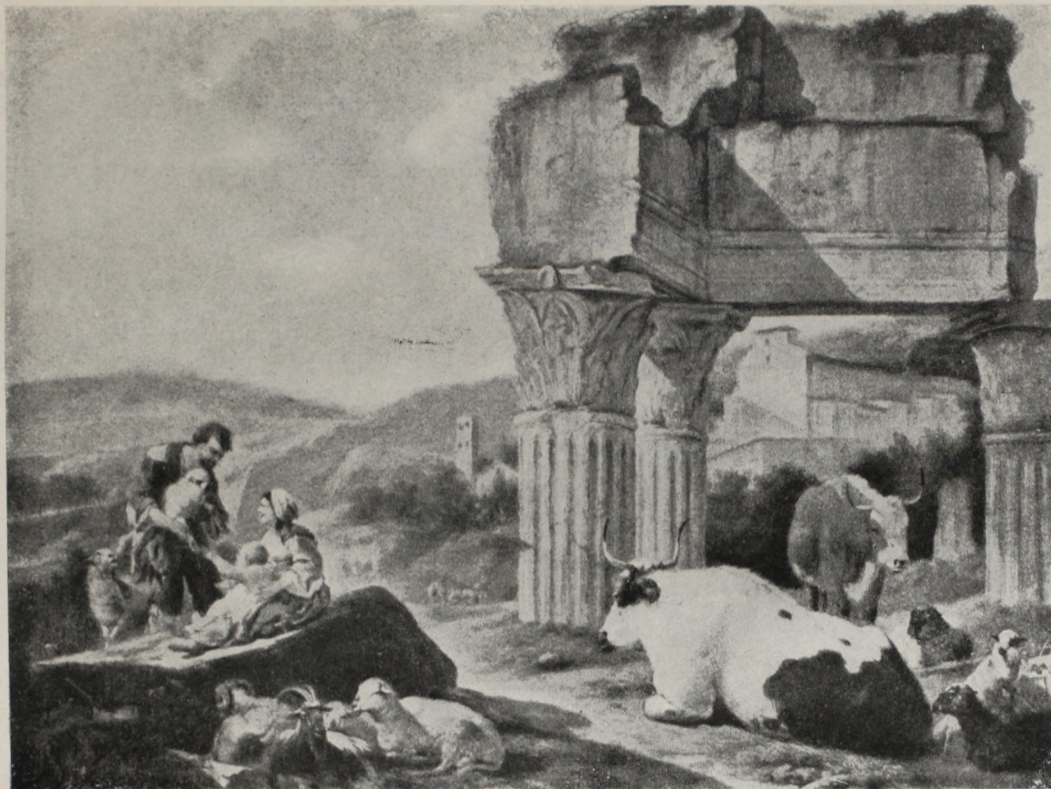
Palesztinától délre Petrát kell megtekintenünk, a halott várost a sivatag infernális sziklavilágában. Micsoda nagyszerű, római sziklasírok, épületmaradványok ott, ahol ma

61. kép. A Colosseum, helyesebben a Flaviusok amfiteatruma Rómában.
A legszörnyűbb kegyetlenségekben gyönyörködő Róma hanyatlásának
borzalmas emléke,

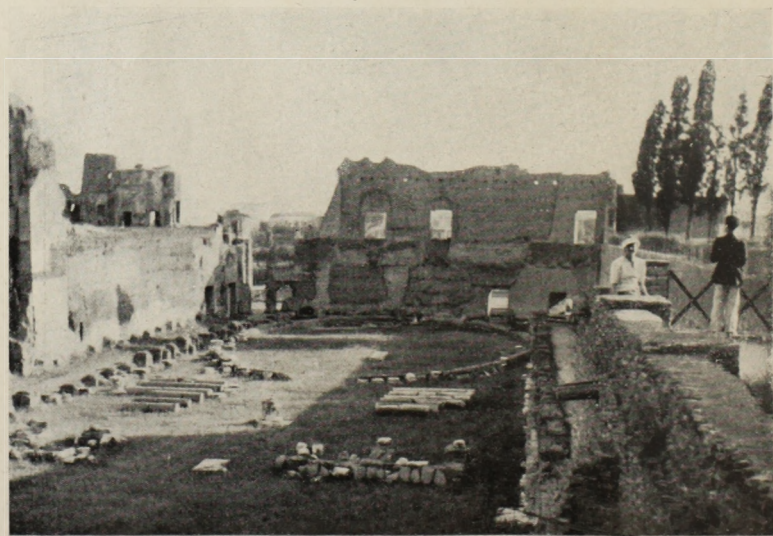
62. kép. Raffaello Santi óriási falképe Rómában, a Vaticano múzeumában. Attila nem pusztította el Rómát, az eléje kivonuló pápa kérésére megkímélte, mert művelt turáni fejedelem volt. A germán vandálok pusztították el Rómát. A festőművész képzelete szerint égi jelenet riasztotta vissza az «Isten ostorá»-t.

63. kép. A Forumot a vandálok pusztítása után belepte a törmelék, alig lehetett feltalálni s az oszlopfők közt tehenek legelésztek.

64. kép. A Palatinus délnyugati sarkának palotaromjai Rómában.

65. kép. A Palatinus romjainak részlete Rómában. (Vadas Jolán fényk.)

senkisé meg lakik s a kíváncsiskodók is csak igen gyéren fordulnak meg (24. kép).

De a legbámulatossabb az, amit a Szaharában látunk. Thamugas római város romjait ma Timgadnak nevezik. Ott az egész város a legsivatagabb sivatag közepén, omladozó köveiből ugyan sokat elhordtak, de még ma is, mint égbekiáltó panasz merednek ott az oszlopok, diadalívek, házfalak (59. kép). De hány ilyen nagyszerű emlék van még itt (57. kép), olyan helyen, ahol ma csak a futóhomok zizeg, a szikla pattogzik vagy a szánum üvölt, de a sivatag halott némaságát emberi hang nem töri meg. Némi óriási épület rongyos kis oázis törpe sárkunyhói közt van, de igen sok teljes elhagyatottságban, sivatagon. Azt hihetné valaki, hogy talán az éghajlat változott meg? Szó sem lehet róla! A civilizáció és a kultúra tűnt el.

Valóban! Az ember egyik legnagyobb alkotása volt a Római Birodalom! A jogállam, a béke, a nyugalom és kultúra megvalósítója.

És ez a nagyszerű alkotás itt született a római hét halom közt (29. ábra), az Quirinalis, Viminalis, Esquilinus, Coelius, Palatinus, Capitolinus, és Aventinus közt. A Capitolinuson volt a város Akropolisza, a védelmező vár, a Palatinuson a császárok palotái. Ha azok a császárok mind olyanok lettek volna, mint Augustus, akkor Róma még ma is állna. Mert ekkora nagy területet, földrajzilag annyira különböző vidéket egybetartani a normális emberi képességet felülmúlja. Hisz ez volt a Birodalom halálának legfontosabb tényezője. A többit elvégezte a barbarizmus és a fanatizmus.

Róma pusztulása előtt egy másik nagy eszme szülőhelye lett ez a csodálatos város. Itt alakult ki a kereszténység abban a megnesmesült formában, amely alkalmassá tette, hogy az egész világot meghódítsa. Az az aszketikus, majdnem kommunisztikus formája, ahogyan Palesztinából kiindult, nem volt alkalmas a magas műveltségű népek megtérítésére. Rómában nyerte meg azt az optimisztikus gondolat tartalmát, amely világhódítóvá tette. Ezért lett Róma világi uralmának elvesztése után a lelkiek fővárosa, a kereszténység fejéneke, a pápának székhelye.

A kereszténység fölvételének nehézségei, küzdelmei, pártoskodásai ásták alá a Birodalom egységét s elkövetkezett az eretnek, ariánus vandálok irtóztató pusztítása. Mit pusztítottak később Bizanciumban a képprombólók, az ikonoklaszták, arról jobb nem is írni.

A Forum rombadőlt. A törmelék majdnem betemette, alig lehetett fölismerni. Legelő volt a törmelék tetején s a barmok odadörgölöztek Castor és Pollux templomának megmaradt oszlopaihoz, hisz az oszlopfők alig voltak sokkal magasabban a törmelék felszínénél (63. kép).

Bizanciumban egyideig még fennmaradt a Római Birodalom töredéke és a római kultúra és civilizáció lehányatlott maradványa. Keleti elemek vegyültek a görög és római művészetbe, sőt azokat egészen háttérbe is szorították. Az Aja-Szofia, a szent bölcsesség temploma már turáni, iráni és mezopotámiai művészet, a falfestmények, a mozaikok a szobrok már mind keleti vendégek.

De Rómában újra születik az emberi műveltség azzal, hogy előássák a romok közül az antik világ szellemi kincseit. Rómából és Toscanából indul ki a reneszánsz (renaissance = újraszületés) és megint átalakítja a világot, újra birtokba veszi a fehér ember őseinek óriási szellemi kincseit s ennek továbbfejlesztése a mai kor műveltsége. Az emberiség három legnagyobb eszméje született Rómában: a jogállam, a humánus kereszténység és a reneszánsz.

Csodálatos ország! A legnagyobb művészek hazája! Dante, a költő, Lionardo da Vinci, a sokoldalú lángelme, Raffaello Santi, a legnagyobb festő, Michel Angelo, a legnagyobb szobrász, Galilei a legnagyobb szellemóriások egyike, a zenének számtalan óriása, a felfedező utazók legnagyobbjai, Kolumbus, Marco-Polo, Amerigo Vespucci stb mind itáliai óriások s mind korszakalkotói az emberi művelődés történetének.

S mindez ebből a földből nőtt ki, az egész Föld kerekégének legáldottabb pontjáról. A nagyszerű Földközi-tengernek majdnem geometriai középpontjában, az emberre nézve legkedvezőbb égélj alatt, e föld valóban arra született, hogy szellemi centruma legyen az egész emberiségnek.

Most megint azon az úton van, hogy vezető szerepre jusson. Megint adott a sors Itáliának egy olyan lángelmét, amelyik újra kezdi fölépíteni Rómát a világ fővárosává. Dehát ez a jövő titka. A megindulás megdöbbenő, a lendület óriási, talán megint meghozza Európa vergődő népeinek a «Pax Romanát».

Innen, a Palatinus kertjéből lenézve a szépen rendezett romokra, valóban mélyen elfogódik a lelkünk. Mennyi minden történt ezen a téren és a környező házak, épületek, templomok sokaságában, olyan, amit nagyjelentőségű történelmi eseménynek mondhatunk. Itt hirdettek harcot a púnok ellen, itt hirdették ki Karthágó lerombolását. Itt vonultak el a győzelmes császárok fényes menetben a díszes diadalkapuk alatt, amott lobogtak Nero fáklyái, a szurokban elégetett anyák, keblükön gyermekükkel, nem volt más bűnük, csakhogy kersztények voltak. Idelátszik a Colosseum, helyesebben a Flaviusok amfiteátruma (61. kép). Komor falai olyanok, mintha valami óriási palota homlokzata volna. 48 méter magasak ezek a falak, hogy nagyon sok lépcsőzetes ülőhely férhessen el mögöttük. S ebben a szörnyű épületben küzdöttek életre-halálra a gladiátorok, itt marcangolták szét a vadállatok a mártírokat s ebben gyönyörködni tudott a nép! Milyen rossz tud lenni az ember! Mennyire szükség van az emberszeretet tanítására, mennyire szükség van a Megváltó tanítására, vagy ott, távol keleten, Buddha jóságára!

Szebb gondolatokat idéz föl a Vesta-templom romjainak látványa. Az emberi lélek felmagasztosult legszebb eszméi mindig nőalakban jelennek meg. A jóság, szelídség, tisztaság, önfeláldozó szeretet valóban női erények s a lelki világ legszebb tüneményei. Angyalokat, génuszokat, műzsákat, jó tündéreket mindig nőalakban képzel az ember s ezeknek a túlvilági szépségeknek mintegy megtestesítői a Vestalinák. Csodálatos tisztelet vette körül őket s még hatalmuk is igen nagy volt, például ha halálraítélt bűnösrel találkozott, amikor azt a vesztőhelyre hurcolták, joguk volt a szerencsétlent kiszabadítani s minden büntetés alól fölmentetni. Ők képviselték szép emberi testben a lelki nemesség, jóság, magasztosság eszméjét.

Ott a Palatinus kertjében mediterráneos növényzet vesz körül bennünket. Művészi kezek díszítették föl a császári paloták romjait a földközitengeri éghajlat virág-pompájával. Nehány pálma is ott nyújtja föl festői levélcsokrát s egy hatalmas babérfa örökzöld lombja alatt pihenhetünk meg, elgondolkozva ennek a helynek nagy történelmi jelentősége fölött (64. kép).

Gondolataink abban fognak megállapodásra jutni, hogy, íme, a földrajzi tényezők milyen impozáns fölényrel irányítják a történelmi eseményeket. Mennyire nem ura az ember a történelemnek, hanem engedelmes szolgája a földrajznak. Ilyen történelem, az emberi művelődés fejlődésének ilyen korszakai csak a Földközi-tenger vidékén játszódhattak le. Csak itt születhetik igazán a derűs, elragadó művészet, csak itt ragadja föl az ember lelkét a fantázia a földi salak fölé.

Északnyugat-Európa nagy népei közt inkább a hideg, reális tudás, számítás és technika haladt óriási mértékben, de mindaz, ami széppé teszi az emberi életet, az innen, a Földközi-tenger mellől fakadt. A tengeri medencék északi kijáróin, a Rhône völgyén, az Alpok hágóin, az Adrián és az Égei-tengeren át nyomult ez a műveltség északra s meg-nemesítette az északi népek zordon barbárságát. Shakespeare drámái, vígjátékai túlnyomóan innen veszik tárgyukat, legyen az akár Othello, akár a Velencei kalmár, vagy a Szentivánéji álom. Az Adria kijáróján át jut hazánkba az Árpádok idején az olasz művészet, az olasz építészet és a katolikus keresztény vallás. És ma még Norvégia leg-északibb városában, Hammerfestben is, minden ajtókereten, asztallábon, minden ablakpárkányon ott látjuk a klasszikus művészet formakincsét. Lehetetlenség nélkülöznünk, mert nem tudunk nála szebbet alkotni.

Talán eljön megint az idő, amikor a mediterráneos népek ismét átveszik az emberiség szellemi vezetését s akkor a művelődéstörténetnek új, fényes korszaka nyílik meg, a mainál szebb, emberszeretőbb, művészibb és eszményibb élet, új, óriási «Pax Romana».

Mert ez a Földközi-tenger természetes rendeltetése!

TARTALOM.

	Oldal
I. Taormina	5
II. Az athéni Akropoliszon	16
III. A piramisok lábánál	26
IV. Az Olajfák hegyén	45
V. Kilátás az Alhambra bástyáiról	62
VI. A Földközi-tenger hegyei	75
VII. A Földközi-tenger	88
VIII. A Földközi-tenger vize	99
IX. A Földközi-tenger éghajlata	113
X. A Riviéra	131
XI. Az Adria	143
XII. Kis-Ázsia partjai	163
Befejezés	176

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA 2102 1950. N. SZ.